

Абдул Фаттоҳ
Абу Ғудда

УЛАМОЛАР НАЗДИДА

ВАҚТНИНГ ҚАДРИ

والعصر ان الايام ايام الحزب

Иккинчи
нашр

Абдул Фаттоҳ Абу Гудда

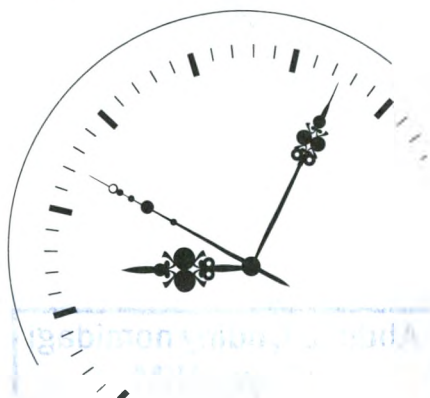

УЛАМОЛАР НАЗДИДА ВАҚТНИНГ ҚАДРИ

иккинчи нашр

Фур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи.
Тошкент – 2018

УЎК 297.1
КБК 86.38
Ғ 75

Таржимонлар: **Қудратуллоҳ Сидиқметов,**
Абдулқодир Пардаев

Масъул муҳаррир ва сўз боши муаллифи:
Жалолиддин Ҳамроқулов

Тақризчилар:

Анвар қори Турсунов

Бурҳониддин Аҳмедов
Муҳаммадсиддиқ Усмонов

Нашр учун масъул
Иброҳим НУРУЛЛОҲ

Жалолиддин Ҳамроқулов

Уламолар наздида вақтнинг қадри / Ж. Ҳамроқулов,
И. Нуруллоҳ; таржимонлар Қ. Сидиқметов, А. Пардаев.
– Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйи, 2018. – 160 б.

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳнинг «Уламолар наздида вақтнинг қадри» номли асари илм аҳллари наздидаги вақтнинг қадри хусусида фикр-мулоҳаза юритишига бағишланган. Мазкур китобда ўтган уламоларимизнинг вақтларидан унумли фойдаланганлари ва шу тўғрисида улкан ҳажмдаги асарлар таълиф этганлари мисоллар билан баён қилиб берилган. Ушбу китоб ўқувчини вақтнинг қадрига етишига, ўзи, оиласи, эл-юрт ва ватани учун фойдали ишлар билан машғул бўлишига тарғиб қилади. Шу маънода бу китобни халқимизнинг маънавиятини янада юксалтиришига хизмат қиладиган муҳим манба бўлади, деб умид қиламан.

УЎК 297.1
КБК 86.38

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2018 йилдаги 4722-сонли
қарори билан китобнинг тарғибига тайёрланди.

Abdulla Qodiriy nomidagi
viloyat AKM

INV № 169354-20200

© Қ. Сидиқметов, А. Пардаев
© Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2018

ISBN 978-9943-5425-2-5

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

СЎЗБОШИ

Қуръони каримда вақт неъматининг улуғлиги, қадрининг баландлиги ва таъсири катталигини англатишга далолат қилувчи кўплаб оятлар ворид бўлган. Жумладан, «Аср» сурасида шундай хабар берилган:

«Аср билан қасамёд этурман» (Аср сураси 1-оят).

Қуръон таржимони, дея улуғланган Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумо ушбу оят тафсирида: «Аср бу вақтдир» деганлар. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вақтнинг ғанимат неъмат эканини баён қилиб шундай деганлар:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «**Икки неъмат борки, кўп инсонлар улардан бебаҳра қолишган, (Улар): Соғлик ва бўш вақтдир**», дедилар» (Бухорий ривоят қилган).

Демак, вақт деб аталган улуғ неъматдан жуда кам кишиларгина тўғри фойдаланар экан. Имом Шофеъий

рахматуллоҳи алайҳ вақтнинг қадри шундай деганлар: «Мен сўфийлар билан бирга юриб, улардан икки нарса-ни ўргандим:

«Бири вақт қиличдир, агар сен уни кесмасанг, у сени кесади. Иккинчиси нафсингни ҳақ билан машғул қилмасанг, у сени ботил билан машғул қилади».

Ҳа, вақт ҳақида теранроқ тафаккур қилиб кўрадиган бўлсак, ўтиб бораётган ҳар бир дақиқамиз аслида азиз умримизнинг қимматли онлари эканини ҳис этамиз. Шунинг учун бўш вақтимизни ҳам режали равишда динимиз ёки дунёимиз учун манфаатли амалларга сарфлашимиз лозим.

Абдул Фаттоҳ Абу Гудда раҳматуллоҳи алайҳнинг «Уламолар наздида вақтнинг қадри» номли асари илм аҳллари наздидаги вақтнинг қадри хусусида фикр-мулоҳаза юритишга бағишланган. Мазкур китобда ўтган уламоларимизнинг вақтларидан унумли фойдаланганлари ва шу туфайли улкан ҳажмдаги асарлар таълиф этганлари мисоллар билан баён қилиб берилган. Ушбу китоб ўқувчини вақтнинг қадрига етишга, ўзи, оиласи, эл-юрт ва ватани учун фойдали ишлар билан машғул бўлишга тарғиб қилади. Шу маънода бу китобни халқимизнинг маънавиятини янада юксалтиришга хизмат қиладиган муҳим манба бўлади, деб умид қиламан.

Ўз умрини илмга бағишлаган уламоларни Аллоҳ таоло Ўз раҳматига олсин. Бу китобни тилимизга ўгиришга вақтини аямаган таржимонларнинг илмларини Аллоҳ таоло янада зиёда қилсин. Ушбу асарни ўқиб, у туфайли вақтнинг қадрига етган китобхонларнинг умрларини Аллоҳ таоло баракали қилсин!

Жалолиддин Ҳамроқулов,
*Вақф хайрия жамоат фонди
бошқарув раҳбари*

Вақтнинг аҳамияти

Инсон ҳар тонг янги кунни қарши олар экан, унинг ихтиёрига 24 соат вақт берилади. Бу унга ҳар куни бериладиган 1440 дақиқа ёки 86400 сониялик фурсатдир. Ҳаётнинг вақтимиз ҳақида ўйлаб кўрадиган бўлсак, соат милларининг «чиқ-чиқ»лари, аслида азиз умримизнинг тўхтовсиз парчаланиб кетаётган онлари эканини ҳис этамиз. Ушбу онлар бизнинг яхши ё ёмон амалларимизга гувоҳ бўлиб ўтиб бормоқда.

Вақтга эътибор муҳим бўлганидан, динимизда кўплаб тоат-ибодатлар аниқ вақтга хослаб қўйилган. Бир кунда адо этиш лозим бўлган беш вақт намозга алоҳида-алоҳида вақт тайин қилинган. Уларни жамлаб бир вақтнинг ўзида адо этиш асло мумкин эмас. Чунки уларни белгиланган, яъни ўз вақтида адо этиш фарздир. Бу эса вақтнинг аҳамияти нақадар муҳим эканини билдиради.

Рўза тутиш ҳам аниқ вақтга, фақат Рамазон ойига хослаб қўйилган. Шу ойдан бошқа йилнинг ҳамма ойларида рўза тутилса ҳам, Рамазон рўзасининг ўрнига ўтмайди. Чунки Рамазон рўзаси бўлиши учун шариатда белгиланган вақтда рўза тутиш шарт. Бу ҳам вақтнинг аҳамиятли эканини билдиради.

Ҳаж ибодатини адо этишда ҳам аниқ вақт, яъни арафа куни Арофатда туриш белгилаб қўйилган. Шу вақтдан ташқари йилнинг бошқа ҳамма кунда Арофат тоғида турилса ҳам, ҳаж ибодати адо этилган ҳисобланмайди. Чунки ҳаж бўлиши учун шариатда белгиланган аниқ вақтда Арофат тоғида туриш шарт. Бу ҳам вақтнинг аҳамиятли эканидандир.

Қурбонлик қилишнинг ҳам аниқ вақти мавжуд. Уч кун ичида сўйилмаса, кейин сўйгани қурбонликка ўтмайди. Чунки қурбонлик бўлиши учун шариятда белгиланган аниқ вақтда қурбонлик қилиш шарт. Бу ҳам вақтнинг аҳамиятли эканидандир.

Бу рўйхатни яна узоқ давом эттириш мумкин. Динимизда ибодатларнинг аниқ вақtlари тайин қилиб қўйилгани мусулмон кишини вақтга риоя қилишга ҳамда қатъий тартиб ва интизом билан яшашга ўргатади. Шунинг учун ҳам доно халқимиз вақтга эътиборли бўлишни таъкидлаб шундай деганлар:

*Ҳар бир ишнинг вақти бор,
вақт билганнинг бахти ёр.*

Қуръони каримнинг кўплаб оятларида вақтнинг қийматини ва аҳамиятини билдириб, тун, кундуз, тонг, субҳидам, шафақ, чошгоҳ ва аср вақtlари билан қасамёд этилган.

Агар вақтнинг аҳамияти ҳақида тафаккур қиладиган бўлсак, уларнинг нақадар ғанимат лаҳзалар эканлиги кўз ўнгимизда намоён бўлади:

Ўтиб кетган вақт ҳеч қачон қайтмайди ва унинг ўрнини тўлдириб бўлмайди

Ўтаётган ҳар бир лаҳза инсон ҳаёти ва умрининг бир қисмидир. У қиёмат куни инсоннинг фойдасига ё зарарига гувоҳлик беради. Шунинг учун мусулмон киши ўтказаетган вақтини зийрак тижоратчи каби ҳар доим сарҳисоб қилиб бориши лозим. Ҳар кун, ҳафта, ой ва йилда мусулмон киши ўтаётган вақтида нимадан фойда кўргани, нимадан зарар кўргани, фойда қанча бўлгани, зарар қанча бўлгани, фойда нима сабабли бўлгани,

нима сабабли зарар кўрганини сарҳисоб қилиб, фойдани ошириб, зарарни йўқотишга уриниб бориши лозим. Чунки тижоратчи йўқотган молини яна ортиғи билан қўлга киритиши мумкин. Аммо вақтини йўқотган инсон эса уни қайта қўлга киритиши асло мумкин эмас.

Уламолар ўтаётган вақт ҳақида шундай деганлар: **«вақт бетараф бўлмайди, ё сенга қадрдон дўст ёки ашаддий рақиб бўлади»**. Яъни ўтган вақт инсоннинг ё фойдаси, ё зарарига ҳужжат бўлади.

Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар: **«Бошланаётган ҳар бир кун шундай нидо қилади: «Эй одам боласи, мен янги кунман, сенинг амалингда гувоҳман, мендан фойдаланиб қол, агар ўтиб кетсам, қиёмат кунигача қайтмайман»**.

Кунлар жуда тез ўтиб кетади

Кунларнинг жуда тез ўтиб кетаётгани дақиқа сайин ўтқинчи дунёдан тезлик билан ўтиб бораётганимизни англатади. Ғам-ташвишли пайтларда кунлар секин ўтаётгандек туюлса-да, аслида жуда тез ўтаётган бўлади. Унинг жуда тез ўтиб бораётгани касаллик ва ғам-ташвишлардан холи бўлган, шоду хуррам пайтларда аниқ билиниб қолади. Бу хусусда ҳикматли шеърда шундай дейилган:

*Ғамгин пайтда қисқа кун ҳам ўтмайди,
Шодлик вақтда узун кунлар етмайди.*

Умар ибн Абдулазиз раҳматуллоҳи алайҳ кеча ва кундузнинг инсон танасига лаҳзама-лаҳза таъсирини ўтказиб бораётганини баён қилиб шундай деганлар: **«Кеча ва кундуз сенда ўз ишини бажаряпти, сен ҳам уларда ишингни бажариб олгин!»**

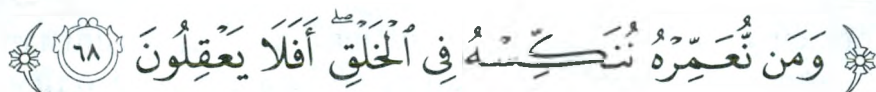
Умар ибн Абдулазиз раҳматуллоҳи алайҳ иш кўп-лигидан сал ҳорғин кўринганларида яқинларидан бири ачиниб: «Бу ишингизни эртага қолдира қолинг», дебди. Шунда у зот: «Бир куннинг иши оғир келмоқда-ку, икки куннинг иши тўпланиб қолса, қандай бажараман», деб жавоб берган экан.

Бугунги кунимизда зарур ишлар билан машғул бўлиш ўрнига бошқа бекорчи нарсаларга ўралашиб қолиш кўзга ташланиб қолди. Аслида қанчадан-қанча қулайликлар мавжуд бўлган ҳозирги замонда олдингиларга қараганда кўпроқ ютуқларга эришиш мумкин. Лекин вақтдан нотўғри фойдаланиш сабабли кўпгина зарур ишларга «вақт етмай қоляпти». Яхши ишларни бажаришга «вақт топа олмаётганлар» аслида вақтга беэътибор кимсалардир. Чунки ишларини режали равишда бажариб, «вақт топа олаётганлар» йўқ эмас. Доно ҳақимизнинг ҳикматли сўзи бор:

*Зарурмас ўринга молин сарфлаган,
Энг зарур ўринга мол топа олмас.*

Шу сингари кераксиз ишларга вақт сарфлаганлар керакли ўринларга вақт топа олмасликлари аниқдир. Чунки вақт ҳаммага бир хил тақсимлаб берилган. Ҳар бир киши уни ўз ихтиёри билан ўзи муносиб деб билган жойига сарфлайди. Абу Бакр ибн Айёш раҳматуллоҳи алайҳ шундай деганлар: «Бирор кимсанинг дирҳами тушиб қолса, «Иннаа лиллаҳи» деб, истиржоъ айтади, лекин бир куни ўтиб унда яхши амал қила олмаса «Куним кетди, солиҳ амал қила олмадим», деб қайғурмайди».

Инсон ўтказаетган вақти ҳисоб-китобли эканини унутмаслиги лозим. Қуръони каримда бу ҳақда шундай хабар берилган:

«Биз кимга узоқ умр берсак, унинг вужудини хам (эгик, заиф) қилиб қўюرمىз. Ахир, ақл юргизмайдиларми?!» (Ёсин сураси, 68-оят.)

Демак, умр ўтказаётган одам ақл юргизиши, амалдан ожиз қоладиган кун келмасдан олдин хайрли амалларни қилиб олишга шошилиши лозим. Зеро, динимизда буюрилган амаллар қариб-қартайиб, ибодат қилишга ёки гуноҳ қилишга қуввати қолмагандан кейин бажариладиган амаллар эмас.

Кекса олимлардан бири ёш шогирдига шундай насихат қилган экан: «Ишлаш қобилиятингни йўқотмасдан олдин ишлаб қол, чунки мен бугун ишлашни хоҳлайман, лекин унга қодир эмасман».

Умр ўлчаб берилган

Дунёга келган ҳар бир инсоннинг умри вақт кўринишида тўхтовсиз ўтиб боради. Бу дунёдан кетиш муддати етганда унга бўйсуниб, дунёни ташлаб кетишдан ўзга чора қолмайди. Кетиш вақти эса бугунми, эртами қачон келиши инсонга номаълум. Деярли ҳар куни «фалончи вафот этибди», деган хабарни эшитамиз. Бир кун келиб биз ҳақимизда ҳам «фалончи вафот этибди», дейилади. Ўша кунда одамлар: «Фалончи нима қолдирибди?» дейишса, фаришталар: «Фалончи нима олиб келибди?» дейишади. Ўша вақтда эса дунё биздан бўшаб қолган, бизнинг эса охиратимиз бошланган бўлади.

Ҳа, ўтаётган ҳар бир соат, ҳар бир дақиқа ажал келиши мумкин бўлган вақтдир. Ўтиб кетган кунлар эса унинг яқин қолганидан даракдир. Шунинг учун ўтаёт-

ган ҳар бир кун амал қилиб қолишга ва умрни ғанимат билишга ундаб, гўё шундай нидо қилади: **«Эй одам боласи! Сен кунлардан иборатсан, ҳар бир кун ўтганда сенинг ҳам бир қисминг кетган бўлади. Ўзинг билмаган ҳолда сенинг бир қисминг ўтиб кетиб-дими, демак, бутунлай кетишингга ҳам фурсат оз қолибди. Билгинки, бугун амал бор, ҳисоб йўқ, эртага ҳисоб бор, амал йўқдир»** .

Дунё ҳаёти бир кундек бўлиб ўтиб боради. Чунки кечаги кун ўтиб кетган кун, эртанги кун эса ҳали келмаган. Инсон амал қиладиган асосий кун эса бугунидир. Ҳикматли шеърда бу ҳақда шундай дейилган:

*Ўтмиш ўтиб кетди келажак орзу,
Шу турган онингга қилавер ружу.*

Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ бугунги кундан фойдаланиб қолишга ундаб шундай деган: **«Эй одам боласи, ибодатни ортга суриш қачонгача давом этади. Сен бугунги кунинг учунсан, эртанги кун учун эмассан (шунинг учун бугун ибодат қилиб ол). Агар сенга эртанги кун ҳам насиб этса, бугун ибодат қилганинг каби яна ибодат қилиб ол. Агар сенга эртанги кун насиб этмаса, ўтказиб юборган бугунинг учун пушаймон бўлмагин. Мен шундай қавмларни учратганманки, улар динору дирҳамидан кўра вақтларини кўпроқ қизғанар эдилар»**.

Фузайл ибн Йёз раҳматуллоҳи алайҳ ёшу қари дўстлари билан бирга ўтирганда, уларга насиҳат қилиб, шундай деган экан: **«Эй ёшлар, қанчадан-қанча экинларга ҳали пишмасдан офат етган, эй қариялар, экинлар пишганидан кейин эса йиғиб олинади. Сизлар нимани кутмоқдасизлар? Қайси узрни баҳона қиласизлар? Агар**

амалларингиздан хабардор Роббингиз: «Ахир, биз сизларга эслатма оладиган киши эслатма олгудек узун умр бермаганмидик?! Сизларга огоҳлантирувчи (пайғамбар) ҳам келган эди-ку!»¹ деб сизларни сўроққа тутса, ёшу қариларингиз нима деб жавоб берасиз?»

Вақт инсон эга бўлган энг нафис, энг бебаҳо неъматдир

Бу «вақт олтиндек қимматлидир», дегани эмас, балки «вақт олтиндан қимматлидир» деганидир. Чунки вақт ҳаётдир, ҳаётнинг эса олтиндан қимматли экани ҳеч кимга сир эмас. Қолаверса, йўқотилган олтину бойликларни яна қўлга киритиш мумкин, аммо йўқотилган вақтни эса асло қайта қўлга киритиб бўлмайди. Бу ҳақда ҳикматли шеърда шундай дейилган:

الْيَوَاقِيْتُ تُوجَدُ بِالْمَوَاقِيْتِ
وَالْمَوَاقِيْتُ لَا تُوجَدُ بِالْيَوَاقِيْتِ

Ёқутлар топилар вақтлар билан
Вақтлар топилмас ёқутлар билан.

Ҳа, вақт сотиб олса бўладиган оддий мато эмас, балки инсонга фақат бир марта бериладиган имкониятдир. Саъдий Шерозий вақтни қадрлашга ундаб шундай ёзганлар:

Эй ғофил, кўп ўйлаб фойда-ю мол,
умринг сармоясин айлама поймол.

Али Тантовий айтади: «Бир куни шайх Жамол Қосимий кераксиз нарсалар билан вақтларини зое қилаётган

¹ Фотир сураси, 37-оят.

йигитларнинг ёнларидан ўтаётиб афсус билан: «Эҳ, қани энди вақт сотилганида, албатта шуларнинг вақтларини сотиб олган бўлардим», деб айтган экан».

Инсон ҳаётида лаҳзаларнинг ҳам нақадар аҳамиятли эканини бир, ҳатто ярим сония сабабли ғолибликдан маҳрум бўлган мусобақачилар аниқ ҳис этадилар. Ҳадиси шарифларда ушбу бебаҳо неъматнинг қадрига етишга ундаб эрта туришга тарғиб қилинган. Чунки эрталаб барвақт ишга киришиш вақтни муҳофаза қилишга ва куннинг қолган қисмидаги ишлар ҳам баракали бўлишига сабаб бўлади. Абу Зарр Ғифорий розияллоҳу анху бу ҳақда шундай деган: **«Кунинг туя кабидир, бошини ушлаб олсанг, орқаси эргашиб келаверади»**. Яъни бу сўзлари билан кун яхши ишлар билан бошланса, қолган қисмида ҳам яхши ишлар осонлик билан амалга ошишига ишора қилган.

Энг бебаҳо неъматнинг қадрига етмайдиганлар кўпчиликдир

Вақт шунчалик қиммат ва бебаҳо бўлишига қарасдан, кўпчилик инсонлар унинг бу қийматини ҳис этмайдилар, натижада ундан фойдаланиб қолиш учун эмас, балки уни зое қилиб, йўқотиш учун мусобақалашадилар. Бундай «мусобақачилар» унинг бебаҳо улушидан маҳрум инсонлардир. Бу ҳақда ҳадиси шарифда қуйидагича баён қилинган:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ

وَالْفَرَاغُ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ибн Аббос розияллоху анхумодан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Икки неъмат борки, кўп инсонлар улардан бебахра қолишган, (Улар): Соғлик ва бўш вақтдир»**, дедилар» (*Бухорий ривоят қилган*).

Инсон гоҳида соғлом бўлса-да, оғир меҳнат билан банд бўлганлиги сабабли фазилатли амалларни ўзлаштириш учун фурсат топа олмайди. Баъзида эса оғир меҳнатлардан қутулган бўлса ҳам, унинг соғлиги йўқ бўлади. Агар бир инсоннинг соғлиги ҳам, бўш вақти ҳам бўлса-ю, фазилатларга эришиб қолишга ҳаракат қилмаса, унинг ана шу дангасалиги улардаги улушдан маҳрумликдир. Зеро, ҳар хил тўсиқларга тўла ва қисқагина умрдан имкон қадар фойдаланиб қолмасдан беҳуда ўтказиб юбориш энг қимматли улушдан бенасиб қолишдир.

Бугунги кунда вақтни беҳуда амалларга сарфлаш оддий ҳол бўлиб қолгани ҳеч кимга сир эмас. «Фалон жойда янги ошхона очилибди», дейилса, вақтини исроф қилаётганига парво ҳам қилмай янги ошхона сари отланадиганлар, ҳатто овқатланиб келиш учун шаҳар ташқарисига ёки бошқа шаҳарларга ҳам бориб келадиганлар борлиги ҳақиқатдир. Аслида инсон ейиш учун яшаши билан эмас, балки яшаш учун ейиши билан бошқа жонзотлардан фарқланиб турмасмиди?

«Бир марта келадиган дунёда ўйнаб-кулиб юриб қолиш»ни айтиб, шу «ташвиш» билан яшаётганларга уламолар қуйидагича насиҳат қилганлар: «Аслида дунёга бир марта келадиган бўлганимиз учун амал

қилиб қолишимиз лозим. Чунки бизга абадий роҳат-фароғатни қўлга киритиш учун фақат бир марта дунёда туриш муддатигина имконият қилиб берилган. Ана шу бир марталик имкониятни вақтинчалик нарсаларга чалғиб қўлдан бой бериш ақлли инсонларнинг иши эмас».

Қуръони каримда ҳар бир кишига эртанги кун учун қандай амаллар қилганига қараш буюрилган:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ ۖ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾

«Эй, иймон келтирганлар, Аллоҳдан қўрқинглар ва (ҳар бир) жон (эгаси) эртанги кун (қиёмат) учун нимани (қандай амални) тақдим этганига қарасин! Аллоҳдан қўрқинглар! Албатта, Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардордир» (Ҳашр сураси, 18-оят).

Ушбу оятда қиёмат куни эртанги кун деб хабар берилган. Эътибор бериладиган бўлса, ҳамманинг ўтказган умри кечагидек кўз олдида туради. Қиёмат ҳам оятда хабар берилгани сингари эртадек жуда тез келиб қолади. Уламолар мусулмон кишининг вақти доимо уч амалдан бирига сарфланишини баён қилганлар:

1. Фарз амаллар. Беш вақт намоз, Рамазон рўзаси, оила нафақаси учун касб-кор қилиш ва ҳаром ишлардан тийилиш каби шариатдаги барча буйруқ ва қайтариқларни бажаришга сарфланади.

2. Суннат ва мустаҳаб амаллар. Қуръон тиловатини кўпайтириш, Аллоҳни кўп зикр қилиш, қариндошлар

ва қўни-қўшнилар билан борди-келди қилиш, беморлар ва етим-есирларнинг ҳолидан хабар олиш сингари шариатда тавсия қилинган барча амалларни адо этишга сарфланади.

3. Мубоҳ амаллар. Овқатланиш, дам олиш, шариатда рухсат берилган ўйинларни ўйнаш каби амалларга сарфланади.

Ушбу мубоҳ амалларни бажаришда фарз ва суннат амалларга куч-қувват йиғиб олиш ният қилинса, мубоҳ амал туфайли ҳам савобга эга бўлинади. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумо шундай деганлар: «**Тунни қоим қилиб савоб умид қилганим каби, ухлашимдан ҳам савоб умид қиламан**».

Мусулмон киши учун вақтнинг тўртинчи бўлаги бўлмайди. Тўртинчиси ҳаддан ошишдир. Ким ҳаддан ошса, ўзига зулм қилган бўлади.

Вақтга эътиборли бўлиш муҳимлиги баён этилар экан, ўртача етмиш беш йиллик умр таҳлил қилиб кўриладиган бўлса, асосий вақт нималарга сарфланиши яққол намоён бўлади:

1. Ўн беш йил атрофидаги вақт болалик ва ўсмирлик билан ўтади;

2. Қолган олтмиш йилда агар бир суткада саккиз соатдан ухласа, йигирма йил умр уйқу билан ўтади;

3. Агар бир суткада саккиз соат касб-кор билан машғул бўлса, йигирма йил умр ишлашга сарфланган бўлади;

4. Агар бир суткада уч маҳал овқатланса, ҳар овқатланишига ярим соатдан вақт сарфласа, уч йилу тўққиз ой умр овқатланишга кетади;

5. Қолган ўн олти йил умр ибодат, оила ва шу каби ҳамманинг ўзи яхши кўрган машғулотларига сарфланади.

Мазкур ишларнинг барчаси шаръий ният туфайли ибодатга айланиши мумкин. Бу эса, мусулмон киши бутун умрини дақиқа-ю сонияларигача тўлиқ ибодатга айлантириб олиш имкониятига эга деганидир. Шунинг учун ҳар бир мусулмон киши ўтаётган кунида қанча фарз ва вожиб, суннату мустаҳаб амалларни, ота-она, қариндошлар, қўни-қўшни, юрт-ватан ҳақларини ва ҳоказо шариат талаб қилган амаларни ният билан бажараётганини ҳар доим сарҳисоб қилиб бориши лозим. Зеро, ўтаётган ҳар бир вақт ҳисоб-китоблидир.

Саҳобаи киромларнинг вақтни қандай ҳисоблаганларига эътибор берайлик:

عن زيد بن ثابت رضي الله عنه قال: تَسَحَّرْنَا مَعَ رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قُمْنَا إِلَى الصَّلَاةِ. قِيلَ: كَمْ كَانَ
بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: قَدْرُ خَمْسِينَ آيَةً. متفقٌ عَلَيْهِ.

Зайд ибн Собит розияллоху анҳу: «Биз Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам билан бирга саҳарлик қилдик, сўнгра намозга турдик», дедилар. У иккисининг (яъни, саҳарлик билан бомдоднинг иқомати) ораси қанчалик (вақт) эди, деб сўралди. У: «Эллик оят (ўқиш) миқдорича», деб жавоб берди. *Муттафақун алайҳ.*

Вақтни Қуръондан оятлар ўқиш миқдори билан ҳисоб қилишяпти.

Бир киши дўстидан: «Уйингиздан ишхонангизга боргунча йўл қанча вақт олади?», деб сўрабди. Дўсти: «Агар йўл тикилинч бўлса, саккиз юзта тасбеҳни, агар йўл очик бўлса, икки юз элликта тасбеҳни олади», деб жавоб берибди. Жавобнинг гўзаллигига қаранг!

Уламолар наздида вақтнинг қадри китобининг илк таржимаси 2014 йилда нашр қилинган эди. Ўқувчиларнинг талаб, истак ва мулоҳазаларидан келиб чиқиб китоб қайта нашрга таёрланди. Китобнинг ушбу нашрида, айрим жумлалар таҳрир қилинди ва вақтга доир ҳикматли сўзлар билан янада бойитилди.

Аллоҳ таолодан ўтказаётган кунларимизни хайр-баракали қилишини, бугунимизни кечамиздан, эртамизни эса бугунимиздан афзал қилишини сўраймиз.

Оламлар Роббисига ҳамду санолар, Пайғамбаримиз Муҳаммад мустафога салавот ва саломлар бўлсин!

Таржимонлар

Муаллиф ҳақида

Абдул Фаттоҳ ибн Муҳаммад ибн Башир ибн Ҳасан Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳ ҳижрий 1336 йилда Суриянинг Ҳалаб шаҳрида илм-маърифат ва дину диёнат билан танилган хонадонда таваллуд топган. Насаби улуғ саҳобий Холид ибн Валид розияллоҳу анҳуга бориб туташади. Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳнинг отаси Муҳаммад тижорат билан шуғуллангин.

Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳ бошланғич таълими Ҳалабдаги мадрасалардан бирида олган. Сўнгра Мисрдаги «Ал-азҳар» дорулфунунида ўқишни давом эттирган. Бу зот жуда кўплаб устозлардан таълим олганини билдириб, улар ҳақида шундай ёзган: «Аллоҳга ҳамдлар бўлсинки, ўз шаҳрим Ҳалабда ҳамда Шомнинг кўплаб шаҳарларида, шунингдек Макка, Мадина, Миср, Ҳиндистон, Покистон ва Мағриб шаҳарларида юзлаб устозлардан таълим олдим».

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳ узоқ йиллар мобайнида Ҳалабда «Усулул фикҳ», «Фикҳул Ҳанафий» ва «ал-Фикҳул муқорину байнал мазаҳиб» каби фанлардан сабоқ берганлар. Шундан кейин Риёзга сафар қилганлар ва умрларининг охиригача турли ислом дорулфунунларида мударрислик қилганлар.

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳ дарс бериш билан биргаликда кўплаб асарлар таълиф этган. Асарларининг аксари ҳадис илмига тааллуқли бўлган. Энг машҳур асарлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

1. «Қийматуз заман индал улама»;
2. «Софаҳату мин собрил уламо ала шадаидил илми ват таҳсил»;

3. «Росулул муъаллим соллаллоҳу алайҳи васаллам ва асалийбуҳу фит таълим»;

4. «Ал-иснад минад дин» (ҳадис илмига бағишланган);

5. Муҳосибийнинг «Рисалатул мустаршидийн» асари шарҳи (тасаввуф илмига бағишланган);

6. Лакнавийнинг «ар-Рофъу ват-такмийл фил жарҳи ват таъдийл» асари таҳқиқи;

7. Мулла Али Қорийнинг «Фатҳу бабил иная бишарҳи китаб Ниқоя» асари таҳқиқи;

8. Зафар Аҳмад Таҳонавий ҳанафийнинг «Қоваъид фи илмил ҳадис» асари таҳқиқи;

9. Имом Насоийнинг «Сунану Насоий» асари таҳқиқи. «Сихоҳи ситта»дан бири саналадиган ушбу асарни ажойиб тарзда таҳқиқ қилган.

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда раҳматуллоҳи алайҳ етмишдан ортиқ асарлар таълиф этган.

Бутун умрини илм тарқатиш йўлида сарфлаган бу зот ҳижрий 1417 йилда саксон икки ёшида вафот этган. Аллоҳ таоло у зотнинг ётган жойини жаннат боғларидан қилган бўлсин.

Муаллиф муқаддимаси²

Аллоҳ таолога ҳамду санолар, танлаб олган бандаларига, уларнинг пешвоси бўлган саййидимиз ва расулимиз Муҳаммад мустафога, у зотнинг оилаларига, саҳобаларига ҳамда уларга яхшилик билан эргашганларга салавот ва саломлар бўлсин.

² Ушбу китоб ўнинчи нашрдан таржима қилинган. Унда биринчи, тўртинчи ва бешинчи нашр муқаддималари келтирилган. Ўқувчига тушунарлироқ бўлиши учун таржимада учала муқаддимани бирлаштириб, «муаллиф муқаддимаси» номи билан бериш маъқул кўрилди.

Ушбу мўжаз саҳифалар уламолар наздидаги вақтнинг қадри қай даражада эканини баён қилиш учун ёздим. Бу баёнотлар билан илм ва илм аҳли доирасида ҳаёт-мамот масаласи, дея қаралган ушбу улуғ неъматнинг қадрини таърифлашга қарор қилдим.

Агар инсон вақтдан тўғри фойдаланиб, ҳаётини тартибли равишда кечиришга эришса, беҳуда гап-сўзлар, ортиқча еб-ичишлар, турли зиёфатлар-у фойдасиз учрашувлардан узоқ юрса, қандай ажойиб ютуқларга эришиши мумкин. Натижада етказган манфаати ва асарлари тўфайли у доимо яхшилар хотирасида ёд этилиб туради.

Аллоҳ таоло Ўзининг олий китобида ва улуғ Пайғамбарининг тилида вақтнинг аҳамиятини ва ҳаётимизда бажарадиган барча амалларимиз вақтини тайинлаб олишни ўргатган. Бизга шаръий ҳукмларни жорий этишдан ташқари уларни адо этиш вақтларини ҳам белгилаб берган. Ҳар бир амални бажаришда бепарво бўлишдан ва белгиланган вақтидан ўтказиб юборишдан огоҳлантирган. Бу огоҳлантиришда барча ишларни тартибга солиб, ўз вақтида бажаришимиз учун таълим ва тарбия бордир. Аллоҳ азза ва жалла шундай хабар берган:

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا ۝۱۳﴾

«Зеро, намоз мўминларга вақти тайин этилган ва (фарз деб) битилгандир» (Нисо сураси, 103-оят).

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Мен Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламдан: «Амалларнинг қайси бири Аллоҳга энг маҳбубдир? деб сўрадим. У Зот: «**Вақтида адо этилган намоз**», деб айтдилар» (Бухорий, Муслим, Термизий ва Насоий ривоят қилишган).

Намоз ибодати бир кеча-кундузда ҳар бир муслим ва муслима томонидан беш марта такрорланади. Мусулмон киши намозни талаб қилинганидек ўз вақтида адо этиб борса, унинг турмуш тарзида вақтга риоя қилиш кўникмаси шаклланиб боради. Ваъдаларга эътиборли бўлиш ва асосий мақсадга элтувчи ҳар бир амални муносиб вақтида адо этиш малакаси қарор топиб боради.

Бундан бизга катта бир ҳикмат маълум бўлади. Яъни вақти белгиланган бошқа ибодатлар орасидан айнан намоз зикр қилинди, чунки у ҳар куни беш марта такрорланади. Шу сабабли намозни адо этувчи кишининг табиати озгина муддат ичида вақтни аниқ белгилаш ва ҳар бир ишни ўз вақтида мукамал тарзда бажаришга ўрганади. Сўнг бу гўзал хулқ унга одат ва табиий кўникмага айланиб кетади.

Ислом шариати намоздан бошқа ҳам кўплаб ибодатларнинг вақтини белгилаб қўйган. Масалан, ҳаж, закот, рўза, садакаи фитр, қурбонлик, сафар, таяммум, маҳсига масҳ тортиш, фарзандни эмизиш, талоқ, ражъат, нафақа, қарз, гаров, зиёфат, ақиқа ибодатлари шунингдек ҳайз ва нифос каби ибодатларга тааллуқли бўлган ҳолатларнинг ҳам вақти тайин этилган. Шариат бу амалларнинг барчасини фақат ва фақат бандаларнинг манфаатини кўзлаб жорий қилган.

Бугунги кунда аксар мусулмонлар шариатимиз томонидан жорий этилган, ўзларига фойдали бўлган бу исломий кўрсатмага беэътибор бўлиб қолдилар. Натижада ишларни маълум вақтга боғлаш лозимлигини бошқалардан ўргана бошладилар. Ахир, улуғ шариат аҳкомлари зиммаларига юкланган биринчи кунданок бу ишга тарбиялаб борилмаган эдиларми?

Мусулмон киши ҳаётида вақтга эътиборли бўлиши ҳамда ҳар бир ишини ўз ўрни ва вақтида бажариши

лозим. Вақт Аллоҳ таолонинг инсонга берган неъматлари ичида энг қимматбахосидир. У олим ва толиби илм ҳаётида ҳам сармоя, ҳам фойдадир. Ақлли одам уни беҳуда ўтказиб, лоқайдликка йўл қўйиши асло мумкин эмас. Шунинг учун мен бу насиҳатларимни аввало ўзимни ва толиби илм фарзандларимни вақт қадрига етишга даъват этиш учун ёздим. Унда баён қилинган ўтган азизларимизнинг ибратли ҳаётлари ҳақидаги хабарлардан бахраманд бўлсак, деган умиддаман. Тавфиқни Аллоҳдан сўраймиз.

Ушбу нашр «Уламолар наздида вақтнинг кадри» номли китобимнинг бешинчи нашридир. Бу нашрга янада мукамал ва фойдали бўлиши учун олдинги нашрларда бўлмаган кўпгина муҳим қўшимчаларни, сарлавҳаларни ҳамда буюк зотлар ҳақидаги қисқа чамаълумотларни қўшдим. Иншоаллоҳ, булар туфайли китобнинг манфаати янада зиёда бўлади, деб умид қиламан.

Китобда келтирилган хабарлар тартибини уламоларнинг вафот этган саналарига кўра баён қилишни маъқул деб билдим. Вақтнинг қадрига етиш ва уни тежашда ўтган ҳар бир олим аввалгисининг изидан юргани маълум бўлсин, деб китобни мавзуларга ажратмадим (яъни муфассирлар, муҳаддислар фақиҳларни алоҳида-алоҳида зикр қилмадим). Балки, барча олимларнинг ҳаётига оид хабарларни вафот этиш йилларининг кетма-кетлигига мувофиқ тартибга солдим.

Аллоҳ азза ва жалладан буни солиҳ амаллар қаторида қабул қилишини ва менга бу ишда ихлос ато этишини сўрайман. У зотдан Ўзига рўбарў келадиган кунда нурлари олдилари ва ўнг тарафларини ёритиб турадиган зотлардан қилишини сўрайман. Зеро, У меҳрибонлар меҳрибонидир.

«Уламолар наздида вақтнинг қадри» номли китобим 1404 ҳижрий санада илк бор нашр этилганида (ундан кейинги нашрларида ҳам) Аллоҳ таоло уни манфаатли қилди ва у кўпчиликка маъқул келди. Айниқса, талабалар, аҳли илмлар, зиёлилар доирасида катта қизиқиш уйғотди. Бир неча мухтарам устозларни бу мавзуда китоб ёзишга, ундан фойдаланишга ва хабарларини иқтибос қилиб келтиришга ҳимматларини қўзғатиб юборди. Жумладан устоз Доктор Абдуссаттор Нувайр ҳижрий 1406 йилда вақт ҳақидаги турли баҳсларни ўз ичига олган «Вақт бу ҳаёт» номли китобини ёзди.

Сўнгра устоз Холдун ал-Аҳдаб ҳижрий 1407 йил бошларида «Вақтнинг қадри ҳақида фикр-мулоҳазалар» номли китобини ёзди. У кишининг китобларидаги аксар хабарлар ва матнлар менинг мазкур китобимдан олинган. Кўринишидан жаноб Холдун китобимни яхши кўриб қолган ва ҳатто китобида уни мазмун ва манбалари билан тўлалигича иқтибос келтирган-да, китобнинг номига бир оз қўшимча қўшиб қўйган. (Яъни менинг китобимнинг номи «Вақтнинг қадри» бўлса, у киши «Вақтнинг қадри ҳақида фикр-мулоҳазалар» деб қўшимча қўшиб қўйган.)

Ушбу китобимга муҳаббатли кишининг китобимдан фойдалангани, ундан тўлалигича иқтибос олгани мени қувонтирди. Зеро, уни ҳам илм йўлидаги шогирдларимдан бири деб биламан. Лекин китобида келтирган матнларни қаердан олганини айтиб қўйишини ва улуғларимизнинг: «Ҳар қандай илми айтувчисига ёки нақл қилувчисига аниқ нисбат бериш – илмдаги омонатдандир», деган сўзларини унутмаслигини истардим.

Ундан кейин устоз Жосим ибн Муҳаммад ибн Бадр ал-Мутоввиъ 1408 йил охирларида «Вақт саодат, ё ҳалокат»

номли китобини ёзди. У киши ҳам китобимдан жуда кўп иқтибос олган ва унга ўзининг насиҳату кўрсатмаларини кўшиб кўйган. Лекин у киши ҳам олинган иқтибосларни қайд этишни унутган ёки ўзини унутганга солган. Ҳатто, менинг китобимни тилга олмасликка ҳаракат қилган. Тўғри, баъзи матн кўчирмаларини у кишидан олдин китобимдан иқтибос олган устоз Холдуннинг китобига нисбат бергани учрайди. Майли, ҳамма ҳар хил бўларканда. Имом Шофеъийни Аллоҳ ёрлақасин, айтган сўзларига эътибор беринг: «Бир лаҳзалик дўстлик риоясини қиладиган ва битта сўз ўргатган кишига ҳам ўша сўзни нисбат берадиган киши – ҳақиқий мард кишидир».

«Уламолар наздида вақтнинг қадри» китобим айрим камчиликлари бўлишига қарамай, йигирма йил давомида тафсир, ҳадис, фикҳ, тарих, луғат, наҳв (грамматика), адабиёт ва бошқа фанларга оид китобларни мунтазам равишда қилган мутолааларим маҳсулидир. Ушбу китобнинг жамланиши, текшириб аниқланиши, маълумотларини бир-бирига таққослаш, тартибга солиш, матнларини олинган манбаларига нисбат бериш ва ниҳоят гўзал суратда чоп этилиши мазкур йиллардаги заҳматларим самарасидир.

Аллоҳ билиб турибдики, бу айтганларим қуруқ мақтаниш ва фахрланиш учун эмас. Лекин булар динимиз бизга таълим берган омонат ва одобдир. Ҳозиргина Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳнинг бу хусусда айтган сўзини келтириб ўтдим. Ҳидоятга йўлловчи Аллоҳдир.

Аллоҳ таоло улуғ аждодларимизни ва ўтган барча уламоларимизни энг яхши мукофотлар билан тақдирласин. Улар ҳар бир яхшиликда бизларга ўрнак ва барча фазилатли амалларда намунадир. Аллоҳим, биз-

*Нега нафсингга бўлурсан тобе,
Нега умрингни қилурсан зое?!*

ларга ҳам барча ишларда уларнинг йўлларини бергин. Умрларимиздан тўғри фойдаланишга муваффақ айлагин. Вақтларимизни Ўзингни рози қиладиган ишларга сарфлашни насиб эт. Барча фойдасиз нарсалардан йироқ қилгин. сен барча нарсаларга қодирсан.

Набиййимиз Муҳаммадга ва у зотнинг оилалари-ю саҳобаларига Аллоҳнинг салавот ва саломлари бўлсин. Оламлар Роббиси Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда

04-Жумадул ула. 1408- ҳижрий сана.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

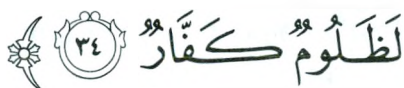
ВАҚТНИНГ ҚАДРИ

Аслида кўплаб маъноларни ўзида мужассам этган оддийгина вақт деган сўзнинг файласуфлар, тижоратчилар, деҳқонлар, хунармандлар, аскарлар, сиёсатчилар, ёшлар-у қарилар, толиби илмлар-у, илм аҳлларининг ҳар бирлари наздида ўзига хос қадр-қиймати ва аҳамияти бор.

Вақтнинг аҳамияти ҳақида сўз юритар эканман, асосан толиби илмлар ва илм аҳллари наздидаги «вақтнинг қадри»га эътибор қаратмоқчиман. Бу билан толиби илмларнинг ҳимматлари суствлашган бугунги кунда илм йўлини танлаган ёш ўсмирларнинг ҳимматига туртки ва рағбат бўлишини умид қилдим. Илм олиш учун фидойиларча ёниб интиладиган талабалар жуда сийраклашиб қолди. Улар орасида зийраклик ва зукколик йўқолиб, дангасалик ва лоқайдлик ҳукм сура бошлади. Бунинг оқибатида илм аҳллари заифлик ва қоқоқликка мубтало бўлдилар.

Бандаларига Аллоҳнинг неъматлари беҳисоб ва чексиздир. Уларни санаб чиқишга ёки идрок этишга башариятнинг умуман имкони йўқ. Бунга неъматларнинг бениҳоя кўплиги, бардавомлиги, осонгина эришилиши, Аллоҳ таолонинг узлуксиз етказиб туриши ва инсонларнинг уларга турли йўллар билан етишилиши сабабдир. Аллоҳ таоло Қуръони каримда шундай дейди:

﴿وَأِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا ۗ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَ كَفُورٌ﴾

«Агар Аллоҳнинг неъмат(лар)ини санасангиз, саноғига ета олмайсиз. Ҳақиқатан, инсон (ўзига) ўта золим ва (Раббига) жуда ношукрдир» (Иброҳим сураси, 14-оят).

Аслий ва фаръий неъматлар³

Неъматлар аслий ва фаръий бўлади. Фаръий неъматлар деганда илм, жисм ва мол-мулкдаги кенглик, кечаларни ибодатда ўтказиш, Қуръон тиловатини кўпайтириш, Аллоҳ таолони кўп зикр қилиш каби нафл ибодатларда бардавом бўлиш каби ишлар тушунилади. Шунингдек юз, қўл ва оёқлардаги фитрий суннатларни муҳофаза қилиш, эркаклар учун жамоат жойларига хушбўйланиб бориш, бир-бирига йўлиққанда қўл бериб кўришиш, масжидга ўнг оёқ билан кириш, ундан чап оёқ билан чиқиш, йўлдан азият берадиган нарсаларни олиб ташлаш каби одоб, суннат, мустаҳаб ва баъзи вожиб амалларни бардавом қилиш ҳам фаръий неъматлардан ҳисобланади. Неъматларнинг фарълари сон-саноксиз даражада кўп экани илм аҳлларига сир эмас.

Аслий неъматлар

Неъматларнинг асллари ҳам беҳисоб ва кўп. Уларнинг энг аввалгиси Аллоҳ таолога ва унинг ҳузуридан келган нарсаларга иймон келтириш ҳамда У зот буюр-

³ Фаръ луғатда асосий танадан ажралиб турадиган нарсаларга ишлатилади. Масалан: дарахтнинг шохи дарахтнинг фаръи, дарёнинг ирмоғи дарёнинг фаръи, ҳисобланади. Шу маънода бу ерда ҳам аслий неъматлардан ажралиб чиқадиган нарсаларни фаръий неъматлар дейилмоқда.

ган ва вожиб қилган нарсаларга иймон тақозосига кўра амал қилишдир.

Шунингдек, саломатлик ва офият неъматларнинг аслларидан бўлиб, қулоқ, кўз, қалб ва бошқа аъзолар саломатлиги ҳам шулар жумласидандир. Ушбулар инсон ҳаракатининг меҳвари ва ўз вужудидан истифода қилиш тиргагидир.

Илм ҳам неъматларнинг асл туридан бўлиб, жуда катта неъмат ҳисобланади. Жамият тараққиёти, дунёвий ва ухровий бахт-саодат барчаси унга боғлиқдир. Илм қандай бўлмасин, улкан неъматдир. Илм ҳосил қилиш неъмат, ундан фойдаланиш неъмат, у билан фойда етказиш неъмат, уни сақлаш ва келажак авлодларга етказиш неъмат, инсонлар ўртасида уни ёйиш неъмат ва шу кабиларнинг барчаси неъматдир. Неъматларнинг аслларига мисоллар жуда кўп бўлса ҳам вақтнинг қийматини ҳисобга олган ҳолда сўзимни мухтасар қиламан.

Энг катта аслий неъмат

Аслий неъматлар ичида энг улуғи ва энг қимматлиси вақтдир. Ушбу саҳифаларни вақт қиймати ҳақида, хусусан толиб илм ва аҳли илмларга нисбатан унинг аҳамияти ҳақида сўзлаш учун жамладим.

Вақт ҳаёт муддати, инсоннинг борлиқ майдони, унинг даври, боқийлиги, фойда бериши ва фойдаланишининг саҳнасидир. Қуръони карим аслий неъматлар ичида вақт неъматининг улуғлигига, бошқасидан кўра қадри юксак эканига ишора қилган. Вақтнинг қиймати, қадрининг баландлиги ва таъсирининг бениҳоя катта эканига далолат қилувчи бир қанча оятлар келган.

Вақт неъматини билдирувчи оятлардан намуналар

Ушбу ўринда вақт неъматини билдирувчи оятларнинг баъзиларини келтириб ўтаман:

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾ وَءَاتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعَدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنْ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾﴾

«Аллоҳ осмонлар ва Ерни яратган ва осмондан сув (ёмғир, қор) ёғдириб, у сабабли сизларга ризқ бўладиган меваларни чиқарган зотдир. У (Ўз) амри билан денгизда сузиб юриши учун кемаларни сизларга бўйин сундирди. Яна дарёларни ҳам сизларга бўйин сундирди. (У) доимо фаолият кўрсатиб турувчи Қуёш ва Ойни ҳам сизларга бўйин сундирди. Яна кеча ва кундузни сизларга бўйин сундирди. Шунингдек, сизларга барча сўраган нарсаларингиздан ато этди. Агар Аллоҳнинг неъмат(лар)ини санасангиз, санаёғига ета олмайсиз. Ҳақиқатан, инсон (ўзига) ўта золим ва (Раббига) жуда ношукрдир» (Иброҳим сураси, 32,33,34-оятлар).

Ҳа, Аллоҳ таоло кўплаб улуғ неъматлари ичида кеча ва кундуз неъматини ҳам берган. Бу иккиси эса, биз сўз юритаётган вақтдир. Ушбу улкан олам ибтидодан интиҳого қадар вақт суратида ўтиб бораверади. Аллоҳ таоло бу улуғ неъматни бошқа бир оятда қуйидагича таъкидлайди:

﴿ وَسَخَّرَ لَكُمْ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ رَبِّكَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ
يَعْقِلُونَ ﴾

«У сизлар учун кеча ва кундузни, Күёш ва Ойни бўйин сундириб қўйди. Юлдузлар ҳам Унинг амрига бўйин сундирилгандир. Албатта, бунда англайдиган кишилар учун (Унинг қудратига далолат қилувчи) аломатлар бордир» (Наҳл сураси, 12-оят).

Аллоҳ таоло оят сўнгида ақл юритувчилар ва тадабур қилувчиларга мазкур неъматларда улкан белги-аломатлар борлигига ишора қилган.

Бошқа бир оятда қуйидагича хабар берган:

﴿ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ لِّمَنْ حَمَلْنَا الْقُرْآنَ فَهُمْ لَا يَخْفَوْنَ
وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّمَنْ هَدَيْنَاهُ فَأُولَٰئِكَ لَفِي شَرَفٍ لِّقَوْمٍ
كَثِيرٍ ﴾

«Биз кеча ва кундузни (қудратимизни кўрсатиб турадиган) икки белги қилиб қўйдик. Кечанинг белгисини ўчирдик. Кундуз аломатини эса, Раббингиздан фазл (ризқ) исташларингиз учун ҳамда йиллар саноғини ва ҳисобини билишингиз учун ёруғлик қилиб қўйдик. Барча нарсани батафсил баён қилиб қўйганмиз» (Исро сураси, 12-оят).

Яна бир оятда қуйидагича хабар берган:

﴿ وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴾

«Кеча ва кундуз, Қуёш ва Ой Унинг аломатларидандир. Агар сизлар (Аллоҳга) ибодат қилувчи бўлсангиз, Қуёшга ҳам, Ойга ҳам сажда қилмангиз, (балки) уларни яратган зот – Аллоҳга сажда қилингиз!» (Фуссилат сураси, 37-оят).

Ушбу оятда Аллоҳ таоло замон ва маконнинг ҳам, замону маконга алоқадор барча нарсаларнинг ҳам эгаси Ўзи эканини мадҳ қилиб келтирган. Бу ҳақда бошқа бир оятда қуйидагича хабар берган:

﴿ وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ ﴾

«Кеча ва кундузда сокин турувчи нарсалар (ҳам) Униқидир. У Самеъ (эшитувчи) ва Алим (билувчи) дир» (Анъом сураси, 13-оят).

Умрларини зое қилган кофирларга Аллоҳ таолонинг ғазаб қилиши

Оятларда Аллоҳ таолонинг кофирларга ғазаб билан хитоб қилиши хабари берилган. Чунки улар умрларини зое қилиб, умр бўйи куфрда яшаган эдилар. Умрларининг узун бўлганига қарамасдан, куфрдан иймонга ўтмаган эдилар. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло уларга мўл-кўл вақт ва узундан-узоқ умр ато этган эди. Бу ҳақда Аллоҳ таоло шундай хабар берган:

﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَّا تَتَذَكَّرُ فِيهِ مِنْ تَذَكَّرٍ وَجَاءَكُمْ
النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ﴾

«Ахир, Биз сизларга эслатма оладиган киши эслатма олгудек узун умр бермаганмидик?! Сизларга огоҳлантирувчи (пайғамбар) ҳам келган эди-ку! **Бас, энди (жазоларингизни) тотаверингиз! Золимлар (кофирлар) учун ёрдамчи бўлмас**» (Фотир сураси, 37-оят).

Ушбу оятда Аллоҳ таоло бандага берилган умрнинг насиҳат олиши ва тўғри йўлни топишига асосий сабаб қилган ҳамда иймонга келиш ва эслатма олишга имкон майдони қилиб берган. Элчи юбориш ва огоҳлантириш моҳиятини инсонга қарши ҳужжат қилганидек, берилган умрнинг ҳам инсоннинг ўзига қарши ҳужжат қилиб қўйган.

Ҳофиз Ибн Касир раҳматуллоҳи алайҳ мазкур ояти кариманинг тафсирида қуйидагиларни айтганлар: «Яъни агар ҳақни топишга уринганингизда уни топа оладиганча муддат миқдориди дунёда яшаманингиз-

ми?» дейлади». Қатода раҳматуллоҳи алайҳ: «Билин-ларки, узун умр ҳужжатдир, Аллоҳ таолодан узун умр туфайли таънага қолишдан паноҳ сўраймиз», деганлар.

Олтмиш йил умр берилган кишига узр учун ўрин қолмагани

Имом Бухорий «Саҳиҳ»ларида қуйидаги ҳадисни ривоят қилганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَىٰ أَمْرِي أَخْرَ أَجَلَهُ حَتَّىٰ بَلَغَهُ سِتِينَ سَنَةً». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ таоло ажалини кечиктириб, ёшини то олтмиш йилгача етказган кишига узр учун ўрин қолдирмаган», дедилар». (Бухорий ривоят қилган).

Имом Аҳмад ҳам «Муснад»ларида қуйидагича ривоят қилганлар:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ عَمَّرَهُ اللَّهُ سِتِينَ سَنَةً ، فَقَدْ أَعْذَرَ إِلَيْهِ فِي الْعُمُرِ». رَوَاهُ أَحْمَدُ.

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ таоло кимга олтмиш йил умр берган бўлса, батаҳқиқ Аллоҳ унга умр тўғрисида узр қолдирмабди», дедилар». (Имом Аҳмад ривоят қилган).

Ўрни Аллоҳ таоло ушбу узун муддатли умрни унга муҳлат қилиб бериш билан унинг узрини кетказибди ва ўзини оқлашига бирон-бир баҳона қолдирмабди.

Аллоҳ таолонинг вақт билан қасамёд эtgани унинг улуғворлиги ва аҳамиятини баён қилишидир

Бир қанча оятлар борки, уларда ушбу асл неъматнинг улуғворлигига ишора қилинган. Аллоҳ таоло Қуръони каримнинг турли ўринларида замон билан қасам ичганининг ўзи ҳам вақтнинг қадрини билишингизга кифоя қилади. Замон қийматини билдириш ва аҳамиятини баён қилиш учун кўплаб оятларда вақт билан қасам ичилган. Жумладан, тун, кундуз, тонг, субҳидам, шафақ, чошгоҳ ва аср вақтлари қасам билан баён қилинган. Қуйидаги оятлар мазкур маъноларни ифодалайди:

﴿ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَىٰ ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّىٰ ﴿٢﴾ ﴾

«Қасамёд этаман қоплаб келаётган тун билан, ёришиб келаётган кун билан» (Лайл сураси, 1,2-оятлар).

﴿ وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ ﴿٣٤﴾ ﴾

«Ўтиб кетган тун билан ҳам, ёришиб келаётган тонг билан ҳамки» (Муддассир сураси, 33,34-оятлар).

﴿ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا نَفَسَ ﴿١٨﴾ ﴾

«Ўз зулмати билан келиб-кетаётган тун ва (отаётган) тонг биланки» (Таквир сураси, 17,18-оятлар).

وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾

«Қасамёд этурман чошгоҳ вақти билан ва (ўз зулмати билан атрофни) қоплаб турган тун биланки, (эй, Муҳаммад!) Раббингиз Сиздан воз кечгани ҳам йўқ, ёмон кўриб қолгани ҳам йўқ!» (Зуҳо сураси, 1,2,3-оятлар).

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿٢﴾ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

«Аср билан қасамёд этурманки, (ҳар бир) инсон зиёнда (бахтсизликда)дир! Фақат имон келтирган ва солиҳ амалларни қилган, бир-бирларига ҳақиқатпарвар бўлишни тавсия этган ва бир-бирларига сабрли бўлишни тавсия этган зотларгина бундан мустаснодирлар» (Аср сураси, 1,2,3-оятлар).

Умнат олими, Қуръон таржимони Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳумо ушбу оят тафсирида: «Аср бу вақтдир» деганлар.

Фахриддин Розийнинг вақт қиймати ва шарафини баён қилгани

Имом Фахриддин Розий раҳматуллоҳи алайҳ «Аср» сурасини тафсир қилиб шундай деганлар: «Аллоҳ таолонинг «Аср» билан, яъни вақт билан қасамёд этиши, унда ажойиботлар бўлгани учундир. Чунки хурсан-

Эй одам боласи, кунинг меҳмонингдир, у сендан рози бўлмасдан кетмасин, тунинг ҳам шунингдекдир.

длик ҳам, хафалик ҳам, саломатлик ҳам, беморлик ҳам, бойлик ҳам, фақирлик ҳам барча-барчаси вақт ичида ҳосил бўлади. Ўтаётган умрни бирор бир бойлик билан баҳолаб бўлмайди.

Шундай экан, агар сиз минг йилни бемаъни ишларга сарфлаб, зое кетказган бўлсангизу, умрингизнинг охириги дақиқасида тавба қилишга муваффақ бўлиб, ўша лаҳзадагина сизга саодат мушарраф бўлса ва натижада сиз абадул-абад жаннатда яшашга ноил бўлсангиз, демак, сиз учун энг шарафли нарса ўша лаҳзада кечирган ҳаётингиздир. Шундай экан, вақт асл неъматлар жумласидан саналади. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло вақт номи билан қасам ичган. Кеча ва кундуз инсон зое қилиб юбораётган фурсат эканига эътиборни қаратган. Вақт бенуқсон ва холис неъмат бўлгани сабабли макондан кўра шарафли ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло у билан қасам ичган. Ҳа, зиён-зарарга йўлиқувчи айбдор шахс инсоннинг ўзидир».

Ушбу қараш вақтнинг қиймати, унинг барча неъматлар ичида асл ва улуғ эканига ишора қилувчи оятлар маъноларининг бир тарафи холос.

Вақт қиймати ҳақида суннатда келган хабарлар

Суннати мутоҳҳарода вақт қиймати ҳақида ёрқин хабарлар келган. Жумладан Бухорий, Термизий ва Ибн Можалар Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилишган ҳадисда Расулulloҳ соллalloҳу алайҳи васаллам шундай деганлар:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ ». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

Ибн Аббос розияллоху анхумодан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Икки неъмат борки, кўп инсонлар улардан бебахра қолишган, (Улар): Соғлик ва бўш вақтдир»,** дедилар» (Бухорий ривоят қилган).

Демак, вақт катта неъмат ва улкан ҳадя бўлиб, ҳадиси шариф лафзида **«кўп инсонлар бебахра»** дейилишига кўра бундай буюк ҳадядан жуда кам инсонларгина баҳраманд бўлар экан. Бу икки неъматни исроф қилиб бебахра қоладиганлар эса кўпчиликни ташкил қилар экан.

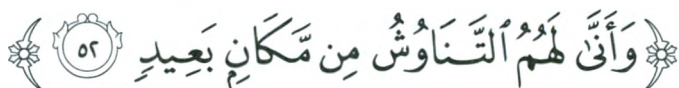
Вақтга надомат обид ва оқилнинг наздида ҳалок қилувчи надоматдир

Имом Ибн Қаййум раҳматуллоҳи алайҳ «Мадарижус соликийн» номли китобларида вақтни қизғаниш ва вақт кўп ишларни ўз ичига қамраб олиши ҳақида сўз юритиб, қуйидагиларни баён қилган: «Ўтиб кетган вақтга афсусланиш ҳалок қилувчи надоматдир. Чунки ҳар бир лаҳза тез ўтиб кетадиган, қадри баланд ва қайта келмайдиган фурсатдир. Вақт обид инсон наздида ибодат ва вирдлар вақтидир. Муриднинг наздида эса у Аллоҳ таолога юзланиш, Унинг ҳузурида жамланиш ва бутун қалби билан батамом Унга юзланиш вақтидир. Шунинг учун вақт унинг наздида энг азиз нарсадир. Обид ҳам, мурид ҳам вақтини ўша амалларсиз ўтказиб юборишдан қаттиқ қизғанади. Агар вақт ўша амалларсиз ўтиб кетса,

кейин ўрнини тўлдириш имкони бўлмайди. Чунки кейинги келган вақт бошқа ўзига хос вазифага ҳақлидир. Ўтказиб юборилган вақт ўрнини тўлдиришнинг асло иложи йўқ.

«Ҳалок қилувчи надомат» деган сўзнинг маъноси шуки, ўша надоматнинг белгиси худди ўлдиришга ўхшайди. Чунки бой берилган нарсанинг ҳасрати ҳалок қилувчи ҳасратдир. Айниқса, ҳасрат чекувчи уни тўлдиришга йўл йўқлигини билса. Шунингдек, вақтни ўтказиб юборганига афсусланиб ўтиришнинг ўзи ҳам яна вақтни беҳуда кетказишдир. Худди «ўтган вақтга надомат чекиб ўтириш ҳозирги вақтни зое қилишдир» дейилгани каби. Шунинг учун ҳам «вақт қилич кабидир, агар сен уни кесмасанг, у сени кесади», дейилган.

Ҳақиқатан ҳам, вақт тез тугайдиган ва тўхтамасдан доимий ўтиб турадиган нарсадир. Кимки унга безътибор бўлса, вақти беҳуда ўтиб кетади, ўтказиб юборган имкониятлари кўпаяди ва ҳасратлари кучайиб боради. Айниқса, имконини бой бериб бўлганидан кейин нимани зое қилганини билса, қай ҳолатга тушишини тасаввур этаверинг. У олдинги ҳолатига қайтишга уринади, аммо у билан қайтиш ораси тўсилган бўлади. Ўтказиб юборган нарсаларини қайта қўлга киритиш учун изланади, аммо кечаги кун бугунги янги кунга қандай қайтарилсин?

«Йироқ бир жойдан (тавбага) эришиш қаёқда экан уларга?!» (Сабаъ сураси, 52-оят).

Вақтга эътиборсиз кимса ўзи яхши кўрадиган ва хоҳлаган нарсаларидан маҳрум бўлади. Эришган нарсала-

ри оқил киши қўлга киритиши лозим бўлган нарсалар эмаслигини билади. Вақтни йўқотгани туфайли истакларига эришишдан маҳрум бўлади.

فيا حسرات ما إلى رد مثلها
سبيل و لو ردت لهان التحسر!
و الواردات سريعة الزوال
تمر اسرع من السحاب

*Во ҳасрато, унинг мислин қайтаришга йўл йўқ,
Қайтарилганида қайғуриш аҳамиятсиз бўларди.*

*Барча келувчиларнинг заволи тездир,
Булутлардан-да тезроқ ўтарлар.*

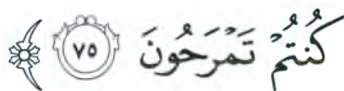
Вақт ўзидаги нарсалари билан бирга ўтиб кетади. Сизга фақатгина унинг асари ва ҳукми қайтади. Ўзингиз учун ўтказган вақтингиздан нима қайтишини танлайсиз? Ўша нарса албатта сизга қайтади. Шунинг учун ҳам жаннатда саодатли зотларга қуйидагича хитоб бўлади:

﴿ كَلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴾

«(Жаннат аҳлига): «Ўтган кунларда (дунёда) қилиб ўтган (эзгу) амалларингиз сабабли (ушбу ноз-неъматларни) ёқимли иштаҳа билан еб-ичаверингиз!» (дейилур)» (Ал-Ҳаққоҳ сураси, 24-оят).

Дўзахда азобланаётган бадбахтларга эса шундай дейилади:

﴿ ذَٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا

«Мана шу азобга (йўлиқишларингиз)га сабаб – сизлар ерда ноҳақ шоду хуррам ва кибр-ҳаволи бўлганингиздир» (Ғофир сураси, 75-оят).

(«Мадорижус соликин» китобидан бир оз қисқартириш билан олинган).

Манфаатларнинг вақтдан келиб чиқиши, уни зое қилган кимса ҳеч қачон ўрнини тўлдиролмаслиги

Имом Ибн Қаййум «Жавабул кафий лиман саъала ан даваиш шафий» китобида қуйидагиларни айтган: «Фикрларнинг энг олийси, энг буюги ва энг манфаатлиси Аллоҳ ва охират учун бўлганидир. Аллоҳ учун фикрлашнинг бир қанча навлари бор... бешинчи нав: вақтнинг вожиби ва вазифаси ҳақида фикрлаш ҳамда бутун диққат-эътиборини унга қаратишдир. Буни билган киши ўз вақтини ғанимат билиши аниқ. Чунки у вақтни зое кетказса, ҳамма манфаатларни зое қилган бўлади. Зеро, барча манфаатлар вақтдан келиб чиқади. Кимки вақтни зое қилса, ҳеч қачон унинг жойини тўлдиролмайди!

Имом Шофеъий раҳматуллоҳи алайҳ айтади: «Мен сўфийлар билан бирга юриб, улардан икки сўзни истифода қилдим:

1. «Вақт қиличдир, агар сен уни кесмасанг у сени кесади».
2. «Нафсингни агар ҳақ билан машғул қилмасанг, у сени ботил билан машғул қилади.

Инсоннинг вақти аслида унинг умри бўлиб, доимий неъматдаги абадий ҳаётининг ёки аламли азобдаги танг

ҳаётининг асосидир. У булутлардан ҳам тезроқ ўтиб кетади. Кимники вақти Аллоҳ учун ва Аллоҳ зикри билан ўтган бўлса, ўша вақт унинг ҳаёти ва умридир. Ундан бошқа нарса билан ўтган вақт эса, агарчи узундан-узок яшаган бўлса ҳам, унинг ҳақиқий ҳаёти ҳисобланмайди. Чунки у ҳайвонлар каби яшабди. Зеро, киши ўз вақтини ғафлат, шаҳват ва ботил орзулар билан ўтказганидан кўра, уйқу ва бекорчиликда ўтказгани яхшироқ бўлиб қолади.

Ўтган солиҳларнинг вақтдан ютишга ва уни яхшилик билан тўлдиришга астойдил интилишлари

Ўтган солиҳлар ва уларнинг йўлини тутганлар вақтдан фойдаланиш ва уни яхшиликлар билан тўлдиришга қаттиқ аҳамият берганлар. Бу борада уларнинг олимлари ҳам, обидлари ҳам баробар эдилар. Вақтларини қизғанганлари ҳамда унинг беҳуда ўтиб кетишидан сақланганлари учун ўтаётган ҳар соат ва ҳар лаҳзани хайрли ишларга мусобақалашиб ўтказардилар.

Қуёшни тўхтатиб тур, шунда сен билан гаплашаман

Зоҳид тобеъинлардан бўлган Омир ибн Абду Қайсдан нақл қилинади: «Бир киши унга: «мен билан гаплашинг», дебди. Омир ибн Абду Қайс унга: «Қуёшни тўхтатиб тур, яъни мен учун Қуёшни ҳаракатидан ушлаб тур, сен билан гаплашаман. Чунки вақт тўхтовсиз ўтиб кетувчидир. Ўтганидан кейин қайта келмас. Унинг зарари ўрнини тўлдириб бўлмайдиган зарардир. Чунки ҳар бир вақтда унда қилиниши лозим бўлган амал бордир», дебди.

Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг умридан ўтган бир куни учун надомати

Буюк саҳобий Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу шундай деган: «Мен ажалим қисқариб, амалим кўпаймасдан кўёши ботган кунга чеккан надоматимчалик бирор нарсага надомат чекмадим».

Кеча ва кундуз устингда ишламоқда сен ҳам уларда ишлаб қолгин!

Солиҳ халифа Умар ибн Абдулазиз розияллоҳу анҳу: «Албатта кеча ва кундуз сенинг устингда ишляпти, сен ҳам уларда ишлаб қолгин», деди. (Яъни кеча ва кундуз инсон вужудига лаҳзама-лаҳза таъсир ўтказиб ўтиб борапти.)

Эй одам боласи, сен кунлардан иборатсан!

Ҳасан Басрий раҳматуллоҳи алайҳ: «Эй Одам боласи! Сен кунлардан иборатсан. Бир кун ўтса, сенинг бир бўлагинг кетган бўлади». Ва яна: «Бир қавмларни билдимки, улар вақтларига сизларнинг динору дирҳамингизга ҳарис бўлишингиздан кўра ҳарисроқ эдилар», деганлар.

Ҳаммод ибн Салама ё ҳадис айтарди, ё Қуръон ўқирди, ё тасбеҳ ёки салавот айтарди

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиратул Ҳуффоз»да муҳаддис имом Ҳаммод ибн Салама Басрий Баззоз Хироқийнинг таржимаи ҳолларини қуйидагича келтирган: «Муҳаддис

имом, наҳв билимдони, ҳофиз, шайхул ислом бўлган бу зот ҳижрий 92 йилда туғилиб, 167 йилда вафот этган. Бу зот Ибн Абу Аруба билан бирга энг аввал китоб тасниф қилган кишилардан ҳисобланади. Араб тилининг моҳир билимдони, фақиҳ, фасоҳат билан гўзал сўзлагувчи, суннат соҳиби бўлган бу зот кўп ибодат қилувчи обид ҳам эди.» Унинг шогирди Абдурраҳмон ибн Маҳдий айтади: Агар Ҳаммод ибн Саламага: «Сиз эртага вафот этасиз», дейилганида ҳам, қилаётган амалига бирор нарсани зиёда қила олмасди. (Чунки шу даражада кўп амал қилардики, буларга яна зиёда қилишнинг ҳеч имкони йўқ эди.)

Мусо ибн Исмоил Табувзакий айтади: «Агар мен сизларга Ҳаммод ибн Саламанинг кулганини кўрмаганман десам, албатта рост айтган бўламан. У ё ҳадис айтиш, ё Қуръон ўқиш, ёхуд тасбеҳ, ё салавот айтиш билан машғул бўларди. Кунни шу нарсаларга тақсим қилганди. Юнус ал-Муаддиб: «Ҳаммод ибн Салама намозда вафот этди, унга Аллоҳнинг раҳмати бўлсин», деган.

Халил ибн Аҳмадга энг оғир вақт таомланишга кетган вақт экани

Абу Ҳилол Аскарый ўзининг «Ал-Ҳассу ʼала толабил илми вал ижтиҳоду фи жамъиҳи» китобида қуйидагиларни айтган: «Халил ибн Аҳмад Фароҳидий ал-Басрий ўта зукко олимлардан эди. Юзинчи санада туғилиб, бир юз етмишинчи санада вафот этган. У зот шундай эди: «Мен учун энг оғир вақт таом ейдиган вақтимдир.»

Аллоҳу акбар! У зот наздида илм ўрганмасдан бирор вақт ўтказиш нақадар оғир! Вақтни қизганиш эса бунчалар алангали!

Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг вафот этаётган вақтда ҳам фикҳий масала ҳақида баҳс қилгани

Имом Қози Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳ (Яъқуб ибн Иброҳим Ансорий Куфий Бағдодий) ҳижрий 113 йилда таваллуд топган ва 182 йилда вафот этган бўлиб, Имом Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳнинг соҳиби, шогирди, ҳамда у зотнинг илми ва мазҳабини тарқатувчиси ҳисобланади. Бу зот Аббосий халифалардан Маҳдий, Ҳодий ва Рошийд даврида қозилик қилган. Биринчи бўлиб «Қозилар қозиси» деган номга шу зот сазовор бўлган. Бу зотни «Дунё қозиларининг қозиси» деб аташган. Ана шу зот жон таслим қилаётган сўнги нафасларида ҳам бирор бир ўрганувчи ё толиби илмнинг манфаат олишидан умидвор бўлиб, ўзларини кўришга келган зиёратчилардан бири билан фикҳий масала тўғрисида баҳс юритган. Ҳаётининг энг охирги лаҳзасини ҳам илмий музокарасиз, фойда беришсиз ва савол сўрашсиз ўтказиб юбормаган.

Унинг шогирди қози Иброҳим ибн Жарроҳ Куфий Мисрий гапириб берган: «Абу Юсуф касал бўлиб қолди. Уни кўришга бордим. Борганимда у беҳуш ётганди. Ўзига келгач, менга: «Эй Иброҳим бир масала тўғрисида нима дейсан?» деди. Мен: «Шундай ҳолатда-я?» дедим. У: «Бунинг зарари йўқ, дарс қилаверамиз эҳтимол бирор киши бу дарсимиздан нажот топар?» деди. Сўнгра: «Эй Иброҳим тош отишда, яъни ҳаж ибодатларида пиёда юриб отган афзалми ё уловда отган афзалми?» деди. Мен: «Уловда отган афзал», дедим. У «Хато қилдинг», деди. Мен: «Пиёда юриб отган афзал», дедим. У яна хато қилдинг, деди. Шунда мен Аллоҳ сиздан рози бўлсин,

Ўзингиз айтинг, дедим. У: «Агар ўша ерда дуо қилиш учун тўхтайдиган бўлса, пиёда юриб отгани афзал, агар тўхтамайдиган бўлса уловда отгани афзал», деди. Сўнгра мен унинг ҳузуридан чиқдим. Ҳовлисининг дарвозасига ҳам етиб бормасимдан ичкарида йиғи овози эшитилди. У зот вафот этган эди. Аллоҳ уни ўз раҳматига олган бўлсин».

Олдинги уламолар ва машойихларнинг тутган йўллари шундай бўлган. Зеро, улар: «Илм талаб қилиш бешикдан қабргачадир», дейдилар.

Абу Юсуфнинг ўғли вафот этган пайтда ҳам дарсга ҳозир бўлиш учун кафанлаш ва дафн этишни бошқаларга топширгани

Заковатли буюк имом, таниқли қози Абу Юсуф доимо устози Имом Абу Ҳанифанинг ёнида бўларди. У ўн етти йил, ё йигирма тўққиз йил устозининг мажлисидан ажрамаган. Бирорта ҳам бомдод намозини устозининг ёнида ўқимасдан ўтказиб юбормаган. Касал бўлиб қолган пайтидан ташқари, ҳатто Рамазон ва Қурбон ҳайитларида ҳам ҳеч қачон ундан ажрамаган. «Муҳаммад ибн Қудома ривоят қилади: Шужоъ ибн Махладдан эшитганман, у Абу Юсуфнинг шундай деганини эшитган: «Ўғлим вафот этганда кафанлашга ҳам, дафн этишга ҳам бора олмаганман, уни кўшниларим ва қариндошларимга топширганман. Чунки Абу Ҳанифадан бирор нарсани эшита олмай, кейин доимий армонда қолишдан қўрққандим».

Муҳаммад ибн Ҳасан тунда озгина ухларди

Аллома Тошқубрийзода «Мифтахус саъада ва мисбахус сияда» номли китобида қуйидагиларни айтган:

«Имом, фақиҳ, мужтахид, муҳаддис, имом Абу Ҳанифанинг шогирди Муҳаммад ибн Ҳасан Шайбоний Куфий Бағдодий (ҳижрий 132 йилда туғилиб, 189 йилда вафот этган) раҳматуллоҳи алайҳ тунда ухлмасди. Олдиларига дафтарларни, яъни, китобларни қўйиб қўярди. Агар бирортасидан чарчаса бошқасига ўтарди. Уйқусини сув билан кетказарди ва «уйқу ҳароратдан келади», дерди.

Исом Балхийнинг эшитган нарсасини ўша заҳоти ёзиб олиши учун бир динорга қалам сотиб олгани

Аллома Тошқубрийзода қуйидагиларни айтган: «Ҳанафий фақиҳ, Балхнинг муҳаддиси, Исом ибн Юсуф Балхий раҳматуллоҳи алайҳ (215 йилда вафот этган) эшитган нарсасини ўша заҳоти ёзиб олиши учун бир динорга қалам сотиб олган. (Яъни, 4,25 гр олтинга қалам сотиб олган.) Чунки умр қисқа, илм эса кўпдир. Толиби илмга вақтларини, соатларини зое қилмаслиги, кечалари-ю, бўш вақтларини ғанимат билиши, имкони борида устозларидан фойдаланиб қолиши лозим бўлади. Зеро, ўтиб кетган нарса асло қайта топилмас!

وَأَلَسْتُ بِمُذْرِكٍ مَا فَاتَ مِنِّي
بِلَهْفٍ وَلَا بِلَيْتٍ وَلَا لَوْ أَنِّي!

*Ўтиб кетган нарсани ҳаргиз топа олмасман,
На изтироб, на кошки, на «эх, агар» билан ҳам!*

Муҳаммад ибн Салом Пойкандийнинг: битта қаламга бир динор бераман, деб нидо қилгани

Имом Бухорийнинг шайхи Муҳаммад ибн Салом Пойкандий (ҳижрий 227 йилда вафот этган) талабалик

пайтида имло мажлисида (яъни, устоз айтган ҳадисларини талабалар ёзиб олишаётган даврада) ўтирган эди. Муҳаммад ибн Саломнинг қалами синиб қолди. Шунда битта қаламга бир динор⁴, деб жар солишга буюрди. Ҳамма тарафдан қаламлар унга қараб учди. Буни Ҳофиз Айний «Умдатул қорий» да ҳикоя қилган.

У зотнинг бунчалик сахийлик билан мол сарфлашларига ўша қимматли фурсатнинг ва шу вақтда имло қилинаётган ҳадисларнинг қадрини билгани сабаб бўлган. Ушбу зот замон ва вақтнинг қадрини билган олим ва толиби илм эди. Шу сабабли битта қалам олиш учун олтину динорни сарф қилиб юбораверган.

Убайд ибн Яъийшнинг ҳадис ёзиши учун кечки овқатини ўттиз йил синглиси оғзига солиб тургани

Ҳофиз Заҳабий «Сияру аъламун Нубало»да Бухорий ва Муслимнинг шайхи, улуғ муҳаддис Убайд ибн Яъийшнинг таржимаи ҳоли тўғрисида қуйидагиларни ҳикоя қилган: «У ҳофиз, танҳо ҳужжат, Абу Муҳаммад Убайд ибн Яъийш Куфий, Маҳамилий ал-Аттор бўлиб, ундан Бухорий «Рофъул ядайн» жузъида, Муслим «Саҳиҳ»ида, Насоий билвосита, Абу Заръата Розий, Муҳаммад ибн Айюб Бажалий ва бошқалар ҳадис ривоят қилишган. 129-ҳижрий санада Рамазон ойида вафот этган».

Аммор ибн Ражо айтади: Убайд ибн Яъийшнинг шундай деганини эшитганман: «Ўттиз йил кечалари қоим бўлдим, тунда қўлим билан овқат емадим, мен ҳадис ёзардим, синглим оғзимга овқат солиб қўярди».

⁴ Динор олтин танга бўлиб, 20 динор закот нисоби ҳисобланади. Яъни бу зот дарсининг қадрига етганлари ва вақтларини қизганганлари учун закот нисобининг йигирмадан бири миқдоридagi маблағни битта қалам олишга сарфлаб юборганлар.

Ибн Маъийннинг шайхига: «Менга ҳозироқ имло қилинг, сизга йўлиқмай қолишимдан қўрқаяпман», дегани

Имом Аҳмад ва Имом Абу Ййсо Термизий ривоят қилганлар, ҳадиснинг лафзи ва бу ерда келтирилган исноди Термизийники.

Термизий айтади: Бизга Абд ибн Ҳумайд, Муҳаммад ибн Фазлдан, у Ҳаммод ибн Саламадан, у Ҳабиб ибн Шаҳийддан, у Ҳасан Басрийдан, у Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ҳадис ривоят қилди, «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам (вафотларидан олдин бемор бўлганликлари сабабли) уйларида Усома ибн Зайдга суяниб чиқдилар. Устиларида қитрий кийим бор эди, уни эгниларига кийиб олгандилар, уларга намоз ўқиб бердилар.

Термизий ушбу ҳадисни ривоят қилганидан сўнг қуйидагиларни айтган: «Абд ибн Ҳумайд (Термизийнинг шайхи) Муҳаммад ибн Фазлнинг шундай деганини келтирди: «Яҳё ибн Маъийн менинг олдимда биринчи марта ўтирганида мендан ушбу ҳадис ҳақида сўради. Мен бизга Ҳаммод ибн Салама айтган, дедим. У китобингиздан бўлганида эди, деди. Мен китобимни олиб чиқиш учун турдим, у бирдан кийимимдан ушлаб олди: «Менга ҳозироқ имло қилинг (яъни айтиб беринг), сизга йўлиқмай қолишимдан қўрқаяпман, деди. Мен унга имло қилиб бердим, сўнгра китобимни олиб чиқиб унга ўқиб бердим».

Ибн Маъийннинг ҳадисда имом экани

Ушбу хабарни янада яхшироқ тушуниш учун Имом Яҳё ибн Маъийннинг таржимаи ҳолидан айримлари-

ни зикр қилишни лозим деб биламан. Ҳофиз Заҳабий «Сияру аъламун Нубало»да Яҳё ибн Маъийннинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни келтирган: «У зот имом, ҳофиз, улуғ олим, ҳофизлар саййиди ва подшоҳи, муҳаддислар шайхи Абу Закарё Яҳё ибн Маъийн ибн Авн ибн Зиёд ибн Бистомдир. Ибн Маъийн араб бўлмаган, балки Бани Мурра қабиласининг баъзиларини дўст тутган, шунга кўра уни Муррий дейишган, туғилган ва улғайган жойига кўра Бағдодий дейишган. Бу зот улуғ муҳаддисларнинг машҳурларидан бири ҳисобланади».

Ибн Маъийн ҳижрий 158 йилда Бағдодда таваллуд топган ва шу ерда ўсиб улғайган. У ўн ёшидаёқ ўрганган илмларини ёза бошлаган. Унинг отаси Маъийн Абдуллоҳ ибн Моликнинг Рай харожини ёзадиган мўътабар ёзувчиларидан бўлиб, унга бир миллион дирҳам қолдирган. Яҳё ибн Маъийн ҳадис таҳсили учун барчасини сарф қилиб юборган, ҳатто киядиган оёқ кийими ҳам қолмаган!

Яҳё ибн Маъийн Абдуллоҳ ибн Муборак, Ҳушайм ибн Башир, Исмоил ибн Айёш, Суфён ибн Уяйна, Абдурразоқ Санъонийлардан Яманда, Вакиъ ибн Жарроҳ, Яҳё ибн Саъийд Қоттон, Абдурроҳман ибн Маҳдий ва бошқа кўплаб зотлардан Ироқ, Шом, Жазира, Миср ва Ҳижоз ўлкаларида ҳадис эшитган.

Яҳё ибн Маъийндан Имом Аҳмад ибн Ҳанбал, Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Аббос Дурий Бағдодий (унинг илмини ривоят қилган зот), Абу Заръата Розий, Абу Ҳотим Розий, Усмон ибн Саъийд Доримий, Абу Яъло Мавсий ва санаб саноғига етиб бўлмайдиган кўпчилик муҳаддислар ҳадис ривоят қилишган.

Ибн Маъийннинг миллионта ҳадисни қўлида ёзгани ва битта ҳадисни эллик марталаб ёзиши

Алий ибн Майдоний айтади: «Инсонларнинг илми Яҳё ибн Маъийнда интиҳосига етди». Абдулхолиқ ибн Мансур айтади: «Мен Абдуллоҳ ибн Румийга: Яҳё ибн Маъийннинг ҳадисларини ривоят қилаётган баъзи ҳадис соҳибларининг: «Менга ҳадисни шундай киши айтиб берганки, қуёш ундан кўра улуғроқ одамнинг устига чиқмаган», деганларини эшитдим, дедим.

Ибн Румий: «Нимага ажабланасан, мен Али ибн Мадинийнинг шундай деганини эшитганман: Унинг мислидек инсонни кўрмаганман, Одамдан бошлаб бирор кишининг Яҳё ибн Маъийнчалик ҳадис ёзганини билмаймиз».

Муҳаммад ибн Наср Марвазий айтади: «Яҳё ибн Маъийннинг: «Қўлим билан миллионта ҳадис ёзганман», деганини эшитганман⁵.

Заҳабий айтади: «Яъни шу ададда такрорланганини қасд қилган. Унинг айтганига эътибор беринг: «агар ҳадисни эллик марта ёзмасак билмас эдик».

Ибн Маъийн билмаган ҳадис ҳадис эмас

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал айтади: «Яҳё ибн Маъийн билмаган ҳадис ҳадис эмас. Яҳё ибн Маъийн шундай кишики, Аллоҳ таоло уни шу иш учун яратган, у ёлғончиларнинг ёлғонини зоҳир қилади».

⁵ Муҳаддислар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сўзларига ёки саҳоба ё тобеъинларнинг сўзларига тааллуқли бўлган ҳар бир хабар ё калимани, ёки ғариб ё ноаниқ лафзни ёриштириб берадиган сўзларни агар санади билан ривоят қилинган бўлса ҳадис дейишган. Ушбу адад ана шу маънода айтилган.

Абу Ҳотим Розий айтади: «Агар Аҳмад ибн Ҳанбални яхши кўрадиган Бағдодликни кўрсанг, билгинки, у суннат соҳибидир, агар Яҳё ибн Маъийнни ёмон кўрганини кўрсанг, билгинки, у каззобдир».

Ибн Маъийннинг «Агар ёзсанг йиғгин, агар сўзласанг, текширгин» дегани

Яҳё ибн Маъийн илмни қабул қилиш ва уни тарқатишдаги муҳим услубнинг соҳиби ҳисобланади. Зеро, у зотнинг услублари илм ҳосил қилиш ва етказишда муҳаддислар ва уламоларнинг дастурига айланган: **«Агар ёзсанг йиғгин, (яъни эшитган барча нарсангни ёзгин ва жамлагин) агар сўзласанг, текширгин»** сўзини айтган эди.

Ибн Маъийн қолдирган китобларнинг кўплиги

Солиҳ ибн Аҳмад Ҳофиз айтади: «Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Абдуллоҳнинг шундай деганини эшитганман: «Яҳё ибн Маъийндан 114 жавон китоблар ва лик тўла тўрт сандиқ китоб қолган».

Аллоҳнинг элчисини тухматдан ҳимоя қилган зот

Яҳё ибн Маъийн қачон ҳаж қилса, Маккага Мадина йўлидан борар ва қайтишда ҳам Мадина йўлидан қайтар эди. 233-ҳижрий санада ҳаж қилиш учун йўлга чиққанида ҳаждан олдин Мадина шаҳрига кирди. Зулқаъда ойининг охирлари эди. У шу ерда бетоб бўлиб қолди ва Зулқаъда ойининг тугашига етти кун қолганда вафот этди. Одамлар унинг келганини ва вафот этганини эшитишди. Бани Ҳошим Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

васаллам ғусл қилдирилган ёғочларни олиб чиқишди ва уни ҳам ўша ёғочлар устида ғусл қилдиришди. Унга жаноза ўқилди ва Бақиъ қабристонига дафн этилди. Одамлар: «Бу зот Аллоҳнинг элчисини тухматдан ҳимоя қилган кишидир», дейишарди.

Ибн Маъийн ва шайхи Муҳаммад ибн Фазл ораларида бўлиб ўтган воқеанинг шарҳи

Яҳё ибн Маъийннинг бир ҳадисни шайхи Муҳаммад ибн Фазлдан қабул қилиб олишида содир бўлган воқеада фойдали ибратлар бор. Биз юқорида таржимаи ҳолидан айримларини ўрганган Яҳё ибн Маъийн шайхи Арим лақаби билан танилган Муҳаммад ибн Фазл Садусий Басрийдан унинг ёнига ўтирган заҳоти бир ҳадисни айтиб беришни сўрайди. У ҳадис айтишга жиддийлик билан киришмасдан: «Бизга Ҳаммод ибн Салама айтди» деб бошлаганида, Ибн Маъийн: «китобингиздан бўлганида эди», дейди.

Яҳё аслида ундан ҳадис ривоятдаги мустаҳкамлик ва собитликни талаб қилган эди. Чунки Муҳаммад Ибн Фазл ҳофиз, собит, содиқ бўлган таниқли сиқа (ишончли) ровийлардан бири эди. Шундай бўлса-да, Яҳё ишонч ва зобт⁶нинг зиёдалигини ирода қилган.

Бешинчи ҳижрий асрларда мадрасалар барпо этилишидан олдин дарслар масжидда, агар талабалар масжидга сиғмасалар, бирор кенг жойда ёки талабалар камроқ бўлса, устознинг ҳовлиси эшиги ёнида бўларди. Муҳаммад ибн Фазл Яҳё ибн Маъийнга ушбу ҳадисни ҳовлиси эшиги ёнида айтган.

⁶ Зобт луғатда – «бир нарсани маҳкам тутиб қолиш» маъноси-ни англатади. Истилоҳда «ровийнинг ривоят қилган ҳадисини ўзида маҳкам тутиб қолиши, зобт дейилади.

Муҳаммад ибн Фазл уйдан китобини олиб чиқиб ўқиб бериш учун ўрнидан қўзғалган. Яхё устози Муҳаммад ибн Фазлнинг китобини олиб келиш учун уйига бориши ва қайтиб келиши оралиғидаги қисқагина вақтда бирор монелик пайдо бўлиб, натижада ушбу ҳадисни ундан эшита олмай қолишидан қўрққан. У китобини олиб келиш учун ўрнидан тураётганида кийимидан ушлаб то ҳадисни ёддан айтиб бергунича ҳовлига киришидан тўхтатиб турган. У ҳадис эшитишга иштиёқи кучли бўлгани учун ҳадисни эшита олмай қолишидан қўрққан. У шайхига: «Менга ҳозир ёдлаб олганингиздан имло қилиб беринг (яъни айтиб беринг), сизга йўлиқмай қолишимдан қўрқяпман, чунки ҳаётнинг ажратиб қўядиган сабаблари кўп, орамизга бирор тўсиқ пайдо бўлиб, сизни учрата олмай қолишимдан қўрқяпман», деган. Муҳаммад ибн Фазл Яхё ибн Маъийнга аввал ёддан имло қилиб берган, сўнгра ҳовлисига кириб китобини олиб чиқиб иккинчи марта китобидан ўқиб берган.

Ушбу воқеа бизга Имом Яхё ибн Маъийннинг вақтга ва илм таҳсилида ҳадис ҳофизларига қанчалар ҳарис эканини, илмни мустаҳкамлашда қанчалар матонатли эканини, билиб ўрганишга қанчалар тез ҳаракат қилишини, илмни ва фикрларни қайд қилиб қўйишни кейинга сурришдан қанчалар узоқ туришини, илм йўлида ҳаётдаги тасодифий тўсиқлардан қанчалар ҳадиксираганини яққол намоён қилиб беради.

Эътиборни тортган ушбу воқеа туфайли Имом Ибн Маъийннинг вақтни зое қилмасликка ва ундан унумли фойдаланиб қолишга қанчалар ҳаракат қилганини билиб олдик. Шунингдек, қўли билан миллионта ҳадисни ёзишга, шаҳарларни айланишга, шайхлар ҳузурда ҳадис тинглашга, эшитганларини ривоят қилишга ва

минглаб муҳаддислар ва толиби илмлар билан учрашишга қандай имкон топганини ҳам ушбу воқеадан англаб олдик.

Аслида ушбу улуғвор сифат билан сифатланган ва мазкур услубни тутган зот фақатгина Имом Яхё ибн Маъийн эмас, балки худди шу сўзларни Имом Али ибн Мадиний, Аҳмад ибн Ҳанбал, Бухорий, Муслим, Абу Довуд, Термизий, Насоий ва кўплаб зотлар тўғрисида ҳам айтиш мумкин.

Жоҳиз, Фатҳ ибн Хоқон ва Исмоил қозиларнинг илмга иштиёқлари

Хатиб Бағдодий «Тақйидул илм» китобида Абу Аббос Мубаррирдан ривоят қилади: «Илмга уч кишидан кўра иштиёқлироқ одамни кўрмадим:

1) Жоҳиз;

2) адаб аҳлининг имоми Амр ибн Баҳр (ҳижрий 163 йилда туғилиб, 255 йилда вафот этган);

3) адиб, закий шоир, подшоҳларнинг ўғилларидан Фатҳ ибн Хоқон.

Халифа Мутаваккил Аббосий ўзига Фатҳ ибн Хоқонни вазир ва яқин дўст тутган эди. Унинг жуда катта китоблар хазинаси бўлган. Ҳижрий 247 йилда вафот этган.

Моликий мазҳаби фақиҳи Исмоил ибн Исҳоқ қози Бағдодий 200-ҳижрий санада туғилиб, 282-ҳижрий санада вафот этган.

Жоҳиз қўлига тушган китобни қандай китоб бўлишидан қатъи назар бошидан охиригача ўқиб чиқарди, иштиёқи шу даражада эдики, китобфурушларнинг дўконларини ижарага олар ва китоб ўқиш учун уларда тунаб қоларди.

Фатх ибн Хоқон эса енгига ёки маҳсисига китоб солиб юрар, агар Мутаваккилнинг ёнидан таҳоратгами ё намозгами турса, китобини чиқарар ва уни то борадиган жойига етиб олгунча юриб ўқиб кетарди. Сўнгра қайтиб келишда ҳам то жойига етиб келгунича шундай қиларди. Агар Мутаваккил бирор бир иш учун турса, у китобини енгидан ё маҳсисидан чиқарар ва то у қайтиб келгунича Мутаваккилнинг мажлисида китоб ўқиб ўтирарди.

Исмоил ибн Исҳоқ қози: Қачон ёнига борган бўлсам, ё қўлидаги китобга тикилиб ўтирганини, ё китоблар орасидан бирор китобни излаётганини, ё китобларни артиб ўтирганини кўрганман», деди.

Ибн Сухнунга кечки овқатини жорияси едириб қўйгани ва унинг китоб ёзиш билан машғул бўлгани сабабли буни сезмагани

Қози Иёзнинг «Тартибул мадорик» китобида моликий фақиҳ, муҳаддис имом Муҳаммад ибн Сухнун Қайрованийнинг (ҳижрий 202 йилда туғилиб, ҳижрий 256 йилда вафот этган) таржимаи ҳоли тўғрисида қуйидагилар келган: «Моликий шундай деган: «Муҳаммад ибн Сухнуннинг Умму Мудом номли суррийяси, яъни хизматкор чўриси бўлган. У бир куни тунгача китоб ёзиш билан машғул бўлган. Кечки таом ҳозир бўлганда чўриси уни овқатланишга таклиф қилган. У: «Мен бир соат бандман», деган. Чўри узоқ кутиб қолгач, таомни олдига келтириб, унинг оғзига сола бошлаган, у эса тўхтамасдан то бомдодга азон айтилгунича олдингидай ёзишда давом этган. Сўнгра: «Кеча сизга қарашдан машғул бўлиб қолдик, эй Умму Мудом! Ни-

мангиз бор олиб келинг», деган. У: «Аллоҳга қасамки эй саййидим, уни сизга едириб қўйдим, деган. У: «Мен буни сезмабман», деган.

Наҳв олими Саълабнинг чақирилган жойга китобини ўқишга имкон беришлари шарти билан бориши

Абу Ҳилол Аскарӣ «Алҳассу ала толабил илм вал ижтиҳади фи жамъиҳи» номли китобида қуйидагиларни айтади: «Саълаб ҳақида шундай дейилган: У Аҳмад ибн Яҳё Шайбоний, Куфий, Бағдодий бўлиб, наҳв, луғат, адаб, ҳадиси шариф, ва қироат имомларидан бўлган. 200-ҳижрий санада туғилиб, 291-ҳижрий санада вафот этган. Дарс қилиб ўқийдиган китобини доимо ўзи билан олиб юрган. Агар бирор жойга чақирилса, мисвара (теридан бўлган суяниб ўтириладиган нарса) миқдорида кенгрок жой беришлари шарти билан борарди ва ўша ерга китобини қўйиб ўқиб ўтирарди.

Саълабни кўчада китоб ўқиб кетаётганда бир ҳайвоннинг туртиб кетгани ва вафот этиши

Саълабнинг вафот этиш сабаби қуйидагича бўлган: «У жума куни асрдан сўнг жомеъдан чиққан. Унинг қулоғи оғирлашиб, қийинчилик билан эшитарди. Кўчада қўлидаги китобига қараб кетаётганида бир от туртиб уни чуқурга тушириб юборган. Чуқурдан чиқариб олишганида ақлидан айрилган каби ётарди. Уни шу ҳолатда уйига олиб боришди, бошидан қаттиқ жароҳатланганди. Эртаси куни вафот этди. Аллоҳ таоло ўз раҳматига олган бўлсин.

Ибн Жарирнинг вақтини асраши ва Куръонни ўттиз минг варақда тафсир қилишга азму қарор қилгани

Имом Ибн Жарир Тобарий муфассирлар, муҳаддислар ва муаррихларнинг шайхи ва улуғ мужтаҳид имомдир. Бу зот вақтдан унумли фойдаланишда ҳамда таълим олиш, таълим бериш, ёзиш ва таълиф этиш билан ўтказишда энг улкан намуналардан биридир. Бу зотнинг таълиф этган асарлари мукамал ва ишончли бўлишдан ташқари ҳайратланарли даражада кўп бўлган.

Аллома Ёқут Ҳамавий «Мўъжамул удаба» китобида имом Ибн Жарир Тобарий ёзиб қолдирган асарлар рўйхатини баён қилган. Рўйхатининг ўзи 56 саҳифага етган. Ушбу улуғ имомнинг таржимаи холи тўғрисида куйидаги маълумотларни Ҳофиз Хатиб Бағдодийнинг «Тариху Бағдод» китобидан йиғиб олдим. Бу икки китобдаги сўзлар бир-биридан деярли фарқ қилмайди.

Али ибн Убайдуллоҳ Луғавий Симсимий, Қози Абу Умар Убайдуллоҳ ибн Аҳмад Симсар ва Абул Қосим ибн Ақийл Варроқлардан куйидагиларни ривоят қилган: Абу Жаъфар Тобарий дўстларига: «Қуръон тафсирини хоҳлайсизларми, деганида, улар: «Ҳажми қанча бўлади?» дейишган. У: «Ўттиз минг варақ», деган. Улар: «Бундай тафсирни охиригача ўқиб чиқишга умр етмайди», дейишган. У тафсирини қисқартириб, уч минг вараққа келтирган ва уни ҳижрий 283 йилдан 290 йилгача етти йил давомида имло қилиб берган.

Ибн Жарирнинг тарихни ўттиз минг варақда ёзишга азму қарор қилгани

Шундан кейин Ибн Жарир дўстларига: «Одамдан то ҳозирги вақтимизгача бўлган олам тарихини ёзиб берай-

ми?» деган. Улар ҳажми қанча бўлишини сўраган. Уларга тафсир ҳақида айтган ҳажмни айтган. Улар ҳам яна олдингидек жавоб беришган. Шунда у: «Иннаа лиллаҳ, ҳимматлар (ғайрату шижоатлар) ўлиб бўлибди», деган ва уни ҳам тафсирни қисқартирганчалик миқдорга келтирган. У ана шу асарини ёзишни ва ёзилганларни ўзига ўқиб берилишини ҳижрий 303 йилда Робиъул охир ойи тугашига уч кун қолганда чоршанба кунда яқунлаган. Асарини 302 йилнинг охирлари ҳақидаги маълумотлар билан ниҳоялаган.

Ибн Жарир ҳар куни қирқ варақ асар ёзган

Хатиб айтади: «Симсимийдан эшитдимки, ҳикоя қилинишича, Ибн Жарир қирқ йил узлуксиз ҳар куни қирқ варақдан асар ёзган. Унинг шогирди Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Жаъфар Фарғоний «Ас-Сила» номи билан танилган китобида (бу китоб «Тарихи Ибн Жарир»га уланиб кетган) қуйидагиларни келтирган: «Ибн Жарирнинг шогирдларидан бир гуруҳи унинг балоғат ёшидан то вафотига қадар ҳаётини ўрганиб чиқдилар. У саксон олти ёшда вафот этган эди. Сўнгра ёзган асарларининг варақларини унинг балоғат ёшидан то умрининг охиригача бўлган вақтга бўлиб чиқишди. Ҳар бир кунига ўн тўрт варақдан тўғри келди. Ҳа, бу кўрсаткич банданинг имкони етмайдиган, фақатгина Холиқнинг гўзал инояти билангина эришиладиган кўрсаткич эди». Аллоҳнинг раҳмати бўлсин, ҳимматнинг юксаклигини қаранг!

Ибн Жарирнинг таснифотлари 358 минг варақ атрофида бўлган

Ибн Жарир ҳижрий 224 йилда таваллуд топиб, 310 йили 86 ёшда вафот этган. Агар бу ёшдан балоғат ёшига-

ча бўлган даврни ўн тўрт йил деб ҳисоблаб олиб ташла-
сак, шунда Ибн Жарир етмиш икки йил ҳар куни ўн тўрт
варақдан ёзган бўлади. Агар ҳар куни ўн тўрт варақдан
ёзилган етмиш икки йилни ҳисоблаб чиқадиغان бўлсак,
Ибн Жарир энг камида 358 минг варақ тасниф этган
бўлиб чиқади.

Ҳисоблашгандан кейин у зотнинг қаламига мансуб
«Тарих» ва «Тафсир» асарларининг ҳар бирини уч минг
варақ атрофида бўлган деб эътиборга олишган. Шун-
га кўра ушбу икки китобнинг ўзи етти ё саккиз минг
вараққа етиб борган. «Тарих» катта-катта ўн бир жузда,
«Тафсир» катта-катта ўттиз жузда чоп этилган бўлиб, бу
жузларнинг ҳар бири бир жилд келади.

Булардан ташқари, яна 351 минг варақ тасниф эт-
ган асарлари борлиги ҳисобга олинса, бу имомнинг
кенг илм соҳаларини жамлагандан ташқари қанчалик
даражада кўп асарлар таълиф этганини билиб оласиз.
Бу зот шунча маълумотларни бир ўзи қўллари билан
варақларга ёзарди, ўз фикрларини ва илмларини тоза
асал ва тотли қаймоқдек қилиб чиқариб берарди. Агар
вақтидан унумли фойдаланмаганида ҳамда вақтини
қандай қилиб истифода қилиш ва таълиф этишни бил-
маганларида бундай ҳайратомуз ютуқларга эриша олар-
миди?

Ибн Жарирнинг вақтни ва амалларни тартиблаши

Ибн Жарирнинг шогирди ва дўсти қози Абу Бакр
ибн Комил (Аҳмад ибн Комил Шажарий) Ибн Жарир
рахматуллоҳи алайҳнинг ўз вақтлари ва амаллари тар-
тибини қуйидагича тавсифлаб берган: «У овқатланиб
бўлганидан сўнг «хойш» деб аталадиган енглари калта

сондал ва атиргул суви билан бўялган кийимда ухларди. Бу кийим юпқа қилиб тўқилган, иплари қўпол, дағал каноно матодан тайёрланган, баданга салқин бўлгани учун иссиқ пайтда кийиб ухланадиган кийим бўлган. Сўнгра туриб пешинни уйда ўқирди ва то асргача китоб ёзарди. Сўнгра уйдан чиқиб асрни ўқирди ва то шомгача одамларга дарс берарди, улар унга ўқиб дарс топширишарди. Сўнг ўзи то хуфтонгача фикҳ ва бошқа дарс билан машғул бўларди. Шундан кейин уйига кирарди. У кечаси-ю кундузини Аллоҳ таоло муваффақ қилганича ўзининг, динининг ва халойиқнинг манфаати учун тақсимлаб қўйганди».

Ибн Жарирнинг вафотидан бир соатгина олдин ҳам маълумот ёзиб қўйгани

Устоз Муҳаммад Курдали «Кунузул аждад» номли китобида имом Ибн Жарир Тобарийнинг таржимаи ҳоли тўғрисида қуйидагиларни айтган: «Айтилган хабарларга кўра, у зот ҳаётининг бирор дақиқасини ҳам фойда бериш ва фойда олишсиз ўтказиб юбормаган. Муъафа ибн Закариё сиқа (ишончли) кишиларнинг биридан қуйидаги ривоятни келтиради: У Абу Жаъфар Тобарийнинг вафотидан бир соат ё ундан ҳам камроқ вақт олдин унинг ҳузурида бўлган. Ўша вақтда унга Жаъфар ибн Муҳаммаддан бир дуо зикр қилинган. У эшитиши биланоқ сиёҳдон ва саҳифа сўраган ва уни ёзиб қўйган. Унга: «Шундай ҳолатда ҳам-а?!» дейишганида, у: «Инсон учун то ўлгунича илмдан иқтибос олишни тарк қилиши дуруст эмас», деган. Аллоҳ уни раҳматига олган бўлсин ҳамда уни илм ва ислом номидан энг яхши мукофотлар билан мукофотласин.

Ибн Жарирнинг номи китоблари ва ўлмас асарлари тургунича боқий қолиши

Ушбулар имом Ибн Жарир Тобарий таълиф этган асарларни бирма-бир санамасдан, ҳисобламасдан ҳамда исмлари ва мавзуларини зикр қилмасдан келтирилган баёноتلардир. Уларнинг баъзилари ҳозирги кунимизга етиб келган. Бу асарлар ўн, ё йигирма, ё ўттиз нафар фарзанд ва набиралардан кўра, яъни орқада қолган инсонлардан кўра у зотни кўпроқ эслатиб туради. Чунки бу инсонлар озгина вақтдан кейин унутилиб, ёддан чиқиб кетадилар. Аммо у зотнинг асарлари доимий равишда замонлар оша соҳиби учун гўзал эслатма бўлиб тураверади. Мана у зотнинг вафотига бир минг бир юз йил атрофида вақт ўтибдики, кеча-кундуз алмашиб турар экан, бу асарлар то Аллоҳ хоҳлаган пайтгача сақланиб тураверади. Имом Ибн Жавзийнинг айтган гаплари ҳақ: «Олимнинг китоби унинг абадийлаштирилган боласидир».

Наҳв олими Ибн Хайётнинг кўчада дарс қилиши ва чуқурга йиқилиб тушиши

Абу Ҳилол Аскарӣ «Алҳассу ала толабил илм вал ижтиҳади фи жамъиҳи» номли китобида қуйидаги ларни айтган: «Наҳв олими Абу Бакр ибн Хайёт - Имом Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Мансур туғилган жойлари эътиборидан Самарқандий, яшаб қолган жойлари эътиборидан Бағдодий бўлиб, ҳижрий 320 йилда вафот этган, Аллоҳ раҳматига олган бўлсин. Бу зот ҳамма вақт, ҳатто кўчада ҳам дарс билан машғул бўларди. Шунга кўра кўпинча чуқурларга йиқилиб тушар, ё уловлар туртиб кетарди».

Ҳоким Шаҳид таълиф этиш билан машғул бўлгани сабабли зиёратига келганларга гапирмасди

Самъонийнинг «Ал-ансоб» номли китобида Ҳоким Шаҳиднинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагилар келган: «Абул Фазл Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Аҳмад Марвазий Балхий Ҳанафий қози вазир Ҳоким Шаҳид 334-ҳижрий санада шаҳид бўлган, Аллоҳ таоло раҳматига олган бўлсин. Бу зот Марвнинг олими, Абу Ҳанифа раҳматуллоҳи алайҳ соҳибларининг ўз давридаги имоми бўлган. Бу зот ҳақида қуйидагилар келган:

«Абу Абдуллоҳ ибн Ҳоким Шаҳид қуйидагича зикр қилган: «Ҳоким билан бирга яшаганман, у душанба ва пайшанба кунлари рўза тутар, сафарда ҳам, муқимликда ҳам тунги намозни асло тарк этмасди. Ўтирган пайтида кичкина қутича, китоблар ва сиёҳдон доимо ёнида турарди. У султоннинг вазири бўлиб, ҳузурига киришга изн сўраганларга рухсат бермас эди, иложи қолмаганидагина изн берарди, аммо ёзиш билан машғул бўларди. Ҳузурига кирган одам турган жойида тик туриб қоларди. Абу Аббос ибн Ҳаммувайҳ ундан шикоят қилиб шундай деган: «Унинг ҳузурига кирсак, бизга гапирмасдан қўлига қаламини олади, бизлар бир чеккада қолиб кетамиз!».

«Мустадрок» соҳиби Ҳоким Абу Абдуллоҳ ҳофиз қуйидагиларни айтган: «Жумъа кечаси Ҳоким Абул Фазлнинг имло мажлисига борган эдим. Амир Абу Али ибн Абу Бакр ибн Музаффар кириб келди. Ҳоким Абул Фазл унинг келганини кўриб ўрнидан турди-ю, лекин турган жойидан қимирламади. Амирни суффанинг эшигидан қайтариб шундай деди: «Орқангга қайт, эй Амир, бугун сенинг кунинг эмас».

Ҳофиз муҳаддис Ибн Шаҳин таълиф этган асарларнинг кўплиги

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул Ҳуффоз»да ҳижрий 297 йилда туғилиб, 385 йилда 88 ёшда вафот этган муҳаддис Ибн Шаҳиннинг таржимаи ҳоли ҳақида куйидагиларни айтган: «У ҳофиз, кўплаб фойда келтирган имом, Ирок муҳаддиси, Абу Ҳафс Умар ибн Аҳмад ибн Усмон Бағдодий Ибн Шаҳин номи билан танилган воиз бўлиб, жуда кўплаб таснифотларнинг соҳибидир. Унинг шогирди Абул Ҳасан Муҳтадий Биллаҳ айтади: «Бизларга Ибн Шаҳин шундай деган эди: «Мен 330 та асар тасниф этганман, улардан «Тафсирул кабир» 1000 жуз, «Муснад» 1300 жуз, «Тарих» 150 жуз, «Зухд» 100 жуздан иборат».

Ибн Шаҳиннинг сиёҳ пулига етти юз дирҳам сарфлагани

Қози Муҳаммад ибн Умар Довудий айтади: «Ибн Шаҳиннинг шундай деганини эшитганман: «Шу вақтгача қанча пули сиёҳ сотиб олганимни ҳисоблаб кўрсам, етти юз дирҳамга етибди». Ибн Абул Фаварис: «Ҳеч ким Ибн Шаҳинчалик кўп тасниф этмаган», деган.

Наҳв олими Мунзир Марвазийнинг наҳв музокарасига қаттиқ киришганидан «Музокара» деб лақаб олгани

Баъзи араб луғати олимлари дуч келган уламолар билан арабий илмлар музокарасига қаттиқ киришганлари сабабли «Музокара» деб лақабланганлар. Ҳофиз Ибн Ҳажар «Нузҳатул албаб фил алқоб»да айтади: «Музокара» деб ёзилган киши наҳв ва луғат илмининг имоми

Мунзир ибн Абдурроҳман ибн Муовия ибн Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Мунзир ибн Абдурроҳман ибн Муовия ибн Ҳишом ибн Абдулмалик Андалусий Марвонийдир. Бундай лақаб олишларига сабаб бу зот дўстларидан бирортасига йўликсалар унга: «Араб тилидан бирор бобни музокара қилишни хоҳлайсанми?» дерди. Шунинг учун «Музокара» деб лақабланиб қолган. Буни Ибн Ҳазм ҳам зикр қилган ва уни 393-ҳижрий санада вафот этганини айтган.

Абу Нуъайм Асфаҳонийга шогирдлари йўлда кетишда дарс топшириб боришгани

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул Ҳуффо»да муҳаддис, муаррих, суфий, ҳижрий 336 йилда туғилиб, 430 йилда вафот этган ҳофиз Абу Нуъайм Асфаҳоний Аҳмад ибн Абдуллоҳнинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни айтган: «Аҳмад ибн Мардувайҳ шундай деган: Абу Нуъайм ўз даврида уни излаб сафарга чиқиладиган зот эди. Атроф оламда ундан кўра ҳифзи кучлироқ, санади ишончлироқ киши йўқ эди. Дунё ҳуффолари унинг ҳузурида жамланган эди. Ҳар куни улардан бирининг навбати бўлиб, то пешин вақти яқинлашгунча унга хоҳлаган нарсасини ўқиб берарди. У ўрnidан туриб ҳовлиси томон юрса, кўпинча кўчада ҳам унга бирор жуз нарса ўқиб боришарди. У бундан малолланмасди. У дарс айтиб туришсиз ва тасниф этишда давом этмасдан таомини емаган».

Берунийнинг жон таслим қилиш вақтида ҳам фароиздан бир масалани таълим олгани

Ёқут Ҳамавийнинг «Муъжамул удабо» асарида буюк астроном, математик олим, тарих, луғат ва адабиёт

соҳаларининг етук билимдони Абу Райҳон Беруний⁷ раҳматуллоҳи алайҳнинг таржимаи холи ҳақида қуйидагилар айтилган: «Абу Райҳон ўзлаштириши кенг ва умумий ишларда юксак мавқеда бўлишига қарамасдан илм таҳсилига қаттиқ киришган, китоблар тасниф этишга астойдил берилган эди. У тинимсиз илмлар эшикларини очар, уларнинг сир-асрорларини ҳамда маълум ва номаълум қирраларини эгалларди. Унинг қўлидан қалам тушмас, кўзлари доимо китобга қараган, қалби эса фикрлаш билан машғул бўларди. Йил давомида икки кунгина эҳтиёжига ярайдиган озиқ-овқат ва ёзиш учун керакли ашёларни тўплашга вақт ажратарди. Сўнгра йилнинг бошқа кунларида фақат илм билан машғул бўлганларидан бошқа ташвишларга вақт ажрата олмасди».

Фақиҳ Абул Ҳасан Алий ибн Ийсо Валвалижий шундай гапириб берган: «Абу Райҳоннинг вафот этиши арафасида ёнига кирганман. У зўрға нафас олиб юраги сиқилиб ётганди. У етмиш саккиз ёшда эди. У шу ҳолатида менга қараб: «Бугун менга она томондан момоларнинг меросдаги улуши ҳақида нима дейсан?» деди. Мен унга раҳмим келганидан: «Шундай ҳолатда ҳам-а?» дедим. У: «Эй, менга қара! Дунёдан ушбу масалани билиб кетганим уни билмасдан кетганимдан яхшироқ эмасми?» деди. Мен унга ўша масалани айтиб бердим. У зот бу масалани ёдлаб олди ва ёдлаганларини менга айтиб берди. Ҳузуридан чиқиб кўчага етган ҳам эдимки, унинг вафот этгани учун йиғлаганларини эшитдим».

Илмда донишманд бўлган ушбу имом бешта тилни: араб, сурёний, санскрит, форс ва ҳинд тилларини

⁷ 362-ҳижрий санада туғилиб, 440-санада вафот этган.

мукаммал эгаллаганди. Бу зот фалакиёт, тиббиёт, математика, адабиёт, луғат, тарих ва булардан бошқа илм соҳалари бўйича бир юз йигирмадан ортиқ асарлар ёзиб қолдирган. Катта шарқшунослардан бири Сахов бу зот ҳақида шундай деган: «У тарих таниган энг ақли буюк кишидир.» Машҳур шарқшунос Сартун эса шундай деган: «Беруний ислом олимларининг энг улуғларидан ва дунё олимларининг энг катталаридан биридир.» Бу зотнинг таржимаи ҳоллари ва илмий ҳаётлари ҳақида Ҳофиз Туфон Қадарийнинг «Туросу арабил илмий фи фалак ва риёзиёт» китобларидан кенгроқ маълумот олишингиз мумкин.

Сулайм Розий ё нусха кўчирар, ё дарс берар, ё ўқир, ё тиловат қиларди, унинг бўш вақти бўлмаган

Ҳофиз ибн Асокирнинг «Табйину кизбил муфтарий» ва Тожуддин Субкийнинг «Тобақоту Шофеъийятил вусто» китобларида ҳижрий 447 йилда вафот этган, ўз даврида Шофеъий мазҳабининг улуғ имомларидан бири бўлган Сулайм Розийнинг таржимаи ҳоллари ҳақида атрофлича сўз юритилган. Тожуддин Субкий қуйидагиларни ёзган: «Сулайм Розий раҳматуллоҳи алайҳ ўта парhezкор бўлиб, ўтаётган вақти нималарга сарфланаётгани бўйича ўзини-ўзи ҳисоб-китоб қилиб турган. У ё нусха кўчирарди, ё дарс берарди, ё ўқирди, бирор вақтни ҳам бефойда ўтказиб юбормас эди. У жуда кўплаб нусхаларни кўчириб чиққан».

Ҳофиз ибн Асокир қуйидагиларни ёзган: «Менга шайхимиз Абул Фараж Асфароиний Сулайм Розий ҳақида гапириб берди. У бир куни шайхимизнинг ҳовлисига меҳмонга келиб кетган экан, ўшанда у йў-

лимда бир жуз ўқидим, деган экан. Абул Фараж айтади: «Менга Муаммил ибн Ҳасан шундай ҳикоя қилиб берди: «У Сулаймнинг қаламини учлаётганини, учини чиқариб бўлгунича лабларини қимирлатиб турганини кўрибди. Шундан билибдики, у бирор вақт бекорга ўтиб кетмаслиги учун қалам учини чиқараётган вақтда ҳам бирор нарсани ўқиб турган экан». Яъни қўллари машғул бўлиб қолган пайтда бирор вақти амал ва тоатсиз бекор ўтиб кетмаслиги учун лабларини Аллоҳнинг зикрига ҳаракатлантирган экан. Лаҳзаларнинг ғаниматлигини унга билдириб қўйган Аллоҳга ҳамдлар бўлсин».

Хатиб Бағдодийнинг кўчада ҳам китоб мутолаа қилиб юриши

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул ҳуффоз»да Бағдод муаррихи ва муҳаддиси Хатиб Бағдодийнинг⁸ таржимаи холи ҳақида қуйидагиларни ёзган: «Хатиб юриб кетаётганида қўлида ўқиб кетаётган жузи бўларди. Бу ишни вақтини асраш ва ҳатто юриш асносида ҳам бирор илмий манфаат олмасдан фурсатнинг беҳуда ўтиб кетишидан сақланиш учун қиларди».

Имомул Ҳарамайнинг овқатланиши ва ухлаши одатий бўлмаган, балки заруратан бўлган

Ҳофиз ибн Асокирнинг «Табйину кизбил муфтарий» ва Тожуддин Субкийнинг «Тобақоту Шо-феъийятил кубро» китобларида ҳижрий 419 йилда туғилиб, 478 йилда вафот этган усулий, фақиҳ, муҳаққиқ мутакаллим, Имом Ғазолийнинг шайхи Абул Маолий Абдулмалик ибн Абдуллоҳ Жувайний Найсобурий шофеъийнинг таржимаи ҳоллари келтирилган: Абдулғофир Форсий

⁸ Хатиб Бағдодий 392-ҳижрий санада туғилиб, 463-ҳижрий санада вафот этган.

«Сиёқу Найсобур» китобида қуйидагиларни айтган: «Имомул Ҳарамайн, фахрул ислом, барча имомлар имоми, шариат билимдони, шарқу ғарбда имомлигига ижмо қилинган, кўзлар унинг мислини кўрмаган ва кўрмайдиган зот бўлган. Унинг сўзлаш асносида шундай деганини эшитганман: «Менга ухлаш ва таомланиш одат бўлган эмас. Кечаси бўладими, кундузи бўладими, қачон уйқу ғолиб келса, ухлайман. Қайси вақтда бўлса ҳам таомга эҳтиёж сезсам овқатланаман». Ҳа, у зотнинг лаззатлари, хоҳишлари ва кўнгилхушликлари илм музокарасида ва қайси ҳолатда бўлишидан қатъи назар илм ҳосил қилишда бўлган».

Имомул Ҳарамайннинг элик ёшида наҳв олимига шогирд тушгани

Шайх Абул Ҳасан Али ибн Фаззол ибн Али Мужошиъий Қойровоний наҳвийнинг шундай деганини эшитганман: «У бизнинг ёнимизга хижрий 469 йилда келган эди. Уни Фахрул ислом эҳтиром билан қабул қилди. У зотнинг шогирдларидан бири сифатида наҳв ўқишга киришди. Имомлар имоми ўша вақтда элик ёшга етган эди. У устозни ҳар куни уйларига олиб борарди ва у зотнинг «Иксийруз заҳаб фи синоъатил адаб» номли китобларидан дарс оларди. Абул Ҳасан Мужошиъий: «Мен ушбу имомдек илмга ошиқ кишини кўрмаганман, у илмни илм учун талаб қиларди ва шундоқ бўлди ҳам», дея ҳикоя қилган.

Яъқуб Нажиромий китобини йўлда юриш асносида ўқирди

Қифтийнинг «Инбаҳур рувот ала анбаҳин нуҳот» номли китобида хижрий 420 йилда туғилиб, 520 йилда

юз ёшда вафот этган наҳв олими Муҳаммад Саъидий ибн Барокат Басрий Мисрий раҳматуллоҳи алайҳнинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагилар келган: «Мен ёшлигимда Абу Юсуф Яъқуб ибн Хуррозаз Нажиромийнинг Қарофа кўчасида юриб кетаётганини кўрганман. У улуғ ёшли, буғдойранг, катта соқолли, айлана салла ўраган киши эди. Унинг қўлида доимо китоб бўлиб, юриб бо-раётган жойида ўқиб кетарди».

Ибн Ақийл ва Ибн Жавзийларнинг вақтни сақлашда намуна эканлари

Бу зотлар вақтдан унумли фойдаланиш ҳамда унинг нафосати ва қиймати ниҳоятда қимматли эканини англаш, ўтаётган дамларни хайрли амаллар билан тўлдириш, ҳар бир ону лаҳзаларда таълиф этиш, тафаккур қилиш, эслаш ва эслатиш билан машғул бўлиш мақомида юксак намуна бўлганлар. Ушбулар нафақат ҳанбалий мазҳабининг улуғ фақиҳларидан, балки бутун мусулмон уламоларининг улуғларидан бўлган икки буюк имомнинг сийратлари ҳақида келган васфлардир. Улар қуйидаги улуғ зотлардир:

1. Ҳофиз Хатиб Бағдодийнинг шогирди имом Абул Вафо ибн Ақийл Ҳанбалий раҳматуллоҳи алайҳ.

2. Абул Вафо ибн Ақийлнинг шогирди имом Абул Фараж ибн Жавзий раҳматуллоҳи алайҳ.

Мен бу ўринда ҳар бирларининг сийратлари ҳақида келган сатрларни катта китобларга ҳожат қолдирмайдиган даражада келтиришга ҳаракат қиламан:

Ибн Ақийл Одам болаларининг энг закийларидан бири

Имом Абул Вафо ибн Ақийл Ҳанбалий Алий ибн Ақийл Бағдодийнинг тўлиқ таржимаи ҳолини Ҳофиз

Ўтган ишларга надомат чекиш ва барча одамларни рози қилишга уриниш билан вақтингизни зое қилманг!

ибн Ражаб Ҳанбалий «Зайлу тобақотил Ҳанобила» китобида келтирган. Хулосаси қуйидагилардир: Ибн Ақийл ҳижрий 431 йилда таваллуд топган. 513 йилда вафот этган. У оламдаги энг фозил кишилардан ва одам болаларининг закийларидан биридир. У ўта закий ва илм доираси кенг зот бўлган.

Ибн Ақийл умрининг бирор соатини ҳам зое қилмасди

Ибн Ақийл шундай деган: «Умримнинг бирор соатини зое қилиш мен учун ҳалол бўлмайди. Ҳатто қачон тилим музокара ё мунозарадан бўшаса, кўзларим мутолаадан чарчаса, дам олиб ётган ҳолатимда ҳам фикримни ўз ҳолига қўймадим. Қачон ўрнимдан турсам, ёзганларим кўнглимга келарди. Саксон ёшимдаги илмга нисбатан ҳарислигим йигирма ёшимдагидан кўра кучлироқ эканини ҳис этганман».

Ибн Ақийлнинг вақтдан ютиш учун нон ўрнига ивитилган толқонни танлагани

Мен бор кучим билан овқатланишга кетадиган вақтни камайтиришга уринаман. Ҳатто мутолаа, ё бирор фойдали нарсани ёзиб қўйишга кўпроқ вақт ажратиш учун нон ўрнига ивитилган толқонни танлайман. Чунки булар орасида чайнашда фарқ бор. Зеро, вақт оқиллар наздида ҳосил қилинадиган нарсаларнинг энг буюги экани уламолар ижмоси билан собит бўлган. Ҳа, вақт ҳар бир дақиқасидан фойдаланиб қолинадиган ғаниматдир. Банданинг зиммасида мажбуриятлари кўп, вақти эса қисқадир.

Шайх Ибн Жавзий шундай деган: «Имом Ибн Ақийл доимо илм билан машғул эди. У жуда ақлли бўлиб, илм-

нинг кўпчиликка ноаниқ ва нозик жойлари хусусида баҳс қиларди. «Фунун» деб номланган китобида қалб кечинмалари ва бошидан ўтган воқеаларни жамлаб ёзган».

Ибн Ақийл турли илмларни эгаллагани ва асарлари хилма-хил экани

Ибн Ақийлнинг турли илмларга тегишли йигирмага яқин таснифотлари бўлган. Таснифотларининг энг улкани «Фунун» китобидир. Бу жуда катта китоб бўлиб унда ваъз, тафсир, фикҳ, усулул-фикҳ, усулуд дин, наҳв, луғат, шеър, тарих ва ҳикояларга оид жуда кўплаб қимматли маълумотлар жамланган. Шунингдек, ўтказган мунозараларию мажлисларини ҳамда қалб кечинмаларию хулосаларини ҳам ушбу китобда қайд этган.

Саккиз юз жилдли «Фунун» китоби у зотнинг кўплаб китобларидан бири экани

Ҳофиз Заҳабий: «Дунёда бу китобдан кўра каттароқ китоб битилмаган, буни менга тўрт юзинчидан кейинги жилдларидан бирини кўрган киши гапириб берди», деган. Ибн Ражаб ҳам: «Баъзилар уни саккиз юз жилд дейишган», деган сўзни келтирган⁹.

Вақт сарфланадиган ва у билан Аллоҳга муқарраб бўладиган нарсаларнинг энг яхшиси илм излашдир

Чоп этилган «Фунун» китобининг аввалги қисми бошида у зот рахматуллоҳи алайҳ қуйидагиларни айтган:

⁹ «Фунун» китобининг кичик бир бўлаги топилган ва Байрутда 1970-1971-йилларда «Дарул машрик» томонидан икки жилдда чоп қилинган.

*Эҳтимол, бу фурсат охирги фурсат бўлиши мумкин.
Шунинг учун ҳар бир фурсатга эътиборли бўлинг!*

«Аммо баъд: вақт сарфланадиган, нафс машғул бўладиган ва буюк Роббга муқарраб бўладиган нарсаларнинг энг яхшиси жаҳолат зулматидан шариат нурига олиб чиқарадиган илмни излашдир. Нафсимни машғул қилганим ва вақтимни сарфлаганим шу нарсадир. Мен доим уламоларнинг сўзларидан, саҳифалардан ва қалб илҳомларидан истифода қилганларимни ёзиб бордим. Бу ёзганларим уламоларнинг мажлисларида ва фозилларнинг суҳбатларида юзага келган нарсалардир. Буларни ёзишдан умидим мен ҳам фазлнинг бир учига боғланишимдир. Бу билан жаҳолатдан узоқ бўламан. Шояд мен ҳам олдингилар эришган нарсаларнинг баъзисига эришсам».

Ибн Ақийл вафот этаётган вақтда: «Мени тинч қўйинглар, Аллоҳга йўлиқишдан роҳатланаман»

Ибн Жавзий айтади: «Имом Абул Вафо ибн Ақийл вафот этиши олдидан ўлим тўшагида ётганда аёллар йиғлашди! Шунда Абул Вафо: «Элик йил Аллоҳ номидан имзо чекдим, мени тинч қўйинглар, У зотга йўлиқишдан роҳатланаман», дедилар. (Яъни бу зот инсонлар орасида содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар тўғрисида Аллоҳнинг ҳукмлари баён қилинадиган фатволарга имзо чекарди).

Бу буюк имом китоблари ва баданидаги кийимларидан бошқа мол дунё қолдирмади. Қолган нарсалар кафанлаш ва қарзларини адо этиш миқдоригагина эди.

Аллоҳ таоло у зотни ўз раҳматига олиб, илм йўлидаги хизматларига улуғ мукофотлар ато этган бўлсин!

Ҳурматли ўқувчи, Аллоҳ сизни ҳам, бизни ҳам ўз паноҳида асрасин, ақлни тўғри ишлатиш, вақтдан унумли

фойдаланиш ҳамда нафсни яхшиликка ва илмга одат-лантириш қандай самара берганига эътибор беринг. Бу ишлар ишониш қийин бўлган даражада ҳайратомуз самараларни берган. Ҳа, барчаси рост, муболага эмас. Бу эса саккиз юз жилдли дунёдаги энг улкан китоб ёзилиши самарасини берган. Бу китобни ва бундан бошқа баъзилари ўн жилдли йигирмага яқин китобларни биргина инсон Абул Вафо ибн Ақийл раҳматуллоҳи алайҳ ёзган.

Оз-оздан кўп бўлур, томчи-томчи йиғилиб кўл бўлур

Баҳоуддин ибн Нуҳос Ҳалабий Наҳвий¹⁰ (Муҳаммад ибн Иброҳим) раҳматуллоҳи алайҳ нақадар гўзал ва ҳақ айтган. Бу зот қуйидаги сўз билан мунтазам равишда озни озга қўшиб бориш сабабли Ибн Ақийлнинг саккиз юз жилд китоб ёзгани каби ҳайратланарли даражада улуғ иш юзага келишига ишора қилган. Суютий «Буғятул вуот» китобида Баҳоуддин ибн Нуҳос Ҳалабийнинг таржимаи ҳолини баён қилиб, унинг қуйидаги сўзлари келтирган:

أَلْيَوْمَ شَيْءٌ وَ غَدًا مِثْلُهُ
مِنْ نَحْبِ الْعِلْمِ الَّتِي تَلْتَقَطُ
يُحْصِلُ الْمَرْءُ بِهَا حِكْمَةً
وَ إِنَّمَا السَّيْلُ اجْتِمَاعُ النَّقْطِ

¹⁰ «Фунун» китобининг кичик бир бўлаги топилган ва Байрутда 1970-1971-йилларда «Дарул машрик» томонидан икки жилдда чоп қилинган.

*Бугун бирни ўрган, эрта ҳам шунча,
Илм мағизларин жамла бирма-бир.*

*Киши шундай ҳикмат қилади ҳосил,
Зеро, сел томчилар йиғиндисидир.*

Ибн Жавзий вақтни тежагани сабабли беш юздан ортиқ асар ёзган

Имом Абул Фараж ибн Жавзий (Абдуррахмон ибн Али Ҳанбалий Бағдодий) ҳижрий 508 йилда туғилиб, 597 йилда 89 ёшларида вафот этган. Беш юздан ортиқ китоб ёзган.

Вақт қадр-қийматини билиш ва уни энг яхши амаллар билан безатиш

Бу зот вақтни нақадар қадрлаганини, меҳмонлар келганда ҳам, ёки бемаъни одамлар у билан ўтириб қолганда ҳам қандай қилиб вақтдан ютганини билишингиз учун сийратларидан бирор лавҳа тақдим қиламиз. Бу зотнинг «Сойдул хотир» ва Ибн Муфлиҳ Ҳанбалийнинг «Одобуш шарийъа» номли китобларида қуйидаги сўзлари келтирилган: «Ҳар бир инсон учун ўз вақтининг қадрини билиши лозим. Бирор лаҳзани ҳам энг яхши сўз ва амалларсиз ўтказиб юбориши дуруст бўлмайди. Киши амал қилиши мумкин бўладиган нарсалар тўғрисида доим қатъиятли бўлиши лозим». Зеро, ҳадиси шарифда: **«Мўминнинг нияти амалидан яхшироқдир»** дейилган.

Олдингилар ҳар бир лаҳзадан фойдаланиб қолишга шошилганлар. Зоҳид ва обид тобеъинлардан бири Омир ибн Абду Қайсдан нақл қилинишича, бир киши унга

мен билан гаплашиб туринг, деганида у: «Күёшни тўхтатиб тур», деб жавоб берган экан.

Кўпчилик инсонлар вақтни бефойда нарсаларга сарфлаб юборишади

Одамларнинг хайрон қоларли даражада беҳуда вақт ўтказишларига гувоҳ бўлдим. Агар кеча узун бўлса ҳам, уни бефойда гап-сўзлар ёки қандайдир ғазаллар ё ҳикоялар ёзилган китобни ўқиш билан ўтказадилар. Агар кундуз узун бўлса, уйку билан ўтказиб юборадилар. Кундузлари Дажла қирғоғида ё бозорларда юрадилар (Ибн Жавзий Бағдодда яшаган). Мен уларни ўзлари беҳабар ҳолда кема ичида гаплашиб, кема оқизиб кетаётган кишиларга ўхшатдим. Борлиқнинг маъносини англаган кишиларни жуда кам учратдим. Ана ўша кам сонли кишиларгина озуқа жамлаш ва кўчиш учун тайёргарлик кўришмоқда. Умр мавсумларини ўтказишда Аллоҳдан қўрқинглар, ўтиб кетишидан олдин шошилинглар, замон билан мусобақалашинглар.

Ибн Жавзийнинг бекорчилар суҳбатидан паноҳ сўрагани

Бекорчилар билан суҳбатлашишдан Аллоҳдан паноҳ сўрайман! Мен билан бирга юрадиган кўпчилик кишиларни инсонлар одат қилиб олган кўп зиёрат қилиш ишларида кўрдим. Улар бу тараддудни хизмат деб номлайдилар! Улар турли сўзларни ва бемаъни гапларни гапиришиб узоқ ўтиришади. Сўзларига ғийбат ҳам аралашади. Бу кўплаб замондошларимиз қилаётган ишдир. Гоҳида буни зиёрат қилинган кишининг ўзи талаб қилиб шунга ундайди. Ёлғизликни ёқтирмайди. Хусусан, тўй ва байрам кунларида бир-бириникига борганларини ва

*“Одамлар нима дейди?” деб, умрини ўтказиб
юборган инсон энг зиёнкор инсондир.*

шоду хуррамлик билан кифояланмасдан, булар орасига мазкур вақтни зое қилишларни ҳам қўшиб юборганларини кўрасиз.

Зиёратчилар билан суҳбат чоғида суҳбатга халал бермайдиган ишларни бажариб ўтирганлари

Вақтни энг қадрли нарса ва уни фақат хайрли ишлар билан ўтказишни вожиб деб ҳисоблаганим боис кўп гаплашиб ўтиришдан ўзимни тийдим. Кўп гапириб ўтирадиганлар билан қиладиган муомаламда икки иш орасида қолдим: агар улар билан кўришишни рад этсам, дўстларимдан узоқлашиб кетаман, агар улар билан кўришишни қабул қилсам, вақтим зое кетади! Шунга кўра имкон қадар кўришишни орқароққа суришга ҳаракат қилдим, борди-ю кўришмасликнинг ҳеч иложи қолмаса, суҳбатни тезроқ тугатиш учун кам гапирдим. Сўнгра улар билан кўришадиган пайтларда вақт бўш ўтиб кетмаслиги учун суҳбатга халал бермайдиган ишларни тайёрлаб қўядиган бўлдим. Улар билан кўришганда қиладиган ишларим варақларни қирқиш, қаламларни учлаш ва дафтарларни тайёрлаш каби ишлар бўлиб, булар фикрлаш ва қалб ҳозирлигига эҳтиёж тушмайдиган ишлар эди. Шунинг учун мен бу ишларни улар билан кўришадиган вақтларга мўлжаллаб қўяр эдим.

Вақтнинг қадрини муваффақ қилинганларгина биладилар

Кўпчилик инсонларни кўрдимки, улар ҳаётнинг мазмун моҳиятини билмайдилар. Улар орасида Аллоҳ таоло

мол-давлат бериб қўйгани сабабли касб-кор қилишга эҳтиёжи тушмайдиганлар ҳам бор. Бундай кимсалар кундузлари кўпинча бозорларда одамларни кузатиб ўтиришади ва қанчадан-қанча офат ва гуноҳларга йўлиқишади. Шунингдек, одамлар орасида шатранж ўйнаб, подшоҳларни гапириб, нарх-наволар ва ҳоказо нарсаларни баҳс қилиб вақтларини ўтказадиганлари ҳам бор. Мен уларни кўриб шу хулосага келдимки, умрининг улуғворлигини, тинч-хотиржам вақтларнинг қадри нақадар юксак эканини фақатгина Аллоҳ таоло муваффақ қилган ва уларни ғанимат билишга илҳом берган зотларгина англари экан. Аллоҳ таоло айтади:

﴿ وَمَا يُلَقَّيْنَهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلَقَّيْنَهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴾

«Унга фақат сабрли зотларгина эришурлар, унга фақат улуғ насиба эгасигина эришур» (Фуссилат сураси, 35-оят).

Аллоҳ таолодан бизларга умр лаҳзаларнинг нақадар улуғлигини билдиришини ва уларни ғанимат билишга муваффақ қилишини сўраймиз.

Ўтган азизларнинг вақтни авайлашлари ва уни зое қилишдан ҳазар қилишлари

Ўтган азизлар, яъни салафи солиҳлар вақтни зое қилишдан ҳазар қилардилар. Фузайл ибн Йез шундай деди: «Жумъадан жумъагача айтган сўзларини санаб бера оладиганларни биламан» (яъни шу даражада кам гапиришган). Ўтган азизлардан бирининг олдига киришиб: «Сизни безовта қилдик шекили? », дейишган эди.

У зот: «Тўғри айтдинг, ўқиётган эдим, сизлар сабабли ўқишдан тўхтадим!», деди.

Бир обид киши Сиррий Сақатийнинг олдига келди. Унинг ҳузурида ўтирган жамоатни кўриб: «Бекорчилар тўхтаб ўтадиган жойга айланиб қолибсан!» деди ва ўтирмасдан жўнаб кетди.

Зиёрат қилинган киши юмшоқлик қилаверса, кўришга келган одам бемалол ўтираверади. Азият бераётганига парво ҳам қилмайди. Бир гуруҳ кишилар Маъруф Кархийнинг ҳузурида узоқ ўтириб қолишди. Шунда у зот: «Қуёш фариштаси унинг ҳаракатини секинлатгани йўқ, қачон турмоқчисизлар?!» деди.

Ўтган азизларнинг вақтни муҳофаза қилишларидан гўзал намуналар

Ўтган азизлар ҳар бир лаҳза вақтини ҳам зое кетказмасликка уринар эдилар. Довуд Тоий нон бўлақларини ивитиб қўярди ва «ивитилган бўлақни оғизга солиш билан нон ейиш орасида эллик оят ўқиш фарқи бор», дерди. Усмон Боқиллоний Аллоҳни зикр қилиб юришни ўзига доимий одат қилиб олган эди. У зотнинг сўзларига эътибор беринг: «Мен ифтор вақтида ейиш сабабли чалғиб қолганим учун ўзимни гўё руҳим чиқиб кетаётгандай ҳис қиламан!» Ўтган азизлардан бири дўстларига насиҳат қилиб шундай деган экан: «Менинг олдимдан чиққанингда алоҳида-алоҳида кетинглар, шояд сизлардан бирингиз йўлида Қуръон ўқиб кетса, агар тўпланиб кетсаларингиз, ортиқча гапларни гаплашиб кетасизлар».

Замон шундай қийматлики, унинг бирор лаҳзасини зое қилиб бўлмайди. «Саҳиҳ»да Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай ҳадис келган:

عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَالَ
سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ. غُرِسَتْ لَهُ نَخْلَةٌ فِي الْجَنَّةِ». «
رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Жобир розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоху алайҳи васаллам: **«Кимки «Субҳаналлоҳил ʔазийм ва биҳамдиҳи» деса, унинг учун жаннатда битта хурмо экилади», дедилар»** (Термизий ривоят қилган).

Ҳа, одамзод улкан савобларга етказадиган қанчадан-қанча соатларни зое қилиб юборади?! Яшаётган ушбу кунларимиз экин экадиган мавсумга ўхшайди. Экин мавсумини уруғ қадамасдан ҳафсаласизлик билан ўтказиб юбориш ақлли кишиларнинг ишими?

Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган омиллар баёни

Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган омилларга келадиган бўлсак, асосийлари сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

1. Имкон қадар ёлғиз бўлиш;
2. Одамлар билан кўришганда саломлашиш ё энг муҳим ишлар билан кифояланиш;
3. Кам ейиш, чунки кўп ейиш узоқ ухлашга ва кечани зое кетказишга сабаб бўлади.

Кимки ўтган азизларнинг сийрати ҳақида тафаккур қилиб кўрса ҳамда ажр-мукофотга ҳам аниқ ишонса, айтган нарсаларим унга янада равшан бўлади.

Ўтган уламоларнинг ҳимматлари олий бўлгани ва таснифларининг кўплиги

Ўтган уламоларнинг ҳимматлари юксак даражада бўлган. Бунга умрларининг қаймоғи бўлган ёзган асарлари далолат қилади. Афсуски, ёзиб қолдирган кўплаб асарлари бизгача етиб келмаган. Чунки толиби илмларнинг ҳимматлари пасайиб, улардан мухтасар асарлар талаб қилишга ўтишган. Муфассал асарларни ўқишга рағбатлари етмаган. Сўнгра улар муфассал асарлар ичидан дарс қилиб ўқиладиган миқдорда қисқартириб беришган. Натижада катта китоблар йўқолиб, улардан нусхалар кўчирилмай қолган!

Шундай экан, чинакам толиби илмнинг йўли улар қолдириб кетган китоблардан хабардор бўлишдир. Толиби илм кўп мутолаа қилсин, шунда у олдингиларнинг илмидан фикрни ўткирлайдиган ва астойдил интилишга ундайдиган олий ҳимматларидан хабардор бўлади. Зеро, бирор бир китоб фойдадан холи бўлмайди.

Ўзимиз билган дангасаларнинг сийратларидан Аллоҳдан паноҳ сўраймиз. Уларда илм йўлига қадам қўяётган толиби илм эргашиб намуна оладиган олий ҳимматни топа олмаймиз. Тақводор киши ўзига намуна қилиб оладиган бирор парҳезкорни ҳам учратмаймиз. Аллоҳ, Аллоҳ, ўзинг паноҳ бергин! Сизлар ўтган азизларнинг сийратларини мулоҳаза қилишларингиз, ёзиб қолдирган таснифлари-ю хабарларини мутолаа қилишингиз лозим. Улар битган китобларни кўп ўқиш уларнинг ўзларини кўриш демакдир. Шоир айтганидек:

فاتنى أن أرى الديار بطرفي
فلعلی أرى الديار بسمعی

*Масканларни кўзларим-ла кўриш насиб этмади,
Шояд масканларни қулоқларим-ла кўрсам.*

Ибн Жавзийнинг илмга рағбати ва китобларга қаттиқ муҳаббати

«Мен ўз ҳолим ҳақида айтадиган бўлсам, китоб мутолаасидан ҳеч тўймаганман, агар ўзим ўқиб кўрмаган бирор китобни кўриб қолсам, гўё хазинанинг ичига тушгандек бўлиб қолардим. Низомия мадрасасидаги китоблар рўйхатига қараганман. Олти минг жилд атрофида китоб бор эди. Абу Ҳанифа китоблари рўйхати, Ҳумаидий китоблар рўйхати (Муҳаммад ибн Фаттух Андалусий, Бағдодий, ибн Ҳазмнинг дўсти), шайхимиз Абдулваҳҳоб Анмотий китоблари рўйхати, Ибн Носир китоблари рўйхати ва Абу Муҳаммад Хашшоб китоблари рўйхатларини кўрганман. Булар арава-арава китобларнинг рўйхати эди. Булардан бошқа ҳам қурбим етганча китоблар рўйхатларига қараганман¹¹. Агар сизга йигирма минг жилд китоб ўқиб чиққанман десам, кўп ададни айтиб юборган бўламан, лекин китоб ўқишда давом этипман.

Ўша китобларга назар солиш орқали мазкур азизларнинг сийратлари, ҳимматларининг даражаси, ҳифзлари, ибодатлари ва ажойиб илмларини мулоҳаза қилиб шундай нарсаларни истихоза қилдимки, у китобларни ўқиб кўрмаган кишида буларни билишнинг иложи йўқ эди. Натижада инсонлар талпинаётган беҳуда нарсаларни назарга илмайдиган ва толиби илмларнинг ҳимматларини ҳақир кўрадиган бўлдим. Аллоҳга ҳамдлар бўлсин».

¹¹ 698-ҳижрий санада вафот этган.

Ҳар бир нафас хазинадир, сен хазинанг бўш бўлишидан ҳазар қилгин

Имом Ибн Жавзий раҳматуллоҳи алайҳ ўғилларига насиҳат қилиб ёзган «Лафтатул кабад фи насиҳатил валад» номли латиф рисоласида фарзандларини вақт қадрига етишга ундаб шундай деган: «Эй ўғлим, билгинки, кунлар соатларни тарқатади, соатлар нафасларни тарқатади, ҳар бир нафас хазинадир, сен бирор нафасни беҳуда ўтказиб юборишдан ҳазар қил! Агар у ҳеч нарсасиз кетса, қиёмат кунида бўш хазинани кўриб надомат чекасан! Ўтказаетган ҳар бир соатингда уни нимага сарфлаётганингга эътибор бер. Соатларингни имкон қадар энг яхши ишларга сарфла. Нафсингга эътиборсиз бўлма. Уни имкон қадар энг яхши ва энг гўзал амалларга ундагин. Қабр сандиқларига унга йўлиқадиган кунингда хурсанд бўладиган нарсаларингни жўнатиб тургин».

Ибн Жавзий бир кунда тўрт рисола асар ёзарди

Ҳофиз Ибн Ражаб «Зайлу тобақотил Ҳанобила» номли китобида Ибн Жавзийнинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни ёзган: «Бирор бир фан йўқки, унинг ўша фан тўғрисида бирор таснифи бўлмаса. Ундан таълиф этган асарлари тўғрисида сўрашганда: уч юз қирқдан ортиқ, деб жавоб берган. Улар орасида йигирма жилддилари ҳам, битта рисоладан иборатлари ҳам бўлган. Муваффиқ Абдуллатиф шундай деган: «Ибн Жавзий бирор вақтини зое кетказмаган. Бир кунда тўрт рисола асар ёзган. Ҳар йили унинг элик билан олтмиш жилд орилиғидаги асарларининг хабари тарқаларди».

Ибн Жавзийнинг вақтни тежагани сабабли қўли билан икки минг жилд асар ёзгани

Заҳабий «Тазкиротул ҳуффоз» асарида Ибн Ражаб «Зайл»да қуйидагиларни айтган: «Ибн Жавзийнинг наби-раси Абу Музаффар шундай деган: «Бобомнинг умрлари сўнгида минбар устида шундай деганларини эшитганман: «Мана бу бармоқларим билан икки минг жилд ёздим». Ибн Вардий «Татимматул мухтасар фи ахбарил башар» номли китобида қуйидагиларни айтган: «Айтилишича, Абул Фараж ибн Жавзий ёзган рисоаларни жамлашиб, унинг умрига тақсимлашган, шунда ҳар бир кунга тўққиз рисола тўғри келган».

Ибн Жавзий вафот этганда уни ювиш учун қаламларининг қириндилари билан сув иситишгани ва қириндиларнинг ортиб қолгани

Куммий «Ал-куно вал алқоб» номли китобида қуйидаги ривоятни нақл қилган: «Ибн Жавзийнинг ҳадис ёзишда учлаган қаламларининг қириндилари тўпланган. У катта бир уюмга айланди. Ибн Жавзий вафот этганидан сўнг уни ювишда сувни шу қириндиларни ёқиб иситишни васият қилган эди. Ўша қириндилар сувни иситишга етиб ортиб қолган».

Устоз Абдулҳамид Алважий «Муаллафоту ибн Жавзий» номли китоб ёзган. Бу китобни Ироқ маданият вазири Иброҳим хижрий 1385 йилда Бағдодда чоп этган. Мазкур китобда бу зотнинг қаламига мансуб баъзилари ўн жилддан ортиқ, баъзилари бир неча саҳифадан иборат катта кичик беш юз ўн тўққизта китобнинг номи келтирилган. Қолган асарлари келтирилмаган.

Ҳар бир нафас омборхонангдир. Бирор нафасингни бекор кетказсанг, қиёмат куни уни бўм-бўш ҳолатда кўрасан.

Заҳабийнинг Ибн Жавзийдек тасниф қилган бирор кишини билмайман, дегани

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул ҳуффо»да Ибн Жавзийнинг асарлари кўплигини зикр қилгандан сўнг: «Уламолардан бу кишидек тасниф қилган бирортасини билмайман», деган. Сўнгра Муваффиқ Абдуллатифнинг Ибн Жавзий тўғрисидаги сўзларини нақл қилган: «У бирор вақтини ҳам зое кетказмас эди. Бир кунда тўрт рисола ёзарди. Яъни дарс бериш, таълиф қилиш, савол сўровчиларга фатво бериш билан бирга тўрт рисола ёзишга ҳам вақт топарди. Унинг барча илмлар билан боғлиқлиги бор эди».

Абдулғоний Мақдисийнинг вақтни муҳофаза қилиши ва тартиблаши

«Тазкиротул ҳуффо»да ҳижрий 541 йилда туғилиб, 600 йилда вафот этган ҳадис ҳофизи Абдулғоний Мақдисий раҳматуллоҳи алайҳнинг таржимаи ҳоллари тўғрисида қуйидагилар келган: «Имом, ислом муҳаддиси, дин тақводори Абу Муҳаммад Абдулғоний ибн Абдулвоҳид Мақдисий Жаммаъилий Димашқий Солиҳий ханбалий кўплаб китоблар соҳибидир. Абу Тоҳир Силафийдан нақл қилиб минг жуз ёзган. Бу зот жуда ҳам кўп ёзарди. Доимо нусха кўчириш, тасниф этиш, ҳадис ривоят қилиш ва Аллоҳга ибодат қилиш билан банд эди. Вафот этгунича шу ҳолатда бардавом бўлган.

Бу зотнинг шогирдлари Зиё Мақдисий шундай деган: «Бирор вақтларини зое кетказмасди. Бомдодни ўқиганидан сўнг Куръондан ёки кўпинча ҳадисдан таълим берарди. Сўнгра туриб таҳорат оларди ва «Фотиҳа»

ва муъаввизатайнлар¹² билан то пешин яқинлашгунча уч юз ракаат намоз ўқирди. Сўнгра пешингача озгина ухлаб дам оларди. Кейин то шомгача дарс берарди ё нусха кўчирарди. Агар рўзадор бўлса, оғизларини очарди. Хуфтонни ўқиганидан сўнг тун ярмигача ё ундан кўпроқ ухларди. Сўнг таҳорат олиб намоз ўқирди, сўнг бомдодгача яна қайта-қайта таҳорат олиб намоз ўқир эди. Кўпинча етти ё ундан ҳам кўпроқ таҳорат қиларди ва аъзоларим ҳўл бўлиб намоз ўқишни хуш кўраман, дерди. Сўнгра бомдоддан олдин озгина ухлаб оларди. Доимий одатлари шу эди». Бу зот қирқдан ортиқ нафис қимматбаҳо китоблар ёзиб қолдирган. Булар ҳақида кенг маълумотларни Ибн Ражабнинг «Зайлу тобақотил ҳанобила» китобида келтирилган бу зотнинг таржимаи ҳолларидан билиб олишингиз мумкин.

Фахриддин Розий овқатланишга кетган вақтидан афсусларди

Табиб ва муаррих Ибн Аби Усайбиъанинг «Уюнул анба фи тобақотил атибба» номли асарида тафсир, усул-ул-фиқҳ ва калом илмлари олими имом Фахриддин Розийнинг таржимаи ҳоли баён қилинган. Муҳаммад ибн Умар Фахриддин Розий раҳматуллоҳи алайҳ ҳижрий 543 йилда туғилиб, 606 йилда 63 ёшларида вафот этган. Бу зот баъзилари ўттиз икки жузли, баъзилари эса бир неча саҳифадан иборат икки юзга яқин китоб ёзиб қолдирган. Фахриддин Розийнинг таржимаи ҳоли ҳақида Ибн Аби Усайбиъанинг қуйидаги сўзлари келган: «Бизга Қози Шамсиддин Хуъий шайх Фахриддиннинг шундай деганини гапириб берди: «Аллоҳга қасамки, овқатланиш вақтида илм билан машғул бўлолмай қолишдан афсусланаман. Чунки ҳар бир вақт ва замон азиздир».

¹² «Фалақ» ва «Нос» суралари.

Ибн Сукайнанинг вақтини муҳофаза қилиши, тартиблаши ва солиҳ амаллар билан безатиши

Ҳофиз ва муаррих Ибн Нажжор «Зайлу тарихи Бағдод» аса-рида, Ҳофиз Заҳабий «Сияру аъламун нубало» аса-рида имом Ибн Сукайнанинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни айтган: «Имом, фақиҳ олим, ишончли муҳаддис, ибратли умр кечирган кекса, шайхул ислом, Ироқ фаҳри Зиёуддин Абу Аҳмад Абдулваҳҳоб ибн Али ибн Сукайна Бағдодий, суфий, шофеъий ҳижрий 519 йилда туғилиб, 607 йилда вафот этган. У олий санадда маърифатда, ишончилиқда, зуҳд ва ибодатда, ҳусни хулқда, суннатга мувофиқликда ва ўтган азизларнинг йўлларидан юришда ўз замонининг шайхи эди.

Аллоҳ таоло бу зотга узун умр ато этган бўлиб, ривоят қилган барча ҳадисларини такрор-такрор ривоят қилишга муваффақ бўлган. Толиби илмлар турли ўлкалардан уни излаб келишган. Бу зотнинг вақтлари режалли, сўзлари санокли эди. Бирор соатлари ҳам Қуръон қироатисиз, ё зикрсиз, ё таҳажжудсиз, ё дарсларни тинглашсиз ўтмас эди. Мажлисларида беҳуда гаплашишга, ё бировни ғийбат қилишга, ё бефойда гап-сўзларга йўл қўймас эди. Уйдан кўп чиқмас, фақат жумъага ё ҳайитга ё жанозага чиқарди. Охиратлари учун манфаатли бўлмаган давраларга қўшилмасди.

Шогирдлари Ибн Нажжор шундай деган: «Ер юзининг шарқу ғарбинини айланиб чиқдим. Кўплаб имомларни, олиму зоҳидларни кўрдим. Бу зотдан кўра комилроғини, кўп ибодат қилувчироғини ва хулқи гўзалроғини кўрмадим. Йигирма йил у зот билан кеча-ю кундуз бирга юрдим. У зотдан одоб ўргандим ва иложим етганича хизматларини қилдим. Қуръонни барча ривоятлари

ва қироатларида у зотга ўқиб бердим. Ривоят қилган кўплаб ҳадисларини ҳузурларида тингладим. У зотдан кўплаб китоблардан дарс тингладим ва улкан фойдалар олдим».

Ибн Сукайнанинг шогирдларига: «саломлашишга кўшимча (бирор гапни) кўшманглар», дегани

Низомия мадрасаси мударриси Яхё ибн Қосим айтади: «Ибн Сукайна илмига амал қилувчи олим бўлиб бирор вақтни зое кетказмас эди. Агар унинг ҳузурига кирсак, бизга қараб: «Саломлашишга кўшимча бирор гапни кўшманглар», дерди. Тадқиқот ишлари ва ҳукмларни муҳокама қилишга қаттиқ интилганидан шундай дерди». Низомия мадрасаси ўша пайтларда Бағдоддаги энг нуфузли илм маскани ҳисобланарди.

Аллоҳга қасамки, бу ҳақиқатда ажойиб иш! Одатда кўришган пайтда айтиладиган чиройли сўзларни айтишдан ҳам шогирдларини қайтарган. Вақтни зое қилмаслик учун саломлашиш биланоқ илмий баҳслар ва дарсларга киришишга буюрган.

Ҳофиз Мунзирийнинг таснифларидан ташқари тўқсон жилд ва етти юз жуз ёзгани

Имом Нававий раҳматуллоҳи алайҳ баъзи машҳур уламоларнинг кўрсатган жасоратларини «Бўстонул орифийн» китобининг охирида «қизиқарли ҳикоялар» бобида алоҳида келтирган. Шулар қаторида шайхининг ўз шайхи имом, ҳофиз, Абдулазим Мунзирий ҳақида айтганларини зикр қилган. Мунзирий ҳижрий 581 йилда Қоҳирада туғилиб, 656 йилда ўша ерда вафот этган. Аллоҳ таоло раҳматига олган бўлсин.

*Йиллар ўтмаяпти. Аксинча улар ортда қоляпти,
биз эса ўтиб кетяпмиз. Чунки йиллар рақамлар холос.*

У зот шайхлари ҳақида қуйидагиларни айтган: «Шайхимиз ва улуғимиз буюк имом, улуғ дониш, хофиз муҳаққиқ, моҳир тадқиқотчи, собитқадам йўлбошчи, очиққўнгил меҳрибон, тақводор зоҳид, обид мужтахид, хофизлар давомчиси, муфтий, имомлар ва муҳаддислар шайхи Зиёуддин Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Йисо Муродийнинг ҳижрий 685 йил шаввол ойининг олтинчиси, чоршанба куни Димашқдаги Бодирия мадрасасида (Аллоҳ бу мадрасани ўз ҳифзу ҳимоясига олсин) шундай деётганларини эшитганман: «Шайх Абдулазим раҳматуллоҳи алайҳнинг шундай деганини эшитганман: «Қўлларим билан тўқсон жилд ёзганман ва яна етти юз жуз ёзганман». Буларнинг барчаси ҳадис илмлари таснифи тўғрисида бўлган. Таснифларидан ташқари ҳам кўплаб нарсаларни ёзиб чиққан.

Ҳофиз Мунзирий овқатланаётган вақтда ҳам илм билан машғул бўларди

Шайхимиз у зот ҳақида шундай деган эди: «Мен у зотдан кўра илмга интилувчан тиришқоқроқ кишини кўрган ҳам эмасман, ва эшитмаганман ҳам. У зот кечаю кундуз доимо илм билан машғул эди. Мадрасада у зот билан қўшни турганман, яъни Қоҳирадаги мадрасада, Аллоҳ таоло бу мадрасани ўз ҳимоясига олсин. Ўн икки йил у зотнинг уйдан юқори қаватдаги уйда турганман. Шу муддат давомида бирор кеча, кечанинг қайси соатида уйғониб қолсам ҳам, уйларидаги чироқ ёниқ турганини ва у зотнинг илм билан машғул эканини кўрганман. У зот ҳатто овқатланаётган вақтда ҳам (ўқиётган) китоби ва (бошқа) китоблари ёнида бўлиб, улар билан машғул бўлиб турарди.

Ҳофиз Мунзирий мадрасадан азага ҳам, дам олишга ҳам чиқмас эди

Яна шайхимиз у зотнинг таҳқиқлари, илмий изла-нишлари ва моҳирлиги ҳақида табирига тил ожиз қоладиган нарсаларни зикр қилган эди: «У зот аза, дам олиш ва бошқа шу каби юмушлар учун мадрасадан чиқмас, фақат жумъа ўқиш учун чиқар эди. Ҳамиша илм билан банд эди. Аллоҳ таоло у зотдан, ота-оналарими-здан ва барча мусулмонлардан рози бўлсин».

Ҳофиз Мунзирийнинг суюкли ўғли вафот этганида уни мадраса эшигидан кузатиб қўйгани

Имом Тожуддин Субкий «Тобақотуш шофеъиятил кубро» номли китобида ҳофиз Мунзирийнинг таржи-маи ҳоли ҳақида қуйидагиларни ёзган: «Умрлари сўн-гида «Комилия» ҳадис марказида дарс берган эди. Мад-расадан фақат жумъа намози учунгина чиқарди. Ҳатто у зотнинг улуғ муҳаддис ўғиллари¹³ вафот этганда, унинг жанозасини мадраса ичкарисида ўқиди ва дарвозагача кузатиб чиқди. Кўзларидан ёш оқди ва: «Эй, ўғлим сени Аллоҳга топшираман», деб ундан ажралди. Мадрасадан ташқарига чиқмади.

Ибн Молик намоз ўқирди, ё тиловат қиларди, ё китоб ёзарди, ё ўқирди

Соатларни ва лаҳзаларни қадрлаган, ҳатто ўлимни қаршилаб, ҳаёт билан видолашаётган чоғларда ҳам,

¹³ Рошайдуддин Абу Бакр Муҳаммад хижрий 643- санада вафот этган. У иқтидорли ҳофизлардан бири эди. Аллоҳ таоло Мунзирий-нинг савобларини янада кўпайтириш учун унинг ҳаётлик даврида ўғлини вафот эттирган эди.

ўлимлари олдидан ҳам илм таҳсилидан ажралмаган улуғ имомлардан биридир: «Алфия» ва наҳв фанининг бошқа кўплаб асосий китоблари соҳиби, наҳв имоми Ибн Молик раҳматуллоҳи алайҳдир. Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ҳижрий 600 йилда туғилиб, 672 йилда вафот этган.

Мақоррийнинг «Нафахут тийб» номли китобида бу зотнинг таржимаи ҳоллари ҳақида шундай дейилган: «Ибн Молик раҳматуллоҳи алайҳ кўп ўқийдиган, маълумотларини тез-тез текшириб турадиган зот эди. Бирор нарсани унинг манбасига қарамасдан, ёддан ёзмас эди. Бу ишончли шайхларнинг ва собитқадам уламоларнинг илм етказиш услуби ҳисобланади. У зотни фақат ё намоз ўқиётганини, ё тиловат қиляётганини, ё китоб тасниф қиляётганини, ё ўқиётганини кўришарди. Ҳикоя қилинишича, бир куни у зот дўстлари билан Димашққа дам олиш учун йўлга чиқишибди. Кўзланган жойга етиб боришганида озгина вақт ҳамма ўзи билан ўзи овора бўлиб, у зотни йўқотиб қўйишибди. Қидириб топиша олишмабди. Сўнгра қаттиқ излашган, уни қўлидаги варақларни бутунлай берилиб ўқиётган ҳолда топишган экан».

Ибн Моликнинг вафот этиши олдидан унга айтиб туришган саксон байтни ёдлагани

Бу зотнинг илмни нақадар ғанимат билиши ҳақида юқорида баён қилинган воқеадан ҳам ажойиброғи вафот этаётган пайтида ҳам бир қанча байтларни ёдлаганидир. Баъзилар уларнинг саксон байт эканини ҳисоблашган. Бу байтларни у зотга ўғиллари айтиб турган. Ҳа, бу «машаққатларинг миқдорича орзуларингга эришасан», деган ҳикматли сўзнинг тасдиғидир. Аллоҳ таоло у зотни юксак ҳимматлари туфайли энг яхши

мукофотлар билан тақдирласин. Димашқда 672 йилда вафот этиб, Қосиюн тоғи этагига дафн этилган. Қабри ҳозирги кунда ҳам ўша жойда яшайдиганларга маълум ва машҳур. Аллоҳ таоло ўз раҳматига олган бўлсин».

Имом Нававий икки йил атрофида ёнбошини ерга қўймаган

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул ҳуффош»да имом Нававийнинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни айтган: «Кўплаб манфаатли асарлар соҳиби, ягона ҳофиз муқтадо, шайхул ислом, авлиёлар улуғи Муҳйиддин Абу Закариё Яҳё ибн Шараф ибн Муррий, Ҳизомий, Ҳавроний, шофеъий раҳматуллоҳи алайҳ ҳижрий 631йилда Ҳавроннинг Наво шаҳрида дунёга келган. 649 йилда Димашққа борган ва «Роваҳия» мадрасасида истиқомат қилган. Бу ҳақда у зотнинг ўзи шундай деган: «Мадрасада икки йилча турдим, шу вақт давомида ёнбошимни ерга қўймадим. У зот тўрт ярим ойда «Танбеҳ»ни ёд олган. Йилнинг қолган қисмида шайхлари Камол Исҳоқ ибн Аҳмадга «Муҳаззаб»нинг тўртдан бирини ёддан ўқиб топширган».

Нававий ҳар куни ўн иккита дарсни аниқлаб, изоҳлаб ўқирди

Нававийнинг шогирди шайхимиз Абул Ҳасан ибн Атторга Шайх Муҳйиддин шундай гапириб берган экан: «У зот ҳар куни устозлари ҳузурда ўн иккита дарсни шарҳи билан таҳқиқ қилиб ўқир эди. Яъни: фикҳ илми бўйича «Васийт»дан иккита дарс, «Муҳаззаб»дан бир дарс, ҳадис илмидан «Саҳиҳайн» орасини жамлаш бўйича бир дарс, «Саҳиҳу Муслим» бўйича бир дарс, наҳв

илми бўйича Ибн Жиннийнинг «ал-Лумаъ» китобидан бир дарс, «Ислаҳул мантиқ»дан бир дарс, «Тасриф»дан бир дарс, «Усулул фикҳ»дан бир дарс, гоҳида Ибн Исҳоқнинг «ал-Лумаъ» китобидан, гоҳида Фахриддин Розийнинг «Мунтаҳоб»идан, «Асма ар-рижол»дан бир дарс, «Усул ад-дин»дан бир дарс, «Наҳв» бўйича яна бир дарс бўларди.

У зот яна шундай деган: «Бу илмларнинг мушкул жойларига шарҳлар, ибораларига изоҳлар ва луғатларига қайд қилиб қўяр эдим. Аллоҳ таоло менинг вақтимга барака берган эди».

Нававий кечаю кундузда фақат бир марта овқатланар эди

Абул Ҳасан ибн Аттор айтади: «Менга шайхимиз айтиб берган эди (Аллоҳ раҳматига олсин): «У зот кечаю кундузда бирор вақтни зое қилмас, ҳатто кўчада ҳам такрорлаб ё мутолаа қилиб юрар экан. У зот шу ҳолатда олти йил бардавом бўлган. Сўнгра китоб тасниф қилишга, изоҳлашга, насихат қилишга ва ҳақ сўзни ёйишга ўтган. У зотнинг одатлари бир кеча-кундузда фақат бир марта хуфтондан сўнг овқатланиш ва бир марта саҳар вақтида сув ичиш бўлган. Мева ва бодрингни истеъмол қилишдан сақланган. Бунинг сабаби ҳақида: «Ушбу нарсалар жисмимдаги намликни кўпайтириб, уйку келтириб қўйишидан қўрқаман», деган. У зот уйланмаган.

Нававийнинг парҳезкорлиги, еб-ичиш, кийиниш ва яшашдаги машаққатли ҳаёти

Имом Нававий еб-ичиш ва кийинишда турмушлари танг бўлишига қарамасдан доимий равишда машғуллик,

тасниф этиш, илм тарқатиш, ибодат, вирдлар, рўза, зикрлар билан бардавом бўлиб яшадики, унга янада зиёда қилишнинг иложи йўқ эди. Ишлов берилмаган дағал сурпдан кийим киярди, кичик сахтиёний салла ўрарди. Имом Нававий ҳижрий 676 йилда 45 ёшларида вафот этган. Кўплаб буюк асарлар ёзиб қолдирган. Ёзган асарларини ҳаётларига тақсимлашганда ҳар бир кунга ўша пайтдаги тўрт дафтардан тўғри келган.

Табиб Ибн Нафис тибда, фикҳда ва вақтни муҳофаза қилишда имом бўлган

Ўтаётган лаҳзаларининг қадрига етиб, вақтлару соатлар ичига яширин фикрлар ҳамда қалб кечинмаларини қоғозга туширган катта уламо, атоқли табиб ва мўътабар улуғлардан бири ўз асрида тиббиёт шайхи Ибн Нафис Димашқий Мисрий раҳматуллоҳи алайҳдир. Бу зотнинг таржима ҳоли ҳақидаги маълумотлар Хувансорийнинг «Ровзатул жаннат» китобида Салоҳиддин Сифдийнинг «ал-Вофий бил вафаёт» китобидан нақл қилинган. Менинг улардан олганларим қуйидагилар бўлди: «Фозил, ҳаким, имом, аллома Алоуддин ибн Нафийс Алий ибн Абу Ҳазм Қарший ҳижрий 610 йиллар атрофида Димашқда таваллуд топиб, 687 йилда Қоҳирада вафот этган. Аллоҳ таоло ўз раҳматига олган бўлсин».

Бу зот тиб илмида ўз асрининг ягона пешвоси бўлиб, машғулот ва тадқиқотда беқиёс бўлган. Тиб илмига оид юксак таснифлари ва ажойиб таълифлари бор.

Тиб илмига оид асарларидан бири «Шомил» китоби ҳисобланади. Бу китобнинг мундарижаси унинг уч юз китоб бўлганига далолат қилади. Буни унинг саксонта китобини оққа кўчирган баъзи дўстлари зикр қилишган.

*Қандай қилиб дунёнинг бир кунни ўтганига хурсанд бўлиш мумкин?!
Ахир, у ойларни, ойлар йилларни, йиллар эса умрни тугатяпти-ку!.*

Шунингдек, у зотнинг яна «Муҳаззаб фил куҳл», бир неча жилдли «Шарҳу қонун ли Ибн Сино» ва тиб илмига оид кўплаб китоблари мавжуд.

Бу зот мантиқ илми бўйича ҳам қалам тебратиб, мухтасар асар тасниф этган. Ибн Синонинг мантиқ илмига бағишланган «Ҳидоя» китобига шарҳ ёзган. Бу зотнинг яна усулул фикҳ, фикҳ, араб тили, ҳадис, илму баён ва бошқа соҳалар бўйича ҳам тасниф этган асарлари бўлган. Шофеъий мазҳабига кўра битилган Абу Исҳоқ Шерозийнинг «Танбеҳ» номли китобларини аввалидан то «Саҳв боби»гача жуда ажойиб тарзда шарҳлаган. Қоҳирадаги «Масрурия» мадрасасида фикҳдан дарс беришга тайин этилган.

Имом Бурҳониддин Иброҳим Рошидий бу зот ҳақида шундай деган: «Алоуддин ибн Нафийс тасниф қилишга киришаётган пайтда қаламлар учланиб, унинг олдига тайёр қилиб қўйиларди. У зот юзини девор тарафга буриб, хотираларидаги нарсаларни ёзиб кетарди. Селдек тез ёзар эди. Агар қаламлари ўтмаслашиб, юрмай қолса, учлашга вақт кетиб қолмаслиги учун уни қўйиб, бошқасини олиб ёзиб кетаверарди. Ёзаётган вақтида бирор китобга муружаат қилмасдан ёддан ёзар эди».

Ибн Нафийснинг Ибн Восил билан тонггача илмий суҳбат қургани

Ибн Нафийснинг шогирдларидан бири Қоҳира ҳақими Садид Димётий шундай деган: «Бир кун кечаси бу зот билан қози Жамолиддин ибн Восил бирга ўтириб қолишди. Мен ўша ерда ухлашга ётган эдим. Иккалалари хуфтон намозини ўқиб бўлишгач, илмий баҳсга киришишди. Баҳслари жараёнида бир илмдан бошқа бир илмга ўтиб кетишарди. Шайх Алоуддин баҳс

қилинаётган мавзуларни шошилмасдан бемалол тушунтирарди. Қози Жамолиддин эса ҳаяжонланар, овозини кўтарар, кўзлари қизарар, бўйин томирлари шишиб гапирарди. То тонг отгунча шу ҳолатда давом этдилар. Ҳолат аён бўлгач Қози Жамолиддин: «Шайх Алоуддин, бизда масалалар, нозик иборалар ва қоидалар бор экан, сизда эса илмлар хазиналари бор экан», деди.

Ибн Нафиснинг баъзи тиббий тадқиқотларни чўмилиш асносида ёзгани

Бошқа бир шогирди шундай деган: «Шайх Алоуддин бир куни «Бабуз Зухума»даги ҳаммомга тушган эди. Чўмилишни бошлаганидан сўнг бирдан ечиниш хонасига чиқиб келди-да сиёҳ ва қоғоз-қалам сўради. Дарҳол юрак уриши ҳақида мақола ёзишга киришди ва тўлиқ ёзиб битирди. Сўнгра яна ҳаммомга кириб, чўмилиб чиқди.

Бу зот ўта мурувватли киши бўлиб, кечаю кундуз илм беришдан тўхтамасди. Бу зотнинг ҳовлисидаги илм мажлисига амирлар, табиблар раиси Муҳаззаббуддин ибн Абу Ҳулайқо, Шарофиддин соғийр каби зотлар ва катта табиблар ҳозир бўлишарди. Барчалари бир қаторда ўтиришар эди. Миср ва Қоҳира табиблари Ибн Нафис ва Имодуддин Набулсийнинг қўлларида таҳсил олиб чиқишган. Бу зот учун ўша ерда ҳовли қурилган бўлиб, унинг айвонларигача мраммар ётқизилган.

Ибн Нафис вафот этишидан олдин касал бўлганида табиб дўстларидан бири маълум миқдорда хамр (ақлни тўсувчи суюқлик) истеъмол қилишни таклиф этган. Ўша табибнинг хулосаларига кўра, бу зотнинг касаллигини хамр билан даъволаш мумкин бўлган. Шунда у зот: «Аллоҳга ичимда (қорнимда) хамр бўлган ҳолатда

йўлиқмайман», деб рад этган. Бу зот уйланмаган. Мазкур ҳовлилари, китоблари ва молларини «Мансурия» шифоҳонасига вақф қилиб қолдирган.

Ибн Нафис қон айланишини етти аср олдин кашф қилган эди

Жумладан, бу зот улуғ имом ҳам эди. Кўпгина мўътабар кишилар бу зотни иккинчи Ибн Сино дейишарди. Унутмангки, Ибн Нафис баданда қон айланишини кашф қилганига етти асрдан ҳам ошиб кетди. Бу эса тиббиёт оламидаги жуда улкан кашфиёт эди.

Абдулфаттоҳ айтади: «У зот мана шундай улкан фазл соҳиби ҳамда тиб ва бошқа илмларда шухрат қозонгани билан бирга ниҳоятда тавозели инсон эди. Ўқув босқичларини тамомлаб чиқаётган шогирдларига ижозат беришда ўзини «Табиблик билан шуғулланувчи», деб сифатларди. Ҳолбуки, бу зот ўз асрида тиб илми ва табиблар имоми эди. Зирклийнинг «Аълум» номли китобида бу зотнинг таржимаи ҳолларидан гўзал намуналар келтирилган.

Шамсиддин Асбаҳоний кириб чиқишлар сабабли вақт зое бўлмаслиги учун кам овқатланар эди

Ҳофиз Ибн Ҳажарнинг «Дурорул камина» ва Шавкониининг «Бадрут толий» номли китобларида усул, фикҳ ва тафсир илмлари олими имом аллома Шамсиддин Абу Сино Асбаҳоний шофеъийнинг таржимаи ҳоли келтирилган. Бу зот 674 йилда Асбаҳонда туғилиб, 749 йилда Қоҳирада вафот этган. Мазкур китобларда қуйидаги маълумотлар келган: «Дастлаб ўз шаҳарларида илм

билан машғул бўлиб, турли фанлар бўйича моҳир ва пешқадам бўлган. Сўнгра ҳижрий 725 йилнинг Сафар ойида Қудс зиёратидан сўнг Димашққа келган. Шайх Такийуддин унинг сўзини эшитиб ниҳоятда қаттиқ ҳурмат кўрсатган. Бир марта: «жим туринглар, ушбу фазилатли зотнинг сўзларини тинглаймиз, шаҳримизга ҳали бундай киши ташриф буюрмаган эди», деган. Сўнгра Қоҳирага кетиб, ўша ерда вафот этган.

Бу зотнинг илмга бўлган қаттиқ интилиши ва вақтни зое қилишдан ниҳоятда ҳазар қилиши ҳақида дўстлари гапириб беришган. Бу зот чанқаб қолмаслик учун кўп ейишдан тийилган. Чунки бунда ҳожатхонага кириб чиқишга муҳтож бўлиб вақт зое кетади, деб ҳисоблаган.

Ушбу улуғ имомнинг наздида вақт нақадар қимматли эканига эътибор беринг. Бу зотнинг наздида вақтнинг қадри илмнинг қадри билан белгиланган.

Шавкониёнинг бир кеча-кундуздаги дарслари ўн учтага етган

Тафсир, ҳадис, фикҳ ва усул илмлари олими, аллома, қози Шавкониё раҳматуллоҳи алайҳ «Зу тасониф» (*Таснифлар эгаси*) номи билан машҳур бўлган. Ҳижрий 1173 йилда Ямандаги Шавкон деган жойда таваллуд топиб, 1250 йилда вафот этган. Бу зот «Бадрут толий» номли китобида ўз таржимаи ҳолини тавозелик билан учинчи шахс тилидан ҳикоя қилган: «Унинг дарслари бир кеча-кундузда ўн учтагача етарди. Улар орасида ўзи шайхларидан оладигани ҳам, шогирдлари ундан оладигани ҳам бор эди. Бир муддат шу ҳолатда давом этди. Сўнгра шогирдларига дарс бериш учун шайхлари билан учрашишни тўхтатди. Шогирдлари ундан кунига турли фанлар бўйича ўндан ортиқ дарс олишарди. Баъ-

зи вақтларда тафсир, ҳадис, усул, наҳв, сарф, маъоний, баён, мантиқ, фикҳ, жадал ва аруз дарслари бир кунга тўғри келиб қоларди».

Бу зот шайхларидан таҳсил олиб, шогирдларини ўқитиб юрган пайтларда ҳам Санъо ва бошқа жойлардан йигирма йиллир чамаси фатво сўраб келувчиларга фатво бериб турган. Сўнгра 1229 йилда Санъога қози этиб тайинланган ва то вафотларига қадар 21 йил қозилик вазифасида ишлаган. Вафот этган вақтида 114 та асарлари бор эди. Аллоҳ таоло ўз раҳматига олган бўлсин. Кўпларининг номларини ўз таржимаи ҳолларида келтириб ўтганлар.

Олусий тунда тафсир ёзарди, кундузи эса ўн учта дарс ўтарди

Имом муфассир Абу Сано Шихобуддин Маҳмуд ибн Абдуллоҳ Олусий Бағдодий раҳматуллоҳи алайҳ Бағдод муфтийси ва муфассирларнинг охиргиси ҳисобланади. Хижрий 1217 йилда туғилиб, 1270 йилда вафот этган. Бу зот ҳар лаҳзада илмлари зиёда бўлишига интилар эди. Фойдали ва нодир илмларни қўлга киритишдан ҳеч тўхтамас эди. Кундузлари фатво ва дарс бериш билан ўтарди. Кечанинг аввалини масала сўровчиларга ёки суҳбатдошларга ажратган эди. Кечанинг охирида варақларга тафсир ёзар эди. Эртаси куни эрталаб ёзган варақларини оққа кўчирувчи қилиб тайинлаган котибларга берар эди. Котиблар уларни оққа кўчириш учун бу зотнинг уйларида ўн соатлаб қолиб кетишар эди.

Бу зот бир кунда йигирма тўртта дарс билан шуғулланар эди. Тафсир ёзиш ва фатво бериш билан машғул бўлган вақтларда узун китоблардан ўн учта дарсни бажаришга вақт топа оларди. Доимий равишда таълиф

этиш билан банд эди, ҳатто охирги касал бўлганида ҳам таълиф этишни тўхтатмаган.

Уламолар наздида бу зотнинг тафсири бошқа тафсир китобларидан ниҳоятда ажойиб ва бетакрорлиги билан ажралиб туради. Бу зотнинг қанчалар юксак фазилатли имом бўлганига шу тафсирнинг ўзи ҳам кифоя қилади. Юқорида баён этганимиздек, китобларини тунда ёзган. Шоир айтганидек:

و بادر الليل بما تشته
فانما الليل نهار الأريب

*Истакларингга тунда шошилгин,
Чунки тун закийлар кундузи эрур.*

Имом ва адиб Абу Ҳилол Аскарӣ шундай ёзган:

و ساهرُ الليل في الحاجات نائمه
و واهبُ المال عند المجد كاسبه

*Ким кечани талабда ўтказса бедор,
Туннинг асл роҳатига бўлар сазовор.*

*Имкони борида мол инъом этган,
Аслида у бўлар қўлга киритган.*

Фақъасий Ҳамосий эса қуйидагича ёзган:

كأنك لم تُسبق من الدهر ليلة
إذا أنت أدركت الذي كنت تطلب

*Гўё бирор кечадан бенасиб қолмагансан,
Агар мақсадларингга эришган бўлсанг.*

Ибн Нубота Саъдий эса шундай ёзган:

أعاذلتي على إعتاب نفسي
و رعيي في الدجى روض السهاد

إذا شام الفتى برق المعال
فأهون فائت طيب الرقاد

*Нафсим қийноғига дашном беришим,
Ҳам тунлари узун бедор бўлишим.*

*Йигитнинг улуғлик жилвасин кўриб,
Уйқунинг тотлиги қолмаганданми?*

Абдулҳай Лакнавий 39 ёшда вафот этган, асарлари эса 110 та дан ортиқ бўлган

Узоққа бормайлик, имом Абдулҳай Лакнавий Ҳиндий юз йилча олдин ҳижрий 1304 йилда 39 ёшида вафот этган. Ёзган китоблари эса кўп жилдли катта китоблар ва бир неча саҳифалардан иборат рисоалар билан биргаликда 110 та дан ортиқ эди. Барча китоблари фойдали баҳслар ва мушкул масалаларга бағишланган.

Умнат ҳакими Таҳонавийнинг асарлари мингдан ортиқ бўлган

Ҳинд шайхи Ашраф Али Таҳонавий қирқ йилча олдин ҳижрий 1362 йилда 81 ёшида вафот этган. Таълиф этган асарлари мингдан ортиқ бўлган. Бу эса Аллоҳ таолонинг хоҳлаган бандасига ато этадиган фазлидан ўзга нарса эмас. Буларнинг барчаси вақтни авайлаш

билан юзага келган. Албатта, вақт ва замон қийматини англайдиганлар Аллоҳнинг тавфиқига сазовор бўлган нодир кишилар бўлиб, қисқа умрлари давомида жуда кўп асарлар таълиф этганлар.

Ўтган азиз имомларнинг таълифлари вақтларини авайлаганларига далолат

Шу ўринда шайхимиз Аллома Муҳаммад Зоҳид Кавсарийнинг сўзларини келтириб ўтмоқчиман. Унда сиз бошқа илмлардан ташқари хоссатан Қуръони каримнинг жуда улкан тафсирлари ҳақидаги умумий хабарлар билан танишасиз. Улкан ҳажмли асарлар соҳибларининг илмга ва вақтни авайлашга қанчалар эътибор қаратиб, уларни таълиф этишга имкон топганларига далолат қилади. Булар шундай асарларки, уларни кўриш у ёқда турсин, у ҳақида эшитган инсон ҳам Халойиқнинг ичида қанчадан-қанча ажойиботлари борлигидан ҳайратланиб, лол қолади.

Шайхимиз «Мақолотул Кавсарий» номли китобларида Қуръони каримга хизмат қилган баъзи жиҳатлар ҳақида ёзган.

Ўтган азизларнинг тафсир ва тафсир илмларидаги баъзи улкан асарлари

Ўтган азизларнинг Қуръони карим маънолари гўзалликларини баён қилиш йўлида таълиф этган асарлари санаб саноғига етиб бўлмайдиган даражада бўлган. Шунингдек, бу асарларда ривоят ё диroyатга ҳамда Қуръон илмлари билан боғлиқ илм турларига эътибор беришда хилма-хил услублар билан ёндашилган. Қуръони мажид фазилатларининг бирор хос жиҳатига аҳамият кўрсатишдаги йўналишлари ҳам турлича бўлган.

Ушбу масалага алоқадор уммат уламоларининг таълиф этиш йўлидаги улуғ ишларга намуна бўладиган асардари кўпдир. Мен ҳурматли ўқувчидан уларнинг баъзиларини келтириб ўтишимга рухсат беришини сўрайман.

– Абул Ҳасан Ашъарийнинг «Мухтазан» тафсири. Муқризийнинг «Хутот» китобида зикр қилинганига кўра етмиш жилддан иборат.

– Қози Абдулжаббор Ҳамадонийнинг юз китобдан иборат «Муҳийт» тафсири. Абу Юсуф Абдуссалом Қазвинийнинг «Ҳадаиқу зати баҳжа» (шодлик боғлари) тафсири ҳақида айтилган ададларнинг энг ози уч юз жилд бўлган. Муаллифи уни Бағдоддаги имом Абу Ҳанифа масжидига вақф қилган. Сўнгра бу тафсир ҳам мўғулларнинг Бағдод халифалигини истило қилиши асносида йўқолиб кетган! Аммо мен бир ҳинд адибидан кутубхоналар рўйхатларида унинг бир қисмини кўрганини эшитган эдим.

– Ҳофиз ибн Шоҳийннинг минг жузлик тафсири.

– Қози Абу Бакр ибн Арабийнинг тафсир тўғрисида ёзган саккиз минг варақ атрофидаги «Анварул фажр» китоблари. Бу китоб бизнинг диёримизда, яъни Истанбул кутубхоналарида борлиги айтилади, лекин узоқ давом этган изланишларимга қарамасдан ҳали топа олмадим.

– Абу Ҳаййон машойихларидан бири Ибн Нақийб Мақдисийнинг юз жилдга яқин тафсири. Унинг баъзи жузлари Истанбул кутубхоналарида бор. Ушбу тафсирларнинг айрим жузлари баъзи кутубхоналарда сақланмоқда.

Билишимизча, бугунги кунда энг катта тафсир Аллома Қутбиддин Шерозий қаламига мансуб «Тафсиру

Алломиё» номи билан аталадиган «Фатхул маннон» тафсиридир. Бу тафсир қирқ жилддир. Биринчи жилди Миср кутубхоналарида бор. Ушбу китобда у зотнинг тафсир илмидаги мавқелари зоҳир бўлади. Истанбулдаги Муҳаммад Асъад ва Алий Пошо (Ҳаким ўғли)ларнинг кутубхоналарида ҳам бирорта нусхаси тўлиқ бўлмасда, бир неча жилдлари учрайди.

«Манҳалус софий» китобида келтирилишича, аллома Муҳаммад Зоҳид Бухорийнинг ҳам юз жилд атрофидаги тафсирлари бўлган. Булардан ташқари ҳам ушбу уммат уламоларининг турли йўналишлардаги санаб саноғига етиб бўлмайдиган тафсирлари бор. Бу зотларнинг ушбу хизматларидан ташқари, ҳадисларни шарҳлаш, уларда келган умумий асосларни баён қилиб беришдек алоҳида мақтовга сазовор хизматлари ҳам бор.

Кўп асар ёзган имомлар

Фақиҳ, усул олими, аллома Муҳаммад Ҳасан Ҳажвий Фосий Мағрибий раҳматуллоҳи алайҳ «ал-фикрус Самий фи тарихил фикҳил исламиё» номли ажойиб китобида имом Ибн Жарир Тобарийни кўп асар ёзганлар қаторига киритган. Кўп асар ёзганлар сифатида Ибн Жарир ва Ибн Жавзий каби зотлар тилга олинган. Мен у зотнинг зикр қилганлари орасидан қуйидагиларни келтираман. Булар орасида баъзи бир олдин зикр қилганларим ҳам бўлса, такрорнинг зарари йўқ деб ўйлайман. Мағрибий шундай ёзган:

Ибн Жарир кўп таълиф этиш ва гўзал тасниф қилишда Ислолдаги буюк муаллифдир

Имом Ибн Жарир Тобарий пухта ва манфаати умумий асарларни кўп ёзишда пешқадамликни қўлга ки-

ритган. Бу зот уч юз эллик минг варақ атрофида асар ёзиб қолдирган. Бу бизларга етиб келган илмий асарларнинг энг кўпидир. Яратувчиларнинг энг яхшиси Аллоҳ барокатли ва буюқдир!

Мазкур асарлари билан у зот бу борада энг юқори чўққини эгаллаган. Ўтган азизлардан тортиб ҳозиргача ҳеч ким пухта ва манфаати умумий асарлар таълиф этишда бу даражага эриша олмаган. Менимча, бу натижа ундан бошқасига насиб қилмаган. Шунга кўра у зот ҳақида: «У Исломдаги энг буюқ муаллифдир», дейишгани ҳақ сўздир.

Боқиллоний ўттиз беш варақ ёзмагунича ухламас эди

«Дийбажул мазҳаб» асарида келтирилишича, Қози Абу Бакр Муҳаммад ибн Тоййиб Боқиллонийнинг ҳар кеча бажарадиган йигирма бўлак вирди бор эди. Ёддан ўттиз беш варақ ёзмагунича ухламас эди.

Ибн Абу Дунё, Ибн Асокир ва Ибн Шоҳийнларнинг асарлари кўплиги

Ибн Абу Дунё мингта асар ёзиб қолдирган. Ибн Асокир саксон жилдли тарих китобини битган. Суютий: «энг кўп асар тасниф этган Ибн Шоҳийндир. У уч юз ўттизта асар ёзган. Улар орасида «Тафсир»ларининг ўзи минг жуз, «Муснад»лари бир минг беш юз жуздир», деган. Яна Суютий: «Бу баъзи маконлар баракали қилинганидек баъзи инсонларга вақтнинг баракали қилиб қўйилганидандир. Худди Исро ва Қадр кечасида замон баракали қилингани сингари», деган. Бу сўзларини «Минаҳул бадия»да нақл қилган.

Ибн Ҳазм ва Ибн Абу Ҳотим Розийларнинг асарлари кўплиги

Имом Абу Муҳаммад Алий ибн Ҳазм саксон минг вараққа яқин тўрт юз жилд асар ёзиб қолдирган. Имом Абу Муҳаммад Абдурроҳман ибн Абу Ҳотим Розий фикҳ, ҳадис ва тарих бўйича кўплаб асарлар таълиф этган. Шулар орасида «Муснад» номли китоблари минг жуздан иборат. Булар «Тобақотус Субкий»да зикр қилинган.

Ҳоким Найсобурийнинг асарлари кўплиги

«Мустадрок ала саҳиҳайн» соҳиби Ибн Баййиъ номи билан машҳур Абу Абдуллоҳ Ҳокимнинг ёзган асарлари адади бир минг беш юзтага етган. «Тахрийжу ала саҳиҳайн», «Илал», «Амолий», «Фаваидуш шуйух» ва «Тариху Найсобур» каби асарлари шулар жумласидандир.

Абул Ҳасан Ашъарийнинг асарлари кўплиги

Имом Абул Ҳасан Ашъарийнинг катта-кичик китоблари элликтага етган. Кўпи адашган тоифаларга раддия сифатида ёзилган. Бу эса асар ёзишда кўп вақтни оладиган қийин иш ҳисобланади.

Муҳаммад ибн Суҳнун Моликийнинг асарлари кўплиги

Юз жузлик катта китоби билан танилган Муҳаммад ибн Суҳнун Ифриқий фикҳ, сийрат, тарих ва бошқа кўплаб илм соҳалари бўйича асарлар ёзиб қолдирган. «Аҳқомул Қуръон» ва бошқа кўп китоблари бўлган.

Абу Бакр ибн Арабий Маъорифийнинг асарлари кўплиги

Фосда дафн этилган Абу Бакр ибн Арабий Маъорифий саксон жузли катта тафсир ёзган. Бундан ташқари, «Термизий» ва «Муватто»ларга шарҳ ёзган, катта ва кичик «Аҳкамул Қуръон», «Аль-авосим минал қовасим» ва «Ал-Маҳсул фил усул» каби асарларини таълиф этган. Буларнинг барчаси олий табақали асарлар ҳисобланади. Бу ҳақиқатда нодир ишдир.

Абу Жаъфар Таҳовийнинг асарлари кўплиги

Имом Абу Жаъфар Таҳовий жуда кўплаб асарлар ёзган. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳажлари қирон бўлганми, ё ифрод бўлганми ё таматтуъ бўлганми, деган масала тўғрисида минг варақли асар ёзган. Бундай зотлар эса Исломуламолари орасида қанчадан-қанча бўлган.

Абу Убайда, Ибн Сурайж ва Ибн Ҳубайб Андалусийнинг асарлари кўплиги

Абу Убайда Маъмар ибн Мусаннонинг турли илму соҳаларига доир асарлари икки юзга етган бўлса, Ибн Сурайжнинг асарлари тўрт юзга етган. Қози Фозилники юзта бўлган. Андалус олими Абдулмалик ибн Ҳубайбнинг асарлари мингга етган. Булар «Нафхут тийб» асарида зикр қилинган.

Олдинги уламоларнинг умумий асарлари кўплиги

Уламоларнинг асарлари кўп жилдли бўлган. Сибт ибн Жавзийнинг тарих борасида ёзган «Миръотуз-замон» китоби қирқ жилд бўлган. Хатийабнинг «Тариху Бағдод» китоби ўн тўрт жилд, «Ағоний» йигирма жилд бўлган. Ибн Асийрнинг «Комил» китоби ўн икки жилдни ташкил этган. Абу Ҳанифа Дайнаварийнинг «Шархун набот» китоби олтмиш жилддан иборат. Араб файласуфи Яъқуб ибн Исҳоқ Киндийнинг асарлари икки юз ўттиз биттага етган. Ҳатто баъзи уламолар у зотнинг асарлари уч юздан ортиқ бўлган, дейишган. Бу асарлар фалсафа, тиб, ҳандаса ва бошқа кўплаб илм соҳаларига оид бўлган. Лекин мазкур асарларнинг жилдлари ўн билан юз варақ оралиғида бўлган. Бу ўша пайтлардаги ёзув воситалари номукамаллигига қарамасдан амалга оширилган ишлардир.

Кейинги уламоларнинг асарлари кўплиги олдингиларникига ета олмаслиги

Кейинги уламоларда ёзиш воситалари қулай бўлса ҳам кўп ёзишда олдингиларнинг даражасига ета олмаганлар. Масалан, «Фатҳул Борий», «Исоба» ҳамда бошқа асарлар соҳиби Ҳофиз Ибн Ҳажар, Заҳабий ва Суютий каби зотлар кўплаб асар ёзишган. Суютийнинг асарлари тўрт юздан ошиқроқ, лекин кўплари бир-икки варақ ҳажмдаги кичик асарлар бўлган.

Ҳиндистонда туғилиб, Мисрда яшаб қолган шайх Абул Файз Муҳиббуддин Муҳаммад Муртазо Ҳусайний Воситий Забидий Ҳанафийнинг асарлари Суютийникидан ҳам кўпроқ бўлган. Бунга «Шарҳу қомус», «Шарҳу

ихё»ларнинг ўзи ҳам далилдир. Пухта ва аъло даражада ёзилган бу икки асар манфаати умумий бўлгани сабабли бутун ислом олами мурожаат этадиган асарларга айланган. Аллома Ҳажвийнинг сўзларидан бир оз қисқартириш билан олинди.

Абдулфаттоҳ айтади: «Ушбулар кўп асар ёзган кишилар тўғрисида таҳрир қилмасдан, тўлдирилмасдан шошилинич айтилган сўзлардир. Яъни аллома Ҳажвий раҳматуллоҳи алайҳнинг имом Ибн Жарир Тобарийнинг асарлари кўплигини келтириш муносабати билан ортиқча изланмасдан мавзудан бир оз чекиниб ёзганлари холос.

Вақтдан унумли фойдаланиш умрни узайтиради ва асарларни кўпайтиради

Мени ушбу сатрларни ёзишга ундаган нарса ақллари лол қолдирадиган бундай кўп асарларнинг қандай ёзилгани ва қачон жамланганини баён қилиш эди. Албатта буларнинг барчаси вақтни қадрлаш ва бирор соатини, ё дақиқасини зое қилмасдан ундан унумли фойдаланиш билан ҳосил бўлган. Вақтни тежаш сабабли асарлар кўпайиб, умрлар баракали бўлади. Аллоҳ таоло оз вақт ва қисқа умрларга барака беради. Аллоҳ Ўз фазлини хоҳлаган бандасига ато этади, У улуғ фазл эгасидир.

Мен ўтаётган лаҳзаларини қадрлаб фойдаланувчи ҳамда гўзал самараларини ҳадя этувчи уламолар ҳақидаги сўзимни Хофиз Абулқосим ибн Асокир Димашқийнинг қисқача таржимаи ҳолини келтириш билан якунлайман. Дарҳақиқат, ушбу таржимаи ҳолда қатъиятга чорлайдиган ва кишини ғафлат уйқусидан уйғотадиган баёнотлар бор. Шу маънода қуйидагиларни айтаман:

Ислом кутубхоналарига Ҳофиз Ибн Асокир тақдим қилган асарларнинг улкан ҳажми

Ҳофиз Абулқосим ибн Асокир Димашқий (Алий ибн Ҳасан) раҳматуллоҳи алайҳ ҳижрий 499 йилда Димашқда таваллуд топиб, 571 йилда ўша ерда вафот этган. Бу зот вақтининг бирор лаҳзасини ҳам беҳуда ўтказишдан сақланган. Натижада ислом кутубхоналарига бугунги кунда Фанлар академиялари нашр этишга ожизлик қилаётган асарларни инъом қилган! Бу асарларни у зотнинг бир ўзи қўли билан қаламда ёзган. Ўзи таҳрир қилиб, ўзи таҳқиқ этган. Жамлаганлари орасидан танлаб, мувофиқлаштириб тартиблаган ҳамда ўз мақомларини доимий равишда инсонларга гапириб турувчи белги қилиб қолдирган. Бу белги-аломатлар доимо у зотнинг вақтни нақадар ажойиб тарзда асрагани, маърифатга бойлиги, бор ҳимматини таълиф этишга сарфлагани ва ақллар лол қоладиган даражада кўплаб асарлар тасниф этганини сўзлаб туради.

Шу ўринда мен у зотнинг таржимаи ҳолини учта китоб асосида баён қиламан. Бунда асосан кўп сафар қилганига, кўп асар ёзганига ва вақтлару лаҳзаларни қаттиқ муҳофаза қилганига тааллуқли маълумотларни қисқача келтириб ўтаман.

1. Кўплаб сафарга чиқиб, турли шаҳарларни кезиб, машойхлар билан кўришгани

Муаррих қози Ибн Халликон «Вафаётул аъён»да у зотнинг таржимаи ҳоллари ҳақида шундай деган: «У зот ўз вақтида Шомнинг муҳаддиси ва шофеъий фақиҳлари ичида таниқли киши эди. Кўпроқ ҳадис билан машғул бўлиб, муҳаддис сифатида танилган. Бу зот ҳадис талабида қаттиқ ҳаракат қилганлар ва бошқалар эриша олмаган даражада ҳадисларни тўплашга эришган.

У зот рихлат қилган, юртларни кезган ва шайхлар билан учрашган. Ҳофиз Абу Саъд Абдулкарим ибн Самъоний бу зот билан ҳамсафар бўлган. Самъонийнинг ислом диёрларида кўришган шайхлари етти мингга етган. Бу зот тақводор ҳофиз бўлган. Бағдодда эшитган матн ва иснодлари орасини жамлаган. Найсобур, Ҳирот, Исфаҳон ва Жибал шаҳарларига борган. Фойдали таснифотлар ёзиб, таҳрижлар чиқарган. Жамлаш ва таълиф этишда ёд олган ҳадисларини гўзал услубда сўзлаган. «Ат-Тариху ли Димашқ» асарини саксон жилдда ёзган. Ажойиб маълумотлар келтирилган бу асар зикр қилинган кишилар тўғрисидаги шартлар бўйича Хатиб Бағдодийнинг «Тариху Бағдод» асари услубида ёзилган. Лекин бу зотнинг асари ҳажми, кенг қамровли ва турли маъноларни ифодалаши жиҳатидан бир неча баробар каттадир. Шайхимиз Миср ҳофизи, аллома Закиюддин Абу Муҳаммад Абдулазийм Мунзирий ушбу тарих китобидан менга бир жузини кўрсатиб, бу зотнинг қилган ишларини мақтаб узоқ гапирган эди. Ўшанда жумладан шундай деганди: «Мен бу зотни ушбу тарих асарини ёзишга ақлларини танигандан бошлаб азму қарор қилган ва ўша вақтдан бошлаб жамлашга киришган бўлсалар керак, деб ўйлайман. Чунки танилиб машғулотлари кўпайганидан сўнг бундай китобни жамлашга бир кишининг умри камлик қилади». Дарҳақиқат, ҳақ гапни гапирган эди. Мазкур китобдан хабардор киши бу гапнинг ҳақлигини билади. Тарихдан маълумки, инсонга етарли вақт бўлсагина бундай асар таълиф эта олиши мумкин. – Агар у зот тайёр бўлай деб қолган хомаки нусхаларини олдиндан тайёрлаб қўйган бўлса, ўшанда бу гаплари тўғри бўлиши мумкин. – Ваҳоланки, у зотнинг бундан ташқари қанчадан-қанча гўзал ва манфаатли таълифотлари бўлган». Қози Ибн Халликон-

нинг сўзи тугади. Ҳа, ҳофиз Абулқосим ибн Асокирнинг элликдан зиёд асарлари бўлган. Шулардан бири «Тариху мадинати Димашқ» асарининг ўзи юқорида баён қилинганидек саксон жилддир.

2. Ибн Асокирнинг олий ҳимматлиги ва ислом шаҳарларининг кўпини кезиб чиққани

Ҳофиз Заҳабий «Тазкиротул ҳуффо»да бу зотнинг таржимаи ҳоли ҳақида қуйидагиларни ёзган: «Имом, улкан ҳофиз, Шом муҳаддиси, имомлар фаҳри Абулқосим ибн Асокир кўплаб таснифлар ва «Тарихул кабир»нинг соҳибидир. Бу зот ҳижрий 499 йилнинг аввалида туғилган. 505 йилда отаси ва акалари имом Зиёвуддин Ҳибатуллоҳнинг назорати остида дарс тинглай бошлаган. Димашқда ровийлардан ҳадис эшитган. Йигирманчи йилда сафарга отланиб, Бағдод, Макка, Куфа, Найсобур, Асбаҳон, Марв ва Ҳирот шаҳарларда ҳадис ўрганган. «Арбаъийна булдония» асарини қирқта шаҳардаги қирқта шайхдан эшитган қирқта ҳадис асосида тайёрлаган. Узтозларнинг адади бир минг уч юзта бўлган. Саксондан ортиғи аёл киши бўлган.

Бу зотдан жуда кўп кишилар ҳадис ривоят қилишган. Улардан бири ҳамсафарлари Абу Саъд Самъонийдир. Заҳабий унинг таълиф этган асарларини санаганида, эллик атрофидаги китоб бўлган. Илм боблари тўғрисида тўрт юз саккизта мажлисда имло қилган. Уларнинг ҳар бир имло мажлиси бир таълиф ўрнида бўлган.

Ўғиллари муҳаддис Баҳовуддин Қосим шундай деган: «Отам – Аллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин, – жамоат ва тиловатда бардавом эди. Ҳар ҳафтада бир марта Қуръонни хатм қиларди. Рамазон ойида эса ҳар куни бир марта хатм қиларди. Димашқ масжидининг шарқий минорасида эътикофда ўтирар эди. Нафл намозлари ва

зикрлари кўп эди. Шаъбон ойида ва икки ҳайитда кечанинг ярмини намоз ва зикр билан ўтказар эди. Ўтаётган ҳар бир лаҳза бўйича ўзини ҳисоб-китоб қилиб турарди! Қирқ йилдан бери, яъни шайхлари ривоят қилишга ва ҳадис айтишга изн берганидан бери ҳатто сафарларда ва дам олиш пайтларида ҳам илмларни жамлаш ва уларни эшиттириш билан машғул бўлди».

Ҳофиз Абульало Ҳамадоний айтади: «Закийлиги ва гўзал идроки кўзга ёрқин ташланиб тургани сабабли Абулқосим ибн Асокир Бағдодда «олов шуъласи» деб ном олганди». Абул Маваҳиб ибн Сосро айтади: «Мен у зотга саййидимиз ўзларидек кишини кўрганмилар, дедим. У зот: «Ундай дема, Аллоҳ таоло:

﴿فَلَا تُزَكُّوْا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمِنْ اَنْتَقَى﴾

«Бас, сизлар ўзларингизни оқламай қўяқолингиз! У тақводор кишиларни яхши билувчидир»¹⁴, деб айтган-ку», дедилар. Шунда мен, Аллоҳ таоло:

﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾

«Раббингизнинг (Сизга ато этган барча) неъматига ҳақида эса (одамларга) сўзланг!»¹⁵ деб ҳам айтган-ку», дедим. У зот: «Агар биров «кўзларим менинг мислидекни кўрмаган», деса, албатта рост гапирган бўлади», дедилар».

Абул Маваҳиб: «У зотнинг мислидек кишини кўрмаганман. Ҳислатларнинг у зотда жамланганидек бошқада жамланганини кўрмаганман. Қирқ йил битта йўлни

¹⁴ «Нажм» сураси 32-оят.

¹⁵ «Зуҳо» сураси 11-оят.

лозим тутди. Бирор узр бўлмаса, намозларда доимо биринчи сафда бўлди. Рамазонда ва зулҳижжанинг ўн кунда эътикофда ўтирди. Мол-мулк жамлаш ва ҳовли қуришни ўйламадилар. Буларни ўзидан соқит қилган эди. Имом хатиблик мансабидан юз ўгирди. Таклиф қилишганида ҳам унамай ундан бош тортди. Ўзига амру-маъруф ва наҳйи-мункарни лозим тутди. Аллоҳ йўлида қилаётган ишларида бирор маломатчининг маломатига парво қилмади.

3. Ибн Асокир ўзини илмга бағишлагани, шайхларининг кўплиги ва аъло даражадаги қуввати

Имом Тожуддин Субкий «Тобақотуш шофеъия-тил кубро»да бу зотнинг таржимаи ҳоллари ҳақида қуйидагиларни ёзган: «Бу зот буюк имом, уммат ҳофизи, Абул Қосим ибн Асокирдир. Боболари орасида бирорта-сининг Асокир деб номланганини билмаймиз, бу зот ушбу ном билан машҳур бўлган. Бу зот суннат ёрдамчиси ва ходими, ўз замонасида ҳадис аҳли имоми, буюк ҳофизларнинг охиргиси ҳамда толиби илмлар узоқ-узоқлардан излаб келадиган зот эди.

Турли илмларни эгаллаган эди. Илм ва амалдан бошқасини тутмасди. Иккаласи доим бу зотга ҳамроҳ эди. Ҳифзлари кучли бўлиб, бирор нодир нарса ҳам у зотнинг назаридан четда қолмас эди. Жуда синчков бўлиб, кам учрайдиган нарсаларни ҳам, машҳур нарсаларни ҳам баробар синчиклаб ўрганар эди. Илмда мустаҳкам бўлиб, бу борада олдингилардан устун бўлмаса ҳам, тенг эди. Илмга шу қадар бой эдики, барча инсонларни илмларига муҳтож қилиб кетди.

Кўплаб зотлардан ҳадис эшитган. Шайхларининг адади бир минг уч юзта бўлган. Саксондан ортиқ аёллардан ҳам ҳадис ривоят қилган. Илм йўлида Ироқ, Макка,

Мадинага сафар қилган. Булардан ташқари Асбахон, Найсобур, Марв, Табриз, Мийҳана, Ябҳақ, Хусружирд, Бистом, Домиғон, Рай, Занжон, Ҳамадон, Асадобод, Жай, Ҳирот, Баван, Бағ, Бушанж, Сарахс, Нуқон, Симнон, Абҳар, Маранд, Хувай, Жарбазақон, Мушкон, Рузровар, Ҳулвон ва Аржийш каби ажам шаҳарларига ҳам сафар қилиб ровийлардан ҳадис эшитган.

Шунингдек, Анбар, Рофиқа, Роҳба, Мордийн, Мокисийн каби ўлкаларда, узоқ шаҳарларда ва турли иқлимларда бўлиб, ровийлардан ҳадис тинглаган. Доим ҳовлисидан узоқда бўлар, уловлари билан олис саҳроларда юрарди.

Шайхлари Хатийб Абул Фазл Тусий айтади: «Бугунги кунда бу лақаб, яъни ҳофиз лақабига ундан бошқа ҳақдор кишини билмаймиз. Ибн Нажжор айтади: «У зот ўз вақтида муҳаддислар имоми эди. Ҳадис илмларини тўлиқ билишда, ишончли ва моҳирликда, гўзал тасниф этишда ва тажвидда раислик бу зотда қолган эди. Ушбу шаън бу зот билан ниҳояланди».

Ибн Нажжор айтади: «Шайхимиз Абдулваҳҳоб ибн Аминнинг шундай деганини эшитганман: «Бир куни ҳофиз Абул Қосим ибн Асокир ва Абу Саъд ибн Самъоний билан бирга эдим. Биз ҳадис ўрганиш ва шайхларга учраш учун сафарга чиққан эдик. Бир шайхни учратдик. Ибн Самъоний уни тўхтатиб, ўзига бир нарса ўқиб беришини илтимос қилди ва сафар халтасининг ичидан ўзи эшитиб ёзиб олган бир жузни излаб қолди. Уни топа олмасдан юраги сиқилди. Ибн Асокир ундан: «Эшитиб ёзиб олганинг қайси жуз эди», деб сўради. У: «Ибн Абу Довуднинг «Ал-Баъс ван-Нушур» китоби эди, мен уни Абу Наср Зайнобийдан эшитган эдим», деди. Шунда у зот: «Хафа бўлма»,

деди ва унинг ҳаммасини ё баъзисини ёддан ўқиб берди. Ибн Нажжор: «Бу ердаги шак шайхимизники», деган. – Яъни Ибн Асокир ҳаммасини ўқиб берганми ё баъзисини ўқиб берганми, буни Ибн Нажжорнинг шайхи аниқ билолмай қолган. –

Бу зот ҳақида Шайх Муҳйиддин Нававий (мен у зотнинг ёзганларидан нақл қилаяпман): «У зот нафақат Шом ҳофизи, балки бутун дунё ҳофизи, мутлақ имом ва собит сиқадир (ишончли ровий)», деган.

Ибн Асокирнинг эшитган китоблари қолиб кетгани ва улар етиб келгунча ташвишга тушгани

Ўғиллари ҳофиз Абу Муҳаммад Қосим шундай ҳикоя қилган: «Отам жуда кўп китоблардан дарс олган бўлиб, шериклари ҳофиз Абу Алий ибн Вазирнинг нусхаларига суянгани учун улардан нусха йиғмаган эди. Ибн Вазир тўплаганларини отам йиғмайдиган, отам тўплаганларини Ибн Вазир йиғмайдиган бўлишган.

Бир кеча дўстлари билан масжидда ой ёруғида суҳбатлашиб ўтирганида шундай деганди: «Сафар қилдим, гўёки сафар қилмагандекман! Йиғдим, гўёки йиғмагандекман! Шеригим Ибн Вазирни мен дарс эшитган «Саҳиҳул Бухорий», «Муслим», «Байҳақий»нинг китоблари ва олий жузларни олиб келади, деб ўйлаган эдим. У Марвда туриб ўша ерда яшаб қолди. Мен Юсуф ибн Фару Жайёний деган бошқа шеригим ва шеригимиз Абул Ҳасан Муродийнинг келишидан умид қилиб турибман». Менга шундай дерди: «Кўпинча Димашққа бориб, ундан Андалус шаҳарларига сафарга чиқиб кетганман. Уларнинг бирортасини ҳам Димашққа келганини кўрмаяпман. Шундай экан яна учинчи марта сафарга

чиқиш лозим, катта-кичик муҳим китобларни қўлга киритиш керак.

Орадан кўп ўтмасдан дўстларидан бири келиб эшигини қоқди ва Абул Ҳасан Муродий келганини айтди. Отам унга пешвоз чиқди, кучоқ очиб кутиб олиб ўзининг ўрнига ўтқазди. У бизга отам дарс олган тўрт жомадон лиқ тўла китобларни келтирган эди. Отам бундан қаттиқ хурсанд бўлди ва дарс эшитган китобларига ҳеч бир қийинчиликсиз муяссар қилиб қўйган Аллоҳ таолога шукроналар айтди. Олиб келган зотга сафар харажатларини тўлади. Ушбу китоблардан то мақсадларига етгунларича нусха кўчириб кўпайтирди. Уларнинг бирор жузини тайёрлаганида, гўё дунё мулкини ҳосил қилгандек бениҳоя хурсанд бўларди».

Мазкур маълумотлар буюк имом ҳофиз Ибн Асокир Димашқийнинг сийратидан ёрқин лавҳалардир. Кўриб турганингиздек, ажойиб, ғаройиб, ақлларни лол қолдирувчи, завқу шавқни келтирадиган лавҳаларга бой ҳаёт йўлидир. Агар вақтига бу қадар эътиборли бўлмаганида, дақиқалару лаҳзаларни ўзига ғанимат билмаганида бундай кенг манфаатли улкан асарларни ёзиш у зотга муяссар бўлмас эди. Асарлари шу даражада кўпки, бугунги кунда фанлар академиялари улардек асарларни ёзиш у ёқда турсин, ҳатто нашр этишга ҳам ожизлик қилмоқда. Шундай экан, вақтлару лаҳзалар қадрига етиш ва улардан унумли фойдаланиш лозим. Улар хайру барака хазиналаридир.

Ҳар бир амални муносиб вақтга тақсимлаш

Вақт тўғрисида эътибор бериш лозим бўлган жиҳатлардан бири илмий ишларнинг уларга муносиб вақтларда бажарилишидир. Илмий ишларнинг баъзилари

енгил ва адо этиш осон бўлгани учун уларни барча вақтларда ва зехннинг турли ҳолатларида бажариш мумкин. Масалан, нусха кўчириш, енгил мутолаа қилиш ва қисқа қироат қилиш каби илмий ишларда зехннинг соф ва тўлиқ уйғоқ бўлиши, ҳамда чуқур дақиқ фикрлашга эҳтиёж сезилмайди.

Шундай илмий ишлар борки, уларни тўлиғича ўзлаштириш учун зехнлар мусаффо бўлган, қобиляту фахмлар сергак бўлган, баракалару илҳом тухфаларига бой вақтлар лозим бўлади. Сахар, тонг ва субҳ вақтлари кечанинг тонга яқин соатлари, тўлиқ хотиржамлик ҳамда дарс қиладиган жойнинг тинч осуда пайтлари ана шундай вақтлар ҳисобланади. Ушбу мусаффо соатлар ва баракали вақтлардан тушунарсиз, қийин ва оғир мушкулотларни ечиш, чигал масалаларни кўриб чиқиш нотўғри ёзилган ёзувларни тузатиш, ноаниқ ва чигал ибораларни ҳал этиш ҳамда очиқ-ойдин далилларни ёдлашда фойдаланиб қолиш лозим.

Ёдлаш учун энг афзал вақтлар ва ўринлар баёни

Ҳофиз Хатиб Бағдодий «Ал-фақиҳ вал мутафаққиҳ» номли китобида ёдлаш учун энг афзал вақтлар ва унга ёрдам бўладиган энг яхши пайтлар ҳақида сўз юритган «Билгинки, бирин-кетин кўп нарсаларни ёд олишни мақсад қилган киши риоя этиши лозим бўлган, ёдлашга хос соатлар ва лозим тутиши зарур бўлган ўринлар бор

Вақтларнинг энг яхшироғи сахар пайти бўлиб, ундан кейингиси эса кундузнинг яримидаги пайтдир. Ундан кейингиси эрталаблардир. Тунда ёдлаш кундузи ёдлашдан кўра яхшироқдир. Ёд олиш учун қорин оч вақтлар тўқ вақтлардан кўра кўпроқ мақталган. Ёдловчи ўзидан

очлик ҳолатини йўқотиши лозим бўлади. Чунки баъзи инсонларга қаттиқ очлик ва унинг машаққати етса, ёдлай олмайди. Шунинг учун кўп овқатланмасдан балки енгилгина тамадди билан буларни кетказиш лозим бўлади.

Ёдлаш учун энг яхши ўринлар: паст бўлмаган хона, ўйин-кулгудан узоқ бўлган барча жойлар, қалб чалғимайдиган, эътиборни тортиб, у билан машғул бўлиб қоладиган ёки ёдлашдан тўсиб қўядиган нарсалардан холи жойлар. Кишининг наботот ва ўт-ўланлар олдида, дарёлар қирғоғида, кўчалар ўртасида ёдлашга уриниши мақталган ишлардан эмас. Бу жойларда кўпинча қалб хотиржам ва хаёл бир жойда бўлмайди». Хатибнинг сўзи тугади.

Айтаманки: «Жойлар тўғрисидаги бу йўл-йўриқдан ташқари Қози Ибн Халликоннинг «Вафаётул аъён»да Абу Наср Фаробийнинг таржимаи ҳоли ҳақидаги ҳикоясида ҳам келтирилган: у зот кўпинча ёлғиз бўлар, ҳеч ким билан ўтирмас эди. Димашқда турган пайтида кўпинча сув тўпланадиган жойларда, ё сўлим боғларда бўларди. Ўша жойларда китобларини ёзарди. У зот билан гаплашмоқчи бўлганлар навбатта туришарди».

Ёдлаш ва дарс қилиш вақтида шовқиндан узоқда бўлиш яхши экани

Толиби илмлар учун хилватда ва шовқин-суронлардан узоқда бўлиш яхши саналади. Чунки хилват фикрнинг соф бўлишига ёрдам беради. Агар фикр соф бўлса, маълумотларни излашда назар солиш ва фаҳмлаш тўғри бўлади. Улар илмни ақл мезонидан излар эдилар. Бу мезон ниҳоятда латиф бўлганидан озгина истак ё банд бўлишдан ҳам таъсирланади. Натижада тўғрилиқдан

чиқиб кетиши мумкин. Шунинг учун улар дақиқ илм ва қийин масалаларни ўрганишда замон ва маконни ҳисобга олишган. Бундан мақсад тўлиқ тушуниш, тасаввур тўғри бўлиши ва тўғри ҳукм чиқариш бўлган.

Муҳаддис, имом, фақиҳ, адиб Абу Сулаймон Ҳамд ибн Муҳаммад Бустий Хаттобий¹⁶ раҳматуллоҳи алайҳ шундай ёзган:

إذا ما خلوتُ صفا ذهني و عارضني
خواطر كطراز البرق في الظلم
و إن توالى صياح الناعقين على
أذني عرّني منه حُكْلَةُ الْعَجَم

*Қачон холий бўлсам соф бўлди зеҳним,
Зулмат чақмоғидек келди фикрлар.*

*Қулоғимга келгач шовқин бетиним,
Уларни йўқ қилди ноаниқ ҳислар.*

Илмлар орасида фойдаси кам, уни ўрганиш камолот, ўрганмаслик айб бўлмаган, манфаати оз, камдан-кам эҳтиёж тушадиганлари ҳам бор. Бундай илмлар учун вақт сарфланмайди, зеҳнлар машғул қилинмайди. Чунки фазилатли бўлмаган илм билан машғул бўлиш, фазилатли ва афзал илмларни эгаллашга тўсиқ, вақтни йўқотиш ҳамда жисмни ҳоритишдир. Бундай илм билан машғул бўлиш кишини ўзи яхши кўриб хоҳлайдиган нарсасига эришишдан маҳрум қилади. Солиҳ ибн Абдулқуддус шундай ёзган:

¹⁶ Хижрий 319 йилда туғилиб, 388 йилда вафот этганлар.

و إذا طلبت العلم فاعلم أنه
جمل فأبصر أي شيء تحمل
و إذا علمت بأنه متفاضل
فاشغل فؤدك بالذي هو أفضل

*Илмни изласанг билгин, у юкдир
Англагин, қай юкка урмоқдасан қўл.*

*Топган бўлсанг-да гар барида фазл,
Афзалроғига қил қалбингни машғул.*

Шунга кўра оқил киши ғаниматларни ва намуна бўладиган илмларни қўлга киритиши учун кучли зеҳнини, қимматли вақтини энг афзал амалларга ва энг яхши илмларни ўзлаштиришга сарфлаши лозим.

Малолланган ва бўшашган пайтда нафсини чалғитишга уриниш яхши экани

Абу Ҳилол Аскарининг «Ал-ҳассу ала толабил илм» китобида келтирилишича, Ибн Жарв Масилий шундай деган: «Инсон хабарлар ва шеърлар тўғрисидаги дарсларини малолланадиган вақтлари учун қолдириши лозим». Ибн Мароғий: «Инсон дарсда нафсини алдаши лозим», деган.

Айтаманки: яъни қачон инсонга бирор малоллик етса, ё бўшашиб қолса, нафсига бўйсуниб дарс қилишдан тўхташи дуруст бўлмайди. Балки бўшашишни муолажа қилиши ва то ғолиб келгунича малолликка қарши курашиши керак. Ана шунда бўшашиш ва малоллик кетиб тетиклик ва дадиллик келади.

Малолликни муолажа қиладиган ҳамда мудроқ ва дангасаликни қувадиган баъзи нарсалар

Бўшашиш ва малоллик қуйидаги амаллар билан кетказилади:

1. Сақич чайнаш;
2. Хонадан ташқарига очиқ ҳавога чиқиш;
3. Бир хонадан иккинчи хонага кўчиб жойни алмаштириш;
4. Совуқ ёки иссиқ сув ишлатиб, енгил ҳаммом қилиш;
5. Ёқимли ичимлик ичиш;
6. Енгил таомланиш;
7. Дўсти ёки бирга ўтирган киши билан гаплашиш;
8. Шеър ўқиш;
9. Овоз чиқариб Қуръон тиловат қилиш;
10. Ўтириш ҳолатини ўзгартириш;
11. Юриш ёки юқорига чиқиш;
12. Ўқиладиган китоб ёки мавзунини алмаштириш.

Шу каби амаллар билан малолланиш кетказилиб яна кўтаринкилик билан дарсда давом этиш мумкин. Ҳар бир жисмининг салоҳияти ва ҳар бир тетикликнинг қилити бор. Бу нарсалар оқил иштиёқмандларга сир эмас.

Муҳими билан машғул бўлиш ва уни муҳим бўлмаганидан муқаддам қўйиш лозимлиги

Ҳофиз Хатиб Бағдодий раҳматуллоҳи алайҳ шундай деган: «Илм – ўлчаш имконсиз бўлган денгизлар ва фойдалари тугамайдиган конлар кабидир, шундай экан»

сен энг муҳими билан машғул бўлгин. Чунки муҳим бўлмаган ишлар билан машғул бўлган кишининг муҳим ишларга имконияти қолмайди».

Ушбулар Аббос ибн Ҳасан Алавий ишора қилган нарсалардир. Бу зот оқил, доно ва етук закий шоирлардан бири бўлиб, Ҳорун ар-Рашид ва ундан кейин Маъмуннинг яқин ҳамсухбатларидан бўлган. Ўзининг қимматли насиҳатларида мазкур маълумотларга ишора қилган. Мен чуқур фикрлар ва балоғатли сўзларни ўз ичига қамраб олган бу маълумотларни тўлиғича келтиришни мақсадга мувофиқ деб билдим.

Аббос Алавийнинг муҳимлар ичидан муҳимроғини муқаддам қуйиш ҳақидаги насиҳатлари

Аббос раҳматуллоҳи алайҳ шундай деган: «Билгинки, ақл-идрокинги барча илмларни ихота эта олмайди, шунинг учун вақтингни энг муҳимларига сарфлагин. Мол-давлатинг барча инсонларни бой қила олмайди, шунинг учун уни аҳли ҳаққа сарфлагин. Саховатинг ҳаммага етмайди, шунинг учун аҳли фазлларга саховат қилишга интилин. Кеча ва кундуз жон-жаҳдинг билан ишласанг-да, барча ҳожатларингни раво қилишга етмайди. Шунинг учун ишларинг ва дам олишининг орасида иккаласини яхши тақсимлагин. Билгинки, ўз раъйингга кўра муҳим бўлмаган нарса билан машғул бўлишинг, муҳим нарсага эътиборсиз бўлишингдир. Молингни ботил йўлга сарфлаб қўядиган бўлсанг, ҳақ йўлга сарфлайман деганингда уни топа олмайсан. Мурувватинг билан аҳли фазл бўлмаганларга саховат кўрсатишинг аҳли фазлларга мурувват қилишдан сени ожиз

қолдиради. Кеча ва кундузингда зарур бўлмаган нарсалар билан машғул бўлишинг, зарур нарсаларга нисбатан эътиборсизлигингдир». Иқтибос тугади.

Ушбулар уламолар ва фозил имомлар наздида вақтнинг қадри тўғрисидаги фикрлар ва қарашлардир. Мен уларнинг баъзиларинигина келтириб ўтдим, холос. Бу зотлар нафақат исломнинг, балки бутун инсониятнинг фахри бўлганлар.

أولئك قوم شيد الله فخرهم
فما فوقه فخر و إن عظم الفخر

*Аллоҳ у қавмнинг улуғлигин кўтарган,
Бошқаси улуғлик ҳар қанча юқори бўлмасин
ундан устун бўлолмас.*

Ҳурматли ўқувчи! Ушбу маълумотлардан сўнг фалон олим юздан ортиқ китоб ёзган, унинг барча илмларга тегишли асарлари бўлган, деган гапни эшитсангиз ё ўқисангиз, ҳайрон бўлиб ўтирмайсиз. Чунки бунинг асосий сабаби вақтни тежаганлари, ғафлат билан ўтадиган ортиқча фурсатлари бўлмагани ҳамда лаҳзалар, дақиқалар ва соатларда ошиқиб ҳаракат қилганларидир. Натижада улар ана шундай боқий асарлар қолдиришга муваффақ бўлганлар.

Элик, юз ва ундан ортиқ асарлар таълиф этган уламолар баёни

Ҳижрий 1352 йилда вафот этган устоз Жамил Азим Димашқий бир китоб ёзиб, уни « Уқудул жавҳар фи тарожими ман лаҳум хомсууна таснийфан фамиатан

фааксар» (эллик, юз ва ундан ортиқ асар тасниф этган зотларнинг таржимаи ҳоллари ҳақидаги жавҳар шодалари) деб номлаган. Ушбу асарларида кўп таълиф ва тасниф этиш билан танилган жуда кўплаб зотларни зикр қилганлар.

Ибн Жарир Тобарий, Ибн Жавзий, Нававий, Ибн Сино, Ғаззолий, Ибн Ҳажар Асқалоний, Бадриддин Айний, Суютий, Алий Қорий, Муновий, Абдулғаний Набулсий, Абдулҳай Лакнавий каби юздан ё эллиқдан ортиқ китоб ёзган кўплаб уламоларнинг номлари келтириб ўтилган.

Агар сиз буюк фозиллар ва уларга ўхшаган зотларнинг таржимаи ҳолларидан воқиф бўлсангиз, уларнинг таржимаи ҳоллари сизни ўтаётган вақтларнинг қийматини ҳис этишга ундайди. Натижада сиз ҳам аҳли ҳимматлардан бўлсангиз, бу дунёдан кетар пайтгача ортингизда ўттиз, қирқ ва эллиқдан ортиқ асарлар қолдириш имкониятига эришасиз. Аллоҳ халойиқидан хоҳлаганига зиёда қилиб беради, раҳматига хоҳлаган бандасини хослайди. Аллоҳ кенг қамровли ва билувчидир.

Вақтдан ютишга ва ундан фойдаланиб қолишга кўмак берувчи нарсалар баёни

Вақтни эҳтиёт қилиш ва ундан фойдаланиш учун олдинлари қобилиятли ва илмда юксак мавқеларни эгаллаши умид қилинган толиби илмларнинг сифатларини шундай зикр қилишган: бундай толиби илм тез ёзадиган, тез ўқийдиган ва тез юрадиган бўлиши лозим.

Тез юрадиган бўлиши оз вақт ичида кўплаб шайхлар ҳузурида бўлиши учун бўлса, тез ёзиши ва тез ўқиши эса қисқа вақт ичида бошқа амалларга ҳам улгуриши ва ил-

мини зиёда қилиши учундир. Ушбу сифатлар ҳеч шак шубҳа йўқки, озгина вақтда, қисқагина умрда кўп илм эгаллашга ва кўп шайхларнинг илмларидан баҳраманд бўлишга сабаб бўлади.

Мен бу сифатларга тўртинчи сифатни ҳам қўшган бўлар эдим. У тез овқатланадиган бўлишидир. Чунки толиби илм бундай бўлмаса, секин егани туфайли узок вақт овқатланишга сарфланиб кетади! Таомнинг кириб чиқиши узун муддат олгани сабабли тез ўқиб, тез ёзиб, тез юриб қўлга киритган вақтини бой беради! Натижада вақтини яхши тасарруф қилмаган бўлади ва бу борадаги қилинган насиҳатлардан бирор наф ололмайди.

Толиби илм учун овқатланиш, уйқу ва дам олиш зарурат миқдорида бўлиши лозим экани

Имом Нававий раҳматуллоҳи алайҳ «Мажмуъ» номли буюк китобларининг муқаддимасида қуйидагиларни айтган: «У таълим олишга ҳарис бўлиши, барча вақтларида кечаси-ю кундузи, муқимлигу сафарда таълим олишда бардавом бўлиши лозим. Бирор вақтини илмдан холи ўтказмаслиги, ейиши, ухлаши ҳамда малолланишни кетказиш учун енгил дам олиши ва шу каби зарурий ишлари зарурат миқдоридоғина бўлиши лозим».

Абулвафо ибн Ақийл «овқатланишимга кетадиган вақтни имконим борича қисқа қиламан», дегани

Юқорида имом Абулвафо ибн Ақийл Ҳанбалий ҳақидаги хабарда у зотнинг қуйидаги сўзлари баён қилинган эди: «Овқатланишимга кетадиган вақтни имконим борича қисқа қиламан, ҳатто ораларида чайнаш фарқи

бўлгани сабабли мутолаа ёки ҳали идрок этолмаган бирор нарсани ёзишга кўпроқ вақт бўлиши учун нон ўрнига талқонни сув билан ҳўллаб ичиб қўя қоламан. Албатта оқил кишилар наздида қўлга киритиладиган нарсаларнинг энг улуғи уламолар ижмосига кўра, вақт-дир. Вақт-фуркатларидан фойдаланиб қолинадиган ўлжадир. Масъулиятлар кўп, вақтлар эса қисқадир».

Суютийнинг вақтни бой бермаслик тўғрисида толиби илмга лозим бўладиган икки байти

Сўнгра хофиз имом Суютий раҳматуллоҳи алайҳнинг иккита латиф байтларини кўрдим. Бу байтларда толиби илмнинг вақтни бой бермаслик учун тез юриб, тез ёзишдан ташқари тез овқатланиши ҳам лозим экани баён қилинган. Улар қуйидаги байтлардир:

حدثنا شيخنا الكناني
عن أبيه صاحب الخطابة
أسرع أخا العلم في ثلاث
الأكل و المشي و الكتابة

*Шайхимиз Киноний деди бизларга,
Хатиб отасининг пурмаъно сўзин:*

*Талаба шошилгин учта нарсада,
Тез егин, тез юргин ҳамда тез ёзгин.*

Бу ерда ишора қилинган шайх Киноний, имом қозиюл қуззот (қозилар қозиси)Иззуддин Аҳмад ибн

*Вақти етса, қуш ҳам боласига уя қураар.
Вақти келса, фил ҳам сичқондан қўрқар.*

Иброҳим Киноний Мисрий Ҳанбалий раҳматуллоҳи алайҳдир.

Ўтиб кетган вақт ҳеч қачон қайтмайди

Эй ҳурматли закий, оқил ва фаросатли дўстим, вақтнингизни бекор ва беҳуда ўтказишдан сақланиш ўзингиз учун керак. Чунки сиз яшаётган вақт янгиланмайди, қайтиб келмайдиган, ўтиб кетувчи бир фурсатдир. Айтишган-ку:

ما مضى فات و المؤمل غيب
و لك الساعة التي أنت فيها

*Ўтмиш ўтиб кетди, келажак орзу
Шу турган онингга қилавер ружу.*

Ўзингни, амалларинг ва вақтларингни тартибдан вақтдан фойдаланиб қолгин. Ўтаётган вақтни таълим олиб, ё таълим бериб, ё таълиф этиб, ё мутолаа қилиб дарс тинглаб, тиловат қилиб, ибодат қилиб ўтказишга вундан фойдаланиб қолишга интилин. Вақтни бой бериб, ҳаётинг соатларини ва борлигинг лаҳзаларини соvuриб ўзингга зулм қилмагин! Умрингни паст баҳолаб фойда кўрмасдан ўтказмагин! Роҳату дангасаликка талпиниб, фазилату олий мақомлардан юз ўгираётганингни англаб етгин!

Дангасалик энг ёмон одат экани ва роҳатни яхши кўриш надомат пайдо қилиши

Имом мураббий Абулфараж ибн Жавзий раҳматуллоҳи алайҳ фарзандига насиҳат қилиб ёзган «Лафта

тул кабад фий насихатил валад» номли рисоаларида қуйидагиларни келтирган: «Фазилатли амалларни касб қилишда дангасалик энг ёмон одатдир! Роҳатни яхши кўриш ҳар бир лаззат ортидан келиб чиқадиған надоматни пайдо қилади. Огоҳ бўлгин ва ўзинг учун ҳаракат қилгин. Ўтказиб юборганларингга надомат қилгин, модомики имкон бор экан, улуғлар ортидан етишга интилин. Модомики намлиги бор экан, шохларингни суғоргин. Зое кетган соатларингни эслагин. Уларнинг ўзи сенга ваъз-насихат учун етарлидир. Ўша соатлардаги дангасалик лаззатларидан ҳеч нарса қолмади, фазилатлар мартабалари ҳам қўлдан кетди!

Албатта баъзи вақтларда ҳимматлар паст бўлади. Агар у рағбатлантирилса, юксалади. Ҳиммат ерга урилгани учун паст бўлади! Шунга кўра ҳиммат олий бўлса, асло пастга қаноат қилмайди.

إذا ما علا المرء رام العلا
و يقنع بالدون من كان دونا

«Олий бўлса киши, олийлик истар
пастга қаноат қилса, қуйига кетар».

Кишининг фазилатлару камолотга интилиши олийлиги белгиси экани

Билинги, тиришқоқлар кўзлаган нарсаларнинг ниҳояси ҳам фазилатларни талаб қилишдан ҳисобланади. Фазилатлар ҳар хил бўлади. Шундай инсонлар борки, фазилатларни дунёдан юз ўгиришдир, деб ҳисоблайдилар. Яна шундайлар борки, фазилатларни ибодат билан машғул бўлишдир, дейишади.

Ҳақиқатда эса етук фазилатларга эришиш илм ва амал орасини жамлаш орқали ҳосил бўлади. Агар иккаласи жамланар экан, буларни жамлай олган киши юксак мақомларга кўтарилади. Бу эса кўзланган мақсаддир. Азму-қарорлар ният қилувчининг ҳолига кўра бўлади. Шунинг учун ҳимматингни баланд қилишинг лозим. Баъзи одамлар зуҳднинг ўзи билан чекланиб қолади, баъзилари эса илм билан чекланиб қолишади. Етук илм ва етук амал орасини жамлаганлар жуда озчиликни ташкил қиладилар. Зеро, ҳамма ҳам хоҳлаган нарсасига эришавермайди, мақталган ишларни бошловчилар кўп, лекин бошлаганини тўлиқ якунига етказувчилар жуда оз! Бу ҳақида Абу Тоййиб шундай деган:

و ما كل هاو للجميل بفاعل
و لا كل فعال له بمتّيم

*Яхшилик истовчи кўп, лек адо этгувчи кам,
Ишга киришганлар бисёр, поёнига етгувчи кам.*

Лекин банданинг зиммасида интилиш мажбурияти бор. Барча ўзи учун яратилган нарсага муяссар бўлади. Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло кўмак сўраладиган Зотдир.

Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган энг муҳим нарсалар баёни

Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган энг муҳим нарсалар сифатида қуйидагиларни айтиш мумкин:

1. Ишларни тартиблаш;
2. Бекорчи ва беҳуда ўтиришлардан узоқлашиш;
3. Барча ишларда ортиқчаларидан воз кечиш;

4. Вақту дақиқаларни қадрлайдиган оқил, закий ва тиришқоқ кишилар билан дўст бўлиш;
5. Таржимаи ҳоллари кишини рағбатлантирадиган буюк уламолар ҳақидаги хабарларни ўқиш;
6. Илмий ютуқларга эришишда вақтга эътибор бериш лаззатини туйиш;
7. Мутолаадан лаззатланиш;
8. Маърифат ва хабардорлигини оширишда бардавом бўлиш;
9. Маълумотларни таҳқиқ қилишда тўлиқ банд бўлиш ва ҳоказолардир.

Буларнинг бари сизга вақт қадрини ҳамда уни муҳофаза қилишни англатади. Сизни вақтни йўқ қилувчи эмас, уни касб қилувчи қилиб, вақтни зое қилувчи эмас, уни муҳофаза этувчи қилиб тарбиялайди.

Вақт ҳаётдир

Насихатгўй устоз, тўғри йўлга йўлловчи муршид Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳ қуйидагиларни айтганлар: «Кимки вақтнинг ҳақини таниган бўлса, у ҳаётни идрок этибди. Вақт ҳаётдир». Қози Ибн Халликоннинг «Вафаётул аъён» китобида фақиҳ, шоир, адиб Умора Яманий¹⁷ раҳматуллоҳи алайҳнинг таржимаи ҳоллари келтирилган. Бу таржимаи ҳолда у зотнинг қасидалари ҳам бўлиб, уларнинг бирида қуйидагича ёзган:

إذا كان رأس المال عمرك فاحترز
عليه من الانفاق في غير واجب

¹⁷ Ҳижрий 569 йилда вафот этган.

فبين اختلاف الليل و الصبح معرك
يكرُّ علينا جيشه بالعجائب

*Умринг дастмоянгдир, қилгин эътибор,
Зарурмас ўринга сарф қилма зинҳор.*

*Туну тонг жанглари тинмайди сира,
Бизларга беришар ғаройиб зарба.*

Шоир адиб Мисрий Аҳмад Шавқий шундай деган:

دقات قلب المرء قائمة له:

إن الحياة دقائق و ثوان

فارفع لنفسك بعد موتك

فالذكر للانسان عمر ثاني

*Киши қалби уриши унга шундай дер:
Ҳаёт дақиқа-ю лаҳзалар эрур.*

*Ўзингга ортингдан эслатма қолдир,
Эслатма инсонга иккинчи умр.*

Ҳафса бинти Сийрийнинг амал ёшлик чоғидагидир, дегани

Амаллар қиладиган ҳақиқий умр йигитлик ёшидир. Чунки йигитлик ишлаш ва манфаат келтириш майдони бўлганидек амал ва илм таҳсил қилиш майдони ҳамдир. Йигитликда қувват тўлиқ ва ҳиммат юксак бўлади. Турли касалликлар ва ташқи алоқалар оз бўлгани учун ҳалал берувчилардан узоқ бўлади. Буюк то-

беъин аёллардан бири Ҳафса бинти Сийрийн шундай деган: «Эй йигитлар жамоаси, оладиганларингни йигитликда олиб қолинглар. Мен йигитликдаги амални амал деб ҳисоблайман».

Имом Нававий раҳматуллоҳи алайҳ «Мажмуъ» номли машҳур китобининг муқаддимасида қуйидагиларни айтган: «Таълим олувчи бўш ва тетик, йигитлик ва бадани қувватли, хотири жам ва машғулотлари кам вақтларини, халал берувчи омилларга йўлиқмасдан олдин ғанимат билиши лозим».

Имом Аҳмаднинг йигитликни енгимдан тушиб қолган нарсага ўхшатдим, дегани

Узун умр кунма-кун тугаб боради. Кўпинча унинг тез ва қайтмас бўлиб ўтиб кетаётганини унутиб ҳам қўясиз. Натижада уни узундан-узоқ ва секин ўтади, деган ўйда амал қилиш ва манфаат олишдан ғафлатда қоласиз. Ҳақиқатда эса ундай эмас. Имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳ шундай деган: «Йигитликни енгимдан тушиб қолган нарсага ўхшатдим!» Бу зот етмиш етти йил умр кўрган. Шунинг учун йигитлик узоқ вақтга ўхшаб туюлса-да, аслида оздир, умр узунга ўхшагани билан аслида қисқадир.

Аллоҳ раҳматига олсин, ориф зотлардан бири шундай ёзган:

أذان المرء حين الطفل يأتي
و تأخير الصلاة إلى الممات
دليل أن محياه يسير
كما بين الأذان إلى الصلاة

Азон айтилади келганда гўдак,
Ўлими ортидан ўқилар намоз.

Бу умр ҳақида беради дарак,
У азон ва намоз орасидан оз.

Бошқа бири эса қуйидагича ёзган:

و ما بين ميلاد الفتى و وفاته
إذا نصح الأقوام أنفسهم عمر
لأن الذى يأتي شبيه الذى مضى
و ما هو إلا وقتك الضيق النزر

Туғилишдан то этгунча вафот,
Умр деб аталар билсинлар қавминг.

Келувчи кетгандан ўзгамас ҳайҳот,
Билгинки, бу сенинг оз ва кам умринг.

Бугунги кунда толиби илмлар сафида ақлий дангасалик тарқалгани

Афсуслар бўлсинки, бугунги кунда толиби илмлар сафларида ақлий дангасалик кўпайди. Уларда шижоат ва ғайрат билан дарс қилиш ўрнига лаззат ва дангасаликни устун қўйиш кенг тарқалиб бормоқда. Кўнгил хушликлар ва турли-туман ортиқча ишлар улар учун ҳаётий мақсадга айланиб улгурди. Лаззатлар кетида қувиш уларнинг асосий талабларидан бири бўлиб қолди. Натижада дарс қилиш ва илм ўрганишларига вақтлари етмай қолмоқда. Бу ҳолатлари луғат олими имом Аҳмад

*Ёзни қўйиб, қиш дема,
Қишда қишлик ишинг бор.*

ибн Форис Розий¹⁸ раҳматуллоҳи алайҳ назарда тутган кимсаларнинг ҳолига ўхшаб қолди:

إذا كان يؤذيك حر المصيف
و يُيس الخريف و برد الشتاء
و يلهيك حسن زمان الربيع
فأخذك للعلم قل لي: متى !؟

*Ёзнинг ҳарорати халақит берса,
Кузнинг хазони-ю, қишда қаҳратон.*

*Баҳор гўзаллиги ром этаверса,
Айтгин-чи илмни ўқийсан қачон ?!*

Олусий Ҳафид, унинг дарс ва илмга қаттиқ ҳарислиги

Катта аллома, адиб Абулмаолий Маҳмуд Шукрий Олусий Бағдодий раҳматуллоҳи алайҳ ҳижрий 1342 йилда вафот этган. Қаттиқ интилишлари ва вақтга ҳарисликлари билан ажралиб турган. Бу зотни дарсларидан ёзнинг жазирамаси ушлаб қола олмас, қишнинг қаҳратони кечиктира олмасди. Кўпинча дарс вақтига кеч келган шогирдлари у зотдан танқид ва гап эшитиб олишарди.

У зотнинг шогирдларидан бири аллома шайх Баҳжа Асарий шундай деган: «Мен бўрон бўлган бир куни у зотнинг дарсларига кела олмай қолганимни эслайман. Ўша куни кучли шамол бўлиб, жуда кўп ёмғир ёққан,

¹⁸ Имом Аҳмад ибн Форис Розий ҳижрий 329-санада туғилиб, 395-санада вафот этган.

хамма ёқ лой бўлиб кетган эди. Мен ўзимча у зотни мадрасага келмасалар керак, деб ўйлабман. Иккинчи куни дарсга ҳозир бўлган пайтимда жаҳллари чиққан оҳангда: «Иссиқ ва совуқ халақит берган кишида яхшилик бўлмайди», деганди.

Ёшингиз улғайган пайтда йигитлик ва ёшлик вақтингиздагидан кўра ташвишингиз кўпроқ ва заифҳол бўласиз

Баъзилар келажакда машғулотлардан фориғ бўлиб, халал берадиган ҳар хил нарсалардан қутуламан, ўша пайтда йигитлик кунларидан кўра бўш вақтларим кўпроқ бўлади, деб хаёл қиладилар. Лекин ҳурматли дўстим, мушоҳада қилинган воқелик бунинг аксидир. Сизга кексалик ёшига етиб, уни билган кишининг хабарини айтиб бераман: ёшингиз улғайган сари масъулиятингиз ҳам улғайиб боради. Ташвишларингиз кўпайиб, вақт тобора чекланиб боради. Тоқатингиз олдингидан кўра камайиб боради. Қариликда вақт тор ва жисм заиф бўлади. Соғлиқ кам ва тетиклик оз бўлади. Қилиш керак бўлган ишлару машғулотлар кўп ва қатъий бўлади! Шунинг учун фурсат борида умр соатларига шошилаверинг. Номаълум ва яширин нарсага осилманг. Ҳар бир вақт ўзига тегишли машғулотлари, вазифалари ва тасодифлари билан лиқ тўладир. Бунга хурсандчилик кунларнинг камлиги ва қийин кунларнинг кўп бўлиши ҳақидаги гап билан ҳам ишора қилганлар:

يقولون إن الدهر يومان كله

فيوم مسرات و يوم مكاره

و ما صدقوا و الدهر يوم مسرة
و ايام مكروه كثير البدائه

*Одамлар айтарлар замон икки кун
Бир куни шодлигу, бир куни қийин.*

*Ростин айтишмабди, аслида замон,
Шодлиги бир куну, кўп куни қийин.*

Йигитлик интилиш ва лаззатлар манбаси, қарилик заифлик ва қийинчиликлар манбасидир

Амал ва интилиш, қувватли ва имконияти бор бўлиш, мақсадларга эришиш, лаззатларнинг соф бўлиши, буларнинг барчаси йигитлик ёшида бўлади, қарилик ёшига етганда эмас. Чунки қарилик вақти касалликлар, хижолатчиликлар ва қийинчиликлар майдонидир. Ҳа, ҳақиқатан тўғри айтишган: йигитликда бажарилган ишларнинг натижалари улуғ бўлади. Йигитлик чоғларида лаззат оламиз, қариликда бундай лаззатлар йўқдир.

Машҳур адиб Абу Усмон Жоҳиз қариб, касал бўлиб қолганда заифлик ва хасталиклардан азият чекиб, ҳасрат билан ушбу таъсирли икки байтни айтган экан:

أترجو أن تكون و أنت شيخ

كما قد كنت أيام الشباب

لقد كذبتك نفسك ليس ثوب

دريس كالجدید من الثياب

Умид қиласанми, бўлсангда кекса
Йигитлик ҳолатинг ҳали ҳам ҳамон.

Сени нафсинг алдаб қўйибди роса,
Эски кийим янгидек бўлмас ҳеч қачон.

Дунё ишида ҳам, дин ишида ҳам бепарво бўлма

Хайрли ишларга муваффақ қилинган оқил инсон умрининг барча вақтини лаҳза-ю сонияларигача фойда олиш ҳамда солиҳ амаллар билан тўлдиради. Сайи-димиз Умар ибн Хаттоб розияллоҳу анҳу бекорчилик, ишсизлик ва вақтни беҳуда зое қилишни ёмон кўрган! У зот шундай деган: «Мен сизлардан бирортангизни на дунё иши ва на охираат иши билан шуғулланмай бепарво юргангизни кўришни ёмон кўраман!»

Вақт мулкнинг энг қиммати ва энг арзон сарфланадиганидир!

Ҳижрий 449 йилда туғилиб, 560 йилда вафот этган солиҳ вазир, фақиҳ аллома, улуғ адиб Яҳё ибн Хубайра Бағдодий раҳматуллоҳи алайҳ шундай деган:

و الوقت أنفس ما عنيت بحفظه
و أراه أسهل ما عليك يضيع

*Вақт асрашинг керак бўлган энг нафис нарсангдир
сен эса уни осонгина зое қилмоқдасан.*

Устоз Аҳмад Аминнинг вақтни асраш ва уни зое қилиш белгилари ҳақидаги мақоласи

Ҳижрий 1373 йилда вафот этган Мисрий адиб, котиб устоз Аҳмад Аминнинг «Файзул хотир» китоби-

да келтирган «Авқотул фароғ» номли мақоласи билан танишиб чиқдим. Мазкур мақола маъқул бўлиб, уни қисқартириш ва бироз ўзгартириш билан ушбу рисола-нинг охирида келтиришни лозим топдим. Бу ишнинг манфаатли бўлишидан умидворман.

У зот шундай деган: «Илм масканларининг минг-минглаб талабалари ёзги таътилда тўрт ё беш ойни уй-ларида ўтказишади. Оталари улар билан бу узун вақтни қандай қилиб жисмларига, ақлларига, хулқларига ва шаҳарларига манфаат келтирадиган тарзда ўтказишлари ҳақида савол-жавоб қиладиларми? Умнатнинг ярмини ташкил қиладиган аёллар уйларида ўтирибдилар, улар бўш вақтларини қандай ўтказишмоқда?

Агар мол-мулкдан фойдаланиш, илм ҳосил қилиш, соғлиқни тиклашнинг асосий замини вақт бўлса, буларнинг қанчаларини зое қилиб юбордик? Қанча умрлар на дунё иши, на охират ишига сарфланмасдан беҳуда нарсаларга зое қилинди экан?!

Қанчадан-қанча бойлик манбаларининг зое бўлиши вақтни зое қилиш натижасида келиб чиққан. Агар уларни ишлатишда вақтга бепарволик ва жоҳиллик қилинмаганида эди, улардан фойдаланиш мумкин бўларди. Бўш вақтнинг бир қисмидагина қанчадан-қанча ўзлаштириш мумкин бўлган ташландиқ ерлар, ташкил этиш мумкин бўлган ширкатлар, тиклаб ишга тушириб юборса бўладиган хилма-хил муассасалар бор.

Бугунги кунда ҳам вақтни зое қилиш натижасида китоблар касод бўлиб ўқилмасдан қолмоқда, жоҳилликка рози бўлинмоқда. Бу ерда жаҳолатдан оғринадиган кишилар эмас, роҳатланишга батамом шўнғиган таналар бор. Мол-давлат оламининг ҳоли ҳам китоблар олами ҳолига ўхшаш. Бу ерда озга қаноат қилиб, камга рози

бўлиб ўтириш бор. Вазифасида ҳам, белгиланган ишида ҳам интилмасдан, тафаккур қилмасдан хотиржам ўтириш бор. Сўнгра бу ерда яна дармонсиз фикр ва вақтидан қандай фойдаланишни биладиган тиришқоқ ажнабийга йўл бериш ҳам бор.

Вақтни асраш керак деган сўзимни тўғри тушуниш лозим. Мен бу билан барча вақтни амал билан тўлдириш керак, ҳаёт тўлиғича жиддийлик ва қатъийликдир, унда умуман роҳатланиш ва кўнгилхушлик йўқ, унда қовоғини солиш бор, кулгую табассум йўқ, демоқчи эмасман. Бу сўзим билан бўш вақт иш вақтига ошиб ўтмасин, бўш вақт ҳаётнинг асли бўлиб, иш вақти унинг хошияси ва чеккаси бўлиб қолмасин, демоқчиман.

Балки бундан ҳам кенгроқ маънода бўш вақтлар ҳам иш вақтлари каби ақлга бўйсунсин, чунки биз ишлаётганимизда бирор мақсад учун ишлаймиз, бўш вақтларимизни ҳам худди шундай бирор мақсад сари буришимиз лозим. Бўш вақтимиз ё соғлигимизга наф келтирадиган бўлсин, масалан шариятда рухсат берилган бадан тарбия ўйинларини ўйнаш, ё нафсий лаззатлар учун бўлсин, масалан илмий мутолаалар қилиш, ё руҳий озуқа учун бўлсин, масалан Қуръон тиловати, ҳадиси шарифлар ўқиш, нафл тоат-ибодатлар қилиш каби, демоқчиман.

Аммо вақтни ўтказишни мақсад қилиш бу шаръий мақсад эмас. Чунки вақт ҳаёт демақдир. Вақтни йўқотиш ҳаётни йўқотишдир! Узун вақтларини нарда, ё бошқа бирон бир беҳуда нарсаларга сарфлаётганлар бу ишларини ақл рози бўладиган мақсадда қилаётганлари йўқ. Шунингдек, қаҳвахоналар, клублар ва йўлларда тентираб юрадиганлар ҳам вақтни қандай бўлса-да йўқотиш пайидалар, гўё вақт уларнинг душманларидан бири!

Ушбу мушкулотнинг давоси шуки, инсон яхши кўрган ва ёмон кўрган нарсаларини хоҳлаганидек ўзгартира олади, хоҳишини истаганидек ўзгартиришга қодир, деб эътиқод қилишдир. Натижада олдин ҳис қилиб кўрмаган нарсалар ҳақида хоҳишини машқ қилдиришга, олдин яхши кўрган нарсаларини ёмон кўришга эришади. Агар иродалари кучли бўлса, кўп инсонлар бўш вақтларини соғлиқлари, ақллари ва динларига фойдали ишларга тақсимлашга қодирдир.

Афсуслар бўлсинки, кўпчилик ақлларига озуқа бўлиши учун енгил қиссаларни ва савияси паст газеталарни ўқишнинг ўзи кифоя қилади, деб ҳисоблайдилар. Уларда ёзилган, таклиф этилган нарсаларни мутлақ қабул қилишиб, ақлларини лаззатлантирадилар. Ваҳоланки, улар ақлларни сусайтирувчи, ё жинсий майлларни уйғотувчи нарсалардир, холос. Озгина сабр ва қувватли ирода таълим олувчини жиддий дарслар қилишига ва фойдали нарсаларни ўқишига сабаб бўлади.

Ҳар бир маълумотли киши илмнинг бирор турига ўзида истак уйғотиши мумкин. Уни дарс қилиб ўқийди, у ҳақидаги маълумотларини кенгайтиради ва унга чуқур кириб боради. Бу илм адабиёт тўғрисида, ё ҳайвонот тўғрисида, ё гуллар тўғрисида, ё механика тўғрисида, ё бирор аср тарихи тўғрисида ёки инсоний маърифатларнинг бирор тури ҳақида бўлиши мумкин. Аввало унга рағбатини қўзғатади, сўнгра кунининг муайян бир қисмини уни дарс қилиб ўқишга эътибор беради: қачонки у бошқа бир инсонга айлангач, энди унинг алоҳида қуввати бўлади, муҳтарам шахсияти бўлади, ўзига, фарзандларига ва бошқаларнинг фарзандларига манфаати етадиган бўлади.

Качонки жамият илм, маърифат ва фаннинг турли соҳалари бўйича ўз фарзандларига эга бўлса, ихтисосликлари бўйича ҳаётнинг турли жабҳаларида уларга суянади.

Уларнинг суҳбатлари туфайли инсонларнинг онглари ўсади, фикрлари юксалади, ҳаётлари гуллаб-яшнайти. Бир-бирларидан маданиятни, илмни, адабни, йўл-йўриқни ва вақтни қадрлашни ўрганадилар.

Агар маданият юксалса, ақллар кенгайса, ҳаёт тараққий этса, қувват зиёда бўлса, яшаш тарзи гуллаб-яшнаса, шунда барча инсонлар ошқозонларига озуқа берганлари каби ақлларига ҳам озуқа беришлари лозимлигини, озуқасиз ҳаёт йўқлигини тўлиқ англайдилар. Озуқа эса вақтни асрамасдан, ундан етарли тарзда истифода қилмасдан ҳосил бўлмайди. Ана шунда бутун жамиятнинг ҳолати, фикри, касбу кори, ишлаб чиқариши, саховати ва манфаати тараққий этади.

Ушбу сўровни ўзингизга доимий шиор қилиб олинг: «Бўш вақтимда нима қилдим, соғлигимни тикладимми, ё мол топдимми, ё илм ўргандимми, ё ўзимга ёки бошқага наф келтирдимми?».

Эътибор беринг, бўш вақтингиз ақлингизга бўйсуняптими? Сизнинг яхши мақсадингиз бор, унинг учун вақтингизни сарфляяпсизми? Агар шундай бўлса, сиз зафар топибсиз. Агар шундай бўлмаса, то муваффақиятга эришгунча ҳолатингизни ўзгартиришга уринаверинг.

Ҳожатингиз раво бўлиши йўлида сабр қилувчиларнинг хулқларини шиор қилиб олинг ва мақсадингизга эришиш учун доимо эшикни тақиллатиб киришга интилиб турувчидек ҳаракатда бўлинг.

Камдан-кам вақт барча кунлар муайян бир нарсага хосланиб қолади. Гоҳо қаршингиздаги ҳаёт йўли сизни

ўзгартириб, ўйлаганингиздан кўра собитқадамроқ ва хаёл қилганингиздан кўра юқорироқ қилиб қўяди.

Жамиятимиздаги инсонлар ҳозирда ҳаёт кечиришлари лозим бўлган яшашнинг ўндан бирини яшамоқдалар! Ёки бундан ҳам озроқ! Бу молиявий ишлаб чиқаришда бўладими, ақлий маданиятда бўладими, ё сиҳат-саломатликда бўладими, барибир. Ҳаётларининг қолган қисми дангасалигу ҳафсаласизликлар орасида йўқ бўлиб кетмоқда! Ёки нардаю беҳуда ўйин кулгулар билан йўқотилмоқда! Ёки ҳеч нарса қилмасдан бой берилмоқда! Бахтли яшашлари учун етишмай турган нарса вақтни тўлдириш йўллариини ўрганишлари ҳамда уни шариат ва ақл ҳукмига бўйсундиришларидир». Иқтибос тугади.

Вақт ҳаётдир, ҳаёт эса олтиндан қимматдир

Ҳасан раҳматуллоҳи алайҳ «Вақт ҳаётдир» мақоласида қуйидагиларни ёзган: «Айтиладики, вақт олтиндир! Бу борлиқни моддий қийматлар билан қиёс қиладиганлар учун тўғри, аммо бундан ҳам узоқни кўрадиганлар учун вақт ҳаёт демақдир.

Эй инсон, сенинг бу борлиқдаги ҳаётинг вафот этиш ва туғилиш орасида ўтказган вақтдан бошқа нарсами? Олтин кўлдан кетиши, тугаши мумкин. Лекин сен йўқотганингдан бир неча баробар кўпроғини топишинг ҳам мумкин. Аммо кетган вақтни, ўтган замонни қайтара олмайсан, ортга ҳам сура олмайсан! Шундай экан, вақт олтиндан ҳам, олмосдан ҳам ва бошқа барча жавоҳирлардан ҳам қиммат туради. Чунки у ҳаётдир.

Муваффақият қозониш фақатгина бирор бир маконга ҳам, бирор бир шароитга ҳам боғлаб қўйилган

эмас. Лекин у худди ўшандай муносиб лаҳзага боғлиқ. Олдингилар хом фикрдан ҳам, кейин келган фикрдан ҳам эҳтиёт бўлганлар. Зеро муваффақият қозониш амал муносиб лаҳзаларида адо этишдир.

﴿وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾

«Кеча ва кундуз (миқдори)ни Аллоҳ белгилар»
(Муззаммил сураси, 20-оят).

Шунинг учун ҳам энг катта зиёну зарар кўрадиган инсонлар анави ғофиллардир!

﴿وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَمِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ﴾

﴿۱۷۹﴾

«Жаҳаннам учун жинлар ва инсонларнинг кўпчилигини яратганмиз. Уларда қалблар бор, (лекин) улар билан «англамайдилар». Уларда кўзлар бор, (лекин) улар билан «кўрмайдилар». Уларда қулоқлар бор, (лекин) улар билан «эшитмайдилар». Ана ўшалар ҳайвонлар кабидирлар. Балки, улар (янада) адашганроқдирлар. Айнан ўшалар ғофиллардир»
(Аъроф сураси, 179-оят).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қимматли вақтнинг қадрини энг гўзал сувратда тасвирлаб берганлар:

ما من يوم ينشق فجره الا و ينادي: يا ابن آدم أنا خلق
جديد و على عملك شهيد فتزود مني فأني لا أعود إلى يوم
القيامة

«Тонги отган бирор кун йўқки, шундай нидо қилмаса: «Эй одам боласи, мен янги кунман, ама-лингга шоҳидман, мендан фойдаланиб қол, мен қиёмат кунигача асло қайтмайман»¹⁹.

Шундай экан, борлиқда вақтдан кўра қимматлироқ нарса йўқ. Вақт эса хайру баракаларга эришиш, муваффақиятлар қозониш ва бахт-саодатга интилиш мавридларида тафовутли бўлади. Бир соат бошқа бир соатдан баракали бўлади. Бир кун Аллоҳ ҳузурда бошқа бир кундан афзалдир. Бир ой бошқа бир ойдан эҳтиромлидир:

هو الجُدُّ حتى تفضل العين أختها
و حتى يكون اليوم لليوم سيِّدا

У насибадир, ҳатто афзал бўлди кўз ҳам ён кўздан
Ҳатто афзал бўлар кун ўзга кундан.

¹⁹ Муаллиф ушбу лафзни топа олмаганларини айтганлар. Шунга яқин маънодаги лафзлар ҳақида қуйидагиларни баён қилганлар: Суютийнинг «Жамъул мавомийъ»сида» Куёши чиққан бирор кун йўқки, шундай нидо қилмаса: «Кимки менда бирор яхшилиқни қилишга қодир бўлса, уни қилиб қолсин. Мен қиёмат кунигача сизларга қайта келмайман...» маъносидаги лафз келган. Бу лафзни Байхақий «Шуъабул иймон»да Усмон ибн Муҳаммад ибн Муғийра Ахназдан мурсал ҳолатда ривоят қилган. Дайлабий Саъийд ибн Мусаййабдан, у эса Ибн Аббос розияллоху анхундан ривоят қилган.

Дарҳақиқат, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадисларида вақтни қадрлашга ва ундан фойдаланишга эътиборимизни тортганлар. Қуйидаги сўзларида бунга ишора бор:

الْمُؤْمِنُ بَيْنَ مَخَافَتَيْنِ: بَيْنَ عَاجِلٍ قَدْ مَضَى لَا يَدْرِي مَا
لِللَّهِ صَانِعٌ فِيهِ وَ بَيْنَ آجِلٍ قَدْ بَقِيَ لَا يَدْرِي مَا لِلَّهِ قَاضٍ فِيهِ

«Мўмин икки хавотир орасида бўлади: тез ўтиб кетган кеча ва ҳали келмаган эрта орасида, кечада Аллоҳ таолонинг нима қилганини (яъни ундан амалларини қабул этган ё этмаганини) билмайди, эртага Аллоҳ таолонинг нима ҳукм қилишини билмайди»²⁰

Шунга кўра банда ўзи учун ўзидан фойдаланиб қолсин, охирати учун дунёсидан фойдаланиб қолсин. қаришидан олдин ёшлигидан фойдаланиб қолсин, ўлимидан олдин ҳаётидан фойдаланиб қолсин!

Шундай экан эй азиз дўстим, вақтни ғанимат бил Вақт қилич кабидир. Етар! Бўлди, энди кейинга қолдиришни ташла, ундан кўра зарарлироқ нарса йўқ Аллоҳ таолодан мақбул амал ва фазилатли вақтга эришиш учун тавфиқ беришини сўрагин.

Ҳурматли ўқувчи, Аллоҳ таоло бизни ҳам, сизларни ҳам вақтга риоя қилишга ва уни солиҳ амаллару фойдали илмлар билан тўлдиришга муваффақ қилсин Барчамизни замон ва ҳаётнинг қадрига етадиганлардан қилсин. Зеро, омонат умрнинг қадрига етадиган

²⁰ Муаллиф ушбу ҳадис ҳақида Ҳофиз Ироқийнинг «Тахрир-жу ихё» даги сўзларини келтирган: «Бу ҳадисни Байҳақий «Шуъабул-иймон»да Ҳасан Басрийдан у Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан бўлган бир кишидан ривоят қилган. Бунда узилиш бор». Ушбу ҳадис заиф ҳисобланади.

Вақтни зое қилиш ўлимдан ҳам ёмонроқдир. Чунки вақтни зое қилиш Аллоҳдан ва охираддан узиб қўяди. Ўлим эса дунё ва унинг аҳлидан узади.

зотлар ўзларини ҳам, миллатларини ҳам, юртларини ҳам манфаатлардан маҳрум қилмайдилар. Ана ўшалар тўғрилиқда юрувчилардир.

Муаллиф ушбу асарни шундай якунлаганлар: Ожиз банда Абдулфаттоҳ Абу Ғудда айтади: китобнинг ушбу бешинчи нашрини ҳижрий 1409–йилнинг Робиъул аввал ойида кўриб тузатиб, чиқдим. Ундан манфаат олганларнинг хайрли дуоларидан умидворман. Оламлар Роббиси Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши.....	3
Вақтнинг аҳамияти	5
Ўтиб кетган вақт ҳеч қачон қайтмайди ва унинг ўрнини тўлдириб бўлмайди	6
Кунлар жуда тез ўтиб кетади.....	7
Умр ўлчаб берилган.....	9
Вақт инсон эга бўлган энг нафис, энг бебаҳо неъматдир.....	11
Энг бебаҳо неъматнинг қадрига етмайдиганлар кўпчиликдир	12
Муаллиф ҳақида	18
Муаллиф муқаддимаси	19
ВАҚТНИНГ ҚАДРИ.....	26
Аслий ва фаръий неъматлар.....	27
Аслий неъматлар	27
Энг катта аслий неъмат.....	28
Вақт неъматини билдирувчи оятлардан намуналар	29
Умрларини зое қилган кофирларга Аллоҳ таолонинг ғазаб қилиши	32
Олтмиш йил умр берилган кишига узр учун ўрин қолмагани.....	33
Аллоҳ таолонинг вақт билан қасамёд этгани унинг улуғворлиги ва аҳамиятини баён қилишидир.....	34

Фахриддин Розийнинг вақт қиймати ва шарафини баён қилгани	36
Вақт қиймати ҳақида суннатда келган хабарлар	37
Вақтга надомат обид ва оқилнинг наздида ҳалок қилувчи надоматдир	38
Манфаатларнинг вақтдан келиб чиқиши, уни зое қилган кимса ҳеч қачон ўрнини тўлдиролмаслиги.....	41
Ўтган солиҳларнинг вақтдан ютишга ва уни яхшилик билан тўлдиришга астойдил интилишлари	42
Қуёшни тўхтатиб тур, шунда сен билан гаплашаман...	42
Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳунинг умридан ўтган бир куни учун надомати	43
Кеча ва кундуз устингда ишламоқда сен ҳам уларда ишлаб қолгин!.....	43
Эй одам боласи, сен кунлардан иборатсан!.....	43
Ҳаммоод ибн Салама ё ҳадис айтарди, ё Куръон ўқирди, ё тасбеҳ ёки салавот айтарди.....	43
Халил ибн Аҳмадга энг оғир вақт таомланишга кетган вақт экани.....	44
Абу Юсуф раҳматуллоҳи алайҳнинг вафот этаётган вақтда ҳам фикҳий масала ҳақида баҳс қилгани	45
Абу Юсуфнинг ўғли вафот этган пайтда ҳам дарсга ҳозир бўлиш учун кафанлаш ва дафн этишни бошқаларга топширгани	46
Муҳаммад ибн Ҳасан тунда озгина ухларди	46
Исом Балхийнинг эшитган нарсасини ўша заҳоти ёзиб олиши учун бир динорга қалам сотиб олгани.....	47
Муҳаммад ибн Салом Пойкандийнинг: битта қаламга бир динор бераман, деб нидо қилгани	47

Убайд ибн Яъийшнинг ҳадис ёзиши учун кечки овқатини ўттиз йил синглиси оғзига солиб тургани	48
Ибн Маъийннинг шайхига: «Менга ҳозирок имло қилинг, сизга йўлиқмай қолишимдан қўрқаяпман», дегани.....	49
Ибн Маъийннинг ҳадисда имом экани	49
Ибн Маъийннинг миллионта ҳадисни қўлида ёзгани ва битта ҳадисни эллик марталаб ёзиши.....	51
Ибн Маъийн билмаган ҳадис ҳадис эмас	51
Ибн Маъийннинг «Агар ёзсанг йиғин, агар сўзласанг, текширгин» дегани	52
Ибн Маъийн қолдирган китобларнинг кўплиги	52
Аллоҳнинг элчисини тухматдан ҳимоя қилган зот	52
Ибн Маъийн ва шайхи Муҳаммад ибн Фазл ораларида бўлиб ўтган воқеанинг шарҳи.....	53
Жоҳиз, Фатҳ ибн Хоқон ва Исмоил қозиларнинг илмга иштиёқлари.....	55
Ибн Сухнунга кечки овқатини жорияси едириб қўйгани ва унинг китоб ёзиш билан машғул бўлгани сабабли бунга сезмагани.....	56
Наҳв олими Саълабнинг чақирилган жойга китобини ўқишга имкон беришлари шарти билан бориши.....	57
Саълабни кўчада китоб ўқиб кетаётганда бир ҳайвоннинг туртиб кетгани ва вафот этиши	57
Ибн Жарирнинг вақтини асраши ва Қуръонни ўттиз минг варақда тафсир қилишга азму қарор қилгани.....	58
Ибн Жарирнинг тарихни ўттиз минг варақда ёзишга азму қарор қилгани	58
Ибн Жарир ҳар куни қирқ варақ асар ёзган	59

Ибн Жарирнинг таснифотлари 358 минг варақ атрофида бўлган	59
Ибн Жарирнинг вақтни ва амалларни тартиблаши ...	60
Ибн Жарирнинг вафотидан бир соатгина олдин ҳам маълумот ёзиб қўйгани	61
Ибн Жарирнинг номи китоблари ва ўлмас асарлари тургунича боқий қолиши	62
Наҳв олими Ибн Хайётнинг кўчада дарс қилиши ва чуқурга йиқилиб тушиши	62
Ҳоким Шаҳид таълиф этиш билан машғул бўлгани сабабли зиёратига келганларга гапирмасди	63
Ҳофиз муҳаддис Ибн Шаҳин таълиф этган асарларнинг кўплиги	64
Ибн Шаҳиннинг сиёҳ пулига етти юз дирҳам сарфлагани	64
Наҳв олими Мунзир Марвазийнинг наҳв музокарасига қаттиқ киришганидан «Музокара» деб лақаб олгани ...	64
Абу Нуъайм Асфаҳонийга шогирдлари йўлда кетишда дарс топшириб боришгани	65
Берунийнинг жон таслим қилиш вақтида ҳам фароиздан бир масалани таълим олгани	65
Сулайм Розий ё нусха кўчирар, ё дарс берар, ё ўқир, ё тиловат қиларди, унинг бўш вақти бўлмаган	67
Хатиб Бағдодийнинг кўчада ҳам китоб мутолаа қилиб юриши	68
Имомул Ҳарамайннинг овқатланиши ва ухлаши одатий бўлмаган, балки заруратан бўлган	68
Имомул Ҳарамайннинг эллик ёшида наҳв олимига шогирд тушгани	69

Яъқуб Нажиромий китобини йўлда юриш асносида ўқирди.....	69
Ибн Ақийл ва Ибн Жавзийларнинг вақтни сақлашда намуна эканлари	70
Ибн Ақийл Одам болаларининг энг закийларидан бири	70
Ибн Ақийл умрининг бирор соатини ҳам зое қилмасди.....	71
Ибн Ақийлнинг вақтдан ютиш учун нон ўрнига ивитилган толқонни танлагани	71
Ибн Ақийл турли илмларни эгаллагани ва асарлари хилма-хил экани	72
Саккиз юз жилдли «Фунун» китоби у зотнинг кўплаб китобларидан бири экани	72
Вақт сарфланадиган ва у билан Аллоҳга муқарраб бўладиган нарсаларнинг энг яхшиси илм излашдир	72
Ибн Ақийл вафот этаётган вақтда: «Мени тинч қўйинглар, Аллоҳга йўлиқишдан роҳатланаман».....	73
Оз-оздан кўп бўлур, томчи-томчи йиғилиб кўл бўлур....	74
Ибн Жавзий вақтни тежагани сабабли беш юздан ортиқ асар ёзган	75
Вақт қадр-қийматини билиш ва униэнг яхши амаллар билан безатиш	75
Кўпчилик инсонлар вақтни бефойда нарсаларга сарфлаб юборишади.....	76
Ибн Жавзийнинг бекорчилар суҳбатидан паноҳ сўрагани	76
Зиёратчилар билан суҳбат чоғида суҳбатга халал бермайдиган ишларни бажариб ўтирганлари	77

Вақтнинг қадрини муваффақ қилинганларгина биладилар.....	77
Ўтган азизларнинг вақтни авайлашлари ва уни зое қилишдан ҳазар қилишлари.....	78
Ўтган азизларнинг вақтни муҳофаза қилишларидан гўзал намуналар.....	79
Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган омиллар баёни	80
Ўтган уламоларнинг ҳимматлари олий бўлгани ва таснифларининг кўплиги.....	81
Ибн Жавзийнинг илмга рағбати ва китобларга қаттиқ муҳаббати.....	82
Ҳар бир нафас хазинадир, сен хазинанг бўш бўлишидан ҳазар қилгин	83
Ибн Жавзий бир кунда тўрт рисола асар ёзарди.....	83
Ибн Жавзийнинг вақтни тежагани сабабли қўли билан икки минг жилд асар ёзгани	84
Ибн Жавзий вафот этганда уни ювиш учун қаламларининг қириндилари билан сув иситишгани ва қириндиларнинг ортиб қолгани	84
Заҳабийнинг Ибн Жавзийдек тасниф қилган бирор кишини билмайман, дегани	85
Абдулғоний Мақдисийнинг вақтни муҳофаза қилиши ва тартиблаши.....	85
Фахриддин Розий овқатланишга кетган вақтидан афсусланарди.....	86
Ибн Сукайнанинг вақтини муҳофаза қилиши, тартиблаши ва солиҳ амаллар билан безатиши.....	87
Ибн Сукайнанинг шогирдларига: «саломлашишга қўшимча (бирор гапни) қўшманглар», дегани.....	88

Ҳофиз Мунзирийнинг таснифларидан ташқари тўқсон жилд ва етти юз жуз ёзгани	88
Ҳофиз Мунзирий овқатланаётган вақтда ҳам илм билан машғул бўларди	89
Ҳофиз Мунзирий мадрасадан азага ҳам, дам олишга ҳам чиқмас эди	90
Ҳофиз Мунзирийнинг суюкли ўғли вафот этганида уни мадраса эшигидан кузатиб қўйгани	90
Ибн Молик намоз ўқирди, ё тиловат қиларди, ё китоб ёзарди, ё ўқирди	90
Ибн Моликнинг вафот этиши олдидан унга айтиб туришган саксон байтни ёдлагани	91
Имом Нававий икки йил атрофида ёнбошини ерга қўймаган	92
Нававий ҳар куни ўн иккита дарсни аниқлаб, изоҳлаб ўқирди	92
Нававий кечаю кундузда фақат бир марта овқатланар эди	93
Нававийнинг парҳезкорлиги, еб-ичиш, кийиниш ва яшашдаги машаққатли ҳаёти	93
Табиб Ибн Нафис тибда, фикҳда ва вақтни муҳофаза қилишда имом бўлган	94
Ибн Нафийснинг Ибн Восил билан тонггача илмий суҳбат қургани	95
Ибн Нафиснинг баъзи тиббий тадқиқотларни чўмилиш асносида ёзгани	96
Ибн Нафис қон айланишини етти аср олдин кашф қилган эди	97
Шамсиддин Асбаҳоний кириб чиқишлар сабабли вақт зое бўлмаслиги учун кам овқатланар эди	97

Шавкониёнинг бир кеча-кундуздаги дарслари ўн учтага етган.....	98
Олусий тунда тафсир ёзарди, кундузи эса ўн учта дарс ўтарди.....	99
Абдулҳай Лакнавий 39 ёшда вафот этган, асарлари эса 110 та дан ортиқ бўлган	101
Умнат ҳакими Таҳонавийнинг асарлари мингдан ортиқ бўлган	101
Ўтган азиз имомларнинг таълифлари вақтларини авайлаганларига далолат.....	102
Ўтган азизларнинг тафсир ва тафсир илмларидаги баъзи улкан асарлари.....	102
Кўп асар ёзган имомлар.....	104
Ибн Жарир кўп таълиф этиш ва гўзал тасниф қилишда Ислолдаги буюк муаллифдир.....	104
Боқиллоний ўттиз беш варақ ёзмагунича ухламас эди	105
Ибн Абу Дунё, Ибн Асокир ва Ибн Шоҳийнларнинг асарлари кўплиги	105
Ибн Ҳазм ва Ибн Абу Ҳотим Розийларнинг асарлари кўплиги	106
Ҳоким Найсобурийнинг асарлари кўплиги	106
Абул Ҳасан Ашъарийнинг асарлари кўплиги.....	106
Муҳаммад ибн Сухнун Моликийнинг асарлари кўплиги	106
Абу Бакр ибн Арабий Маъорифийнинг асарлари кўплиги	107
Абу Жаъфар Таҳовийнинг асарлари кўплиги.....	107

Абу Убайда, Ибн Сурайж ва Ибн Хубайб Андалусийнинг асарлари кўплиги	107
Олдинги уламоларнинг умумий асарлари кўплиги .	108
Кейинги уламоларнинг асарлари кўплиги олдингиларникига ета олмаслиги	108
Вақтдан унумли фойдаланиш умрни узайтиради ва асарларни кўпайтиради.....	109
Ислом кутубхоналарига Ҳофиз Ибн Асокир тақдим қилган асарларнинг улкан ҳажми	110
Ибн Асокирнинг эшитган китоблари қолиб кетгани ва улар етиб келгунча ташвишга тушгани.....	116
Ҳар бир амални муносиб вақтга тақсимлаш	117
Ёдлаш учун энг афзал вақтлар ва ўринлар баёни...	118
Ёдлаш ва дарс қилиш вақтида шовқиндан узоқда бўлиш яхши экани.....	119
Малолланган ва бўшашган пайтда нафсини чалғитишга уриниш яхши экани.....	121
Малолликни муолажа қиладиган ҳамда мудроқ ва дангасаликни қувадиган баъзи нарсалар	122
Муҳими билан машғул бўлиш ва уни муҳим бўлмаганидан муқаддам қўйиш лозимлиги.....	122
Аббос Алавийнинг муҳимлар ичидан муҳимроғини муқаддам қўйиш ҳақидаги насиҳатлари.....	123
Эллик, юз ва ундан ортиқ асарлар таълиф этган уламолар баёни.....	124
Вақтдан ютишга ва ундан фойдаланиб қолишга кўмак берувчи нарсалар баёни	125
Толиби илм учун овқатланиш, уйқу ва дам олиш зарурат миқдорида бўлиши лозим экани	126

Абулвафо ибн Ақийл «овқатланишимга кетадиган вақтни имконим борича қисқа қиламан», дегани	126
Суютийнинг вақтни бой бермаслик тўғрисида толиби илмга лозим бўладиган икки байти	127
Ўтиб кетган вақт ҳеч қачон қайтмайди	128
Дангасалик энг ёмон одат экани ва роҳатни яхши кўриш надомат пайдо қилиши	128
Кишининг фазилатлару камолотга интилиши олийлиги белгиси экани	129
Вақтни ғанимат билишга ёрдам берадиган энг муҳим нарсалар баёни	130
Вақт ҳаётдир	131
Ҳафса бинти Сийрийннинг амал ёшлик чоғидагидир, дегани	132
Имом Аҳмаднинг йигитликни енгимдан тушиб қолган нарсага ўхшатдим, дегани	133
Бугунги кунда толиби илмлар сафида ақлий дангасалик тарқалгани	134
Олусий Ҳафид, унинг дарс ва илмга қаттиқ ҳарислиги	135
Ёшингиз улғайган пайтда йигитлик ва ёшлик вақтингиздагидан кўра ташвишингиз кўпроқ ва заифҳол бўласиз	136
Йигитлик интилиш ва лаззатлар манбаси, қарилик заифлик ва қийинчиликлар манбасидир	137
Дунё ишида ҳам, дин ишида ҳам бепарво бўлма....	138
Вақт мулкнинг энг қиммати ва энг арзон сарфланадиганидир!	138

Устоз Аҳмад Аминнинг вақтни асраш ва уни зое қилиш белгилари ҳақидаги мақоласи.....	138
Вақт ҳаётдир, ҳаёт эса олтиндан қимматдир.....	143

Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда

**УЛАМОЛАР
НАЗДИДА
ВАҚТНИНГ
ҚАДРИ**

Иккинчи нашр

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2018

Муҳаррир: А. Назар

Бадий муҳаррир: Ф.Собиров

Техник муҳаррир: И. Нуруллоҳ

Мусахҳиҳ: Д. Боймирзаева

Саҳифаловчи: Х.Абдулқодирова

38000

Нашр. лиц. АИ № 290. 04.11.2016.

Босишга 2018 йил 23 ноябрда рухсат этилди.
Бичими: 60x90 $\frac{1}{16}$. PT Serif гарнитураси. Офсет босма.
10,0 шартли босма тобоқ. 8,52 нашр тобоғи.
Адади 8000 нусха. 578-рақамли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа
ижодий уйида чоп этилди.
100128. Тошкент, Лабзак кўчаси, 86.
www.gglit.uz. e-mail: info@gglit.uz